

IRAK VE SURİYE'DEKİ ÇATIŞMALARIN

GÖÇE ETKİSİ: 2003-2015 DÖNEMİ

İrem TUNÇOL

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2017

**IRAK VE SURİYE’DEKİ ÇATIŞMALARIN
GÖÇE ETKİSİ:
2003-2015 DÖNEMİ**

İrem TUNÇOL

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2017

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İrem TUNÇOL tarafından hazırlanan “Irak ve Suriye’deki Çatışmaların Göçe Etkisi: 2003-2015 Dönemi” başlıklı bu çalışma (.....) tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....

Üye .....

Üye .....

ONAY

.../ .../ 20...

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Enstitü Müdürü

...../...../....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

İrem TUNÇOL

ÖZET

IRAK VE SURİYE'DEKİ ÇATIŞMALARIN GÖÇE ETKİSİ:

2003-2015 DÖNEMİ

TUNÇOL, İrem

Yüksek Lisans-2017

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Cengiz DİNÇ

Irak ve Suriye, tarih boyunca dini, siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerle çeşitli çatışmaların yaşandığı ülkeler olagelmıştır. Kendi iç dinamiklerinin yanı sıra konumları ve doğal kaynakları sebebiyle, bölgeden veya bölge dışından birçok devlet, devlet dışı aktör de bu ülkeler üzerinde hâkimiyet kurmak için çatışmalara neden olmuş ya da var olan çatışmaları şiddetlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin egemenliği sona erdikten sonra da, iki ülke üzerinde hâkimiyet mücadelesi yaşanmış, etnik, dini ve mezhepsel farklılıklar birer çatışma unsuru olarak kullanılmıştır. Siyasi istikrarın sağlanamaması, iktidardaki partilerin izlediği ayrımcı ve şiddet yanlısı politikalar da çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Çatışmalardan kaçmak için halk, ülke içinde ya da ülke dışına göç etmek zorunda kalmıştır.

İki ülkede günümüzde de devam eden çatışmalar, bunların en çok göç hareketliliğinin yaşandığı ülkeler arasında yer almasına yol açmıştır. Irak'ta 2003 müdahalesi; Suriye'deyse 2011 Arap Ayaklanmaları çatışmaları tetiklemiş; devlet dışı aktörlerin ön plana çıkmasıyla şiddetlenen çatışmalarla birlikte yer değiştirme hareketleri de yoğunlaşmıştır. Son verilere göre, Irak'ta yaklaşık 7 milyon kişi, Suriye'deyse yaklaşık 12 milyon kişi göç etmek zorunda kalmış; bu göçmen hareketliliği diğer ülkelerde de krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Çatışma ve göç ilişkini daha net aktarabilmek amacıyla, çalışmanın ilk bölümünde çatışma ve göç olguları kavramsal olarak incelenmiştir. İlerleyen bölümlerde göç akımlarının yoğun olarak yaşandığı Irak ve Suriye, demografik

yapısı, tarihsel gelişimi ve çatışmaları tetikleyen olaylar ele alınmış, göç verileri son başlıklar altında incelenmiştir. Çatışmaların yoğun olduğu dönemlerde göç hareketlerinin de yoğun olduğu sonucuna ulaşılmış, göç verileri için Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Uluslararası Göç Örgütü gibi uluslararası kuruluşların verilerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Göç, Irak, Suriye, Arap Ayaklanmaları

ABSTRACT

THE IMPACT OF CONFLICTS ON MIGRATION IN IRAQ AND SYRIA: THE PERIOD OF 2003-2015

TUNÇOL, İrem

Master Degree - 2017

Department of International Relations

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Cengiz DİNÇ

Iraq and Syria have historically been subject to various conflicts for religious, political, economic and social reasons. Because of their internal dynamics, as well as their location and natural resources, many states, non-state actors in and outside of the region have caused conflicts or exacerbated existing conflicts in order to have control over these countries. After the end of the Ottoman rule in the region, there was a struggle for domination over these countries, ethnic; religious and sectarian differences in the region were used as elements of conflict. The failure to achieve political stability and the discriminatory and violent policies of the ruling parties have also led to conflicts which caused large scale migrations within the borders of these countries or emigration to the neighbouring or extra-regional countries.

The conflicts that still continue in both countries have made these countries to be among the top sources of displaced persons. 2003 intervention in Iraq; the 2011 Arab Uprisings in Syria triggered conflicts; the emergence of non-state actors on the ground have also intensified the mass movement of the people. According to the last figures, around 7 million people in Iraq and about 12 million people in Syria had to migrate. This mass movements have also led to crises in other countries.

The conflict and migration phenomena have been conceptually examined in the first part of the study in order to clarify the relation between them. In the

following sections, the demographic structure of Iraq and Syria, where migration movements intensified, their historical developments and events that triggered conflicts are discussed. The migration figures are examined under the last heading. The data of the United Nations High Commissioner for Refugees and the International Organization for Migration were utilized and it is observed that the periods of intense conflicts have also witnessed large scale displacements of the people in these two countries.

Key Words: Conflict, Migration, Iraq, Syria, Arab Uprisings

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vii
TABLolar LİSTESİ	xi
GRAFİKLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
ÖNSÖZ	xiv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

ÇATIŞMA VE GÖÇ OLGUSUNA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. 1. ÇATIŞMA: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1.1. Çatışmanın Tanımı	6
1.1.2. Çatışma Nedenleri	8
1.1.3. Çatışma Türleri	12
1.1.4. Çatışmaların (Savaşın) Değişen Doğası	18
1.2. GÖÇ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	20
1.2.1. Göçün Tanımı	20
1.2.2. Göç Nedenleri	21
1.2.3. Göç Çeşitleri	24
1.2.3.1. İç-Dış (Uluslararası) Göç	25

1.2.3.2. Zorunlu- Gönüllü Göç 25

2.3.3. Geçici- Kalıcı Göç 26

2. BÖLÜM

IRAK'TA YAŞANAN ÇATIŞMALARIN GÖÇE ETKİSİ

2.1. IRAK'IN DEMOGRAFİK YAPISI 31

2.2. IRAK'IN TARİHSEL GELİŞİMİ 33

2.3. 2003 IRAK MÜDAHALESİ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER
40

2.3.1. Siyasi Gelişmeler 40

2.3.2. 2003-2015 Döneminde Irak'ta Göç Hareketleri 45

3. BÖLÜM

SURİYE'DE YAŞANAN ÇATIŞMALARIN GÖÇE ETKİSİ

3.1. SURİYE'NİN DEMOGRAFİK YAPISI 60

3.2. SURİYE'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ 61

3.2. ARAP AYAKLANMALARI VE SURİYE 66

3.4. SURİYE'DE ARAP AYAKLANMALARI SONRASINDA YAŞANAN
ÇATIŞMALARIN GÖÇE ETKİSİ 70

SONUÇ 77

KAYNAKÇA 80

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Çatışma Nedenleri 11

Tablo 2: Yoğunluğuna Göre Çatışmalar 12

Tablo 3: Lind, Nightengale, Schmitt, Sutton'a Göre Savaşın Doğası ve Evrimleri
..19

Tablo 4: Dünyada Yer Değiştirmek Zorunda Bırakılan Kişi Sayıları 26

Tablo 5: Dünyada Çatışma ve Şiddetten Dolayı Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişi
Sayıları 28

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Dünyadaki Göçmen Türleri 2015 29

Grafik 2: Avrupa Ülkelerine Sığınma Başvurusu Yapan Iraklı Sayısı 48

Grafik 3: 2015'te Dünyada Ülkelere Göre Yer Değiştiren Kişi Sayısı 56

Grafik 4: 2015'te Dünyada Ülke İçinde Yer Değiştiren Kişi Sayısı 57

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
HIK	: Heidelberg Institute for International Conflict Research
IOM	: International Organization for Migration
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi,
SOFA	: Status of Forces Agreement
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCÖ	: Tevhid ve Cihad Örgütü
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

ÖNSÖZ

Bu süreç boyunca, her türlü zor koşulda, ilgisini ve emeğini üzerimizden eksik etmeyen, yapabileceğime dair olan inancıyla beni yüreklendirerek bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan değerli hocam, sayın Doç. Dr. Cengiz DİNÇ'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmada muhakkak eksikler ve hatalar olacaktır. Bu kusurların tamamı bana aittir.

Bu tez Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından 2016-1180 nolu proje olarak desteklenmiştir.

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde temel olarak, aktörlerin birbirleriyle bağdaşmayan amaçlar taşıdığı zaman ortaya çıkan çatışma ortamı, geçmişten günümüze kadar pek çok kez, farklı şekillerde yaşanmıştır. Kimi zaman sözlü baskı, ekonomik yaptırım gibi şiddet içermeyen eylemlerle gerçekleşen çatışma, kimi zamansa şiddetin sistematik bir hale gelmesiyle savaşa kadar gitmiş; süresi ve sonuçları yaşanan bölgenin ekonomik, sosyal ya da demografik yapısına göre değişmiştir.

Demokrasiden yoksun olan bölgelerde bulunma, baskın etnik gruplarla birlikte dışlayıcı milliyetçi ideolojilerin varlığı, siyasi otoritenin zayıf olması, hükümet politikalarında ayrımcılık yapılması, ekonomik sorunlar, etnik ve dini grupların öteki algısı gibi nedenlerle ortaya çıkan çatışmalar, Soğuk Savaş'ın bitişiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Savaş öncesi dönemde daha çok ülkeler arasında ortaya çıkan kriz ve çatışma durumu, sonrasında yerini ağırlıklı olarak, ülke sınırları içinde gerçekleşen iç çatışmalara bırakmıştır. Ortaya çıktığı ülkede, devletin aktif katılımını ve devlet dışı grupların da direnişini içeren bu tür çatışmaların çoğunun kökeninde, etnik ve dini düşmanlıklar bulunmaktadır.

Çatışmaların sınır içlerine dönmesiyle ortaya çıkan farklı kimlik grupları arasındaki mücadeleyi ifade etmek için Mary Kaldor, 'yeni savaşlar' kavramını kullanmıştır. Uluslararası ilişkiler literatürüne giren bu kavram, çatışmaların değişen doğasını anlamak açısından önem kazanmıştır. Ağırlıklı olarak askeri yöntemlerin kullanıldığı düzenli savaşlar, Soğuk Savaş sonrası dönemde yerini özel güvenlik güçleri, paralı askerler, cihatçılar, milisler gibi aktörlerin bulunduğu düzensiz savaflara bırakmıştır.¹ Yeni savaşların günümüzdeki en belirgin örneği, 2011'den beri Suriye'de yaşanmaktadır. Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın protestolara şiddetle karşılık vererek sivil halka zarar vermesi, ülkenin birçok bölgesinde yerel muhaliflerin oluşmasına sebep olmuş ve çatışmalar şiddetlenmiştir. İlk başlarda etnik ve dini kimliğin ön planda olmadığı çatışmalar, zamanla Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), Demokratik Birlik Partisi (PYD), El Nusra Cephesi gibi grupların etnik ve dini kimliklere yönelik ayrılıkçı tutumları sebebiyle şekil değiştirmiştir.

---

1 Mary Kaldor, "In defence of new wars", *Stability: International Journal of Security and Development* 2.1, 2013, s.2

Çalışmanın içeriği dolayısıyla incelenmesi gereken Irak'taki durum da, literatüre kazandırılan bir başka kavram '4. Nesil Savaş' ile bağdaşan bir çatışma türü olarak tanımlanabilir. Bu tür çatışmaların, tarihte yaşanan klasik savaşların aksine, çatışma süresi ve bölgelerinin belirsiz olduğu, sivil-asker ayrımının ortadan kalktığı, asimetrik özellikler taşıyan çatışmalar olduğu ifade edilmiştir.²

Çatışmanın doğasının değiştiği gibi göç hareketleri de sebepleri bakımından değişmiştir. Kısaca köken ülkeden hedef ülkeye hareket olarak tanımlanan göç, geçmişte genellikle ekonomik nedenlerle meydana gelmiştir. Zamanla teknolojinin gelişmesi ve ulaşım kolaylığı sebebiyle yer değiştirme daha da kolaylaşmış, insanlar ekonomik sebeplerin yanı sıra aile bağları, daha iyi yaşam, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, eğitim gibi sebeplerle de kitlesel olarak göç etmeye başlamıştır. Çalışmanın konusu gereği önem arz eden diğer göç sebepleriye daha çok siyasidir. Bireyler, devam eden çatışma hali, askeri darbeler, istila, etnik ve dini gerekçelerle yapılan saldırılardan kaçmak için zorunlu olarak yer değiştirmiştir. Irak ve Suriye'de 2003-2015 döneminde yaşanan göç akımlarının en büyük sebebi devam eden çatışma hali ve etnik-dini ayrımcılıktır.

Iraklıların birçoğu, tarihte pek çok kez, özellikle siyasi sebeplerle göç etmek zorunda kalmıştır. 2003 Müdahalesi öncesinde, devlet başkanı olan Saddam Hüseyin'in benimsediği ayrımcılık politikaları, sivil halka yönelik orantısız şiddet kullanımı 1988 Halepçe Katliamı'nda da olduğu gibi, halkı kitleler halinde göç etmek zorunda bırakmıştır. Irak, geçmişten bu yana etnik ve dini açıdan çeşitli halkları barındıran bir ülke olagelmıştır. Bu çeşitlilik sadece zenginlik olarak görülmemiş, grupların birbirine üstünlük kurma çabaları, çatışmalara sebep olmuş, pek çok kişi yaşamını yitirmiş ya da yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmıştır. Farklı kimlikleri bir arada tutmak için ortak bir amacın olmaması, siyasi istikrarın bir türlü sağlanamaması bu olayları içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.

Sünni olan Saddam'ın, Şiiilere ve Kürtlere karşı izlediği sert politikalar müdahale sonrasında yerini, Şiiilerin üstünlüğüne bırakmıştır. Amerikalıların Şiiilere üstünlük tanınması, birçok Iraklı Sünni için vatandaşlık hakkının elinden alınması

---

2 Metin Gürcan, "Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar", Der. Atilla Sandıklı, *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul, 2012, s.75.

olarak görülmüş, üstünlüğü Şii'lere vermek istemeyen halk savaşımaya başlamış ve El-Kaide gibi radikal grupların ülkelerine girişine izin vermiştir. Amerikalıları ülkelerinden kovarak, eski yaşantılarına dönmeyi umut eden halkın bu isteği gerçekleşmemiş, aksine Sünni, Şii ya da Kürt bütün halk bu durumdan zarar görmüştür.³ 2004 yılında kendini Irak El- Kaidesi olarak adlandıran IŞİD, izlediği selefi cihatçı politikalarla kendinden olmayanları dışlamış ve devlet kurma amacıyla hareket edip, ele geçirdiği topraklarda kontrolü sağlamak adına pek çok kişiyi göçe zorlamıştır. Geçmişten gelen Sünni-Şii çatışmasını fırsat bilen örgüt, Şii'lerin yanında Kürtlere, Yezidilere ve Hristiyanlara karşı da kanlı eylemler gerçekleştirmiş, şiddeti bir genişleme aracı olarak kullanmıştır. Örgütün 2014'te Anbar, Felluce, Sincar, Musul'u; 2015'te de Ramadi'yi ele geçirerek genişlemesi Irak'ta olduğu kadar dünyada da yankı uyandırmıştır. 2016'da bölgeden IŞİD'i çıkarmaya yönelik operasyonlarla birlikte Uluslararası Göç Örgütü (IOM)'nün verilerine göre, ülke içinde sadece Ocak 2014'ten Nisan 2017'ye kadar geçen süre içerisinde yerinden edilenlerin sayısı yaklaşık 3.058.626 kişidir.⁴

Suriye'de de durum pek farklı olmamıştır. Irak ve birçok Orta Doğu ülkesi gibi Suriye de demografik açıdan çok çeşitli bir yapıya sahiptir. Tarihte Osmanlı Devleti döneminde izlenilen politikalar sebebiyle nispeten birlikte yaşamayı benimseyen halk, Fransız Mandası dönemiyle birlikte ayrılmaya başlamıştır. Arap muhalefetine gelişmesi, Dürziler ve Alevilerin siyasal hayattan uzaklaştırılması bu ayrılığı daha da derinleştirmiştir. Ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından, bu ayrımcılık hareketleri devam etmiş ve pek çok darbe yaşanmıştır. Alevi kökenli Esad ailesinin hükümeti ele geçirmesinin ardından izlediği şiddet yanlısı politikalar zaman zaman ülke içinde çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. 2007'de Kürtlerin ayaklanması sebebiyle yaşanan çatışmaların ardından ülke genelinde göçmen sayısı artış göstermiş, 2011 Arap Ayaklanmaları sonrası yaşanan gelişmelerse dünyadaki en büyük göçmen nüfusunun oluşmasına sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın izlediği insanlık onurunu zedeleyen politikalar, ekonomik sıkıntılar ve hükümet tarafından verilen sözlerin tutulmaması, 2010'da Arap dünyasında başlayan ayaklanmaların Suriye'ye sıçramasına sebep olmuştur. Başlarda küçük protesto gösterileri şeklinde hükümeti devirme amacıyla gerçekleşen olaylar, yerel aktörlerin,

3 Michael Weiss, Hassan Hassan, *IŞİD Terör Ordusunun İçyüzü*, Çev. Emine Arzu Kayhan, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2016, s.28-29.

4 IOM Iraq, *Displacement Tracking Matrix DTM Round 68*, Mart 2017, s.2.

radikal grupların ve ilerleyen süreçte diğer ülkelerin ve yerel olmayan grupların müdahaleleriyle birlikte çatışmaya dönüşmüş; Suriye'yi altı yıldır devam eden kaos ortamına sürüklemiştir. Çatışmaların ortaya çıkmasında ve uzun süre devam etmesinde pek çok ülkenin Suriye üzerindeki planları da etkili olmuştur. 'Dünyanın merkezi' olarak kabul edilen Şam coğrafyası ülkenin sınırları içerisinde yer almaktadır. Orta Doğu bölgesini düzenlemek isteyenler için bu coğrafya merkezi bir konumdadır. Dolayısıyla birçok ülke, Suriye krizinde kendi çıkarlarına yönelik tutum sergilemiştir. Bu çıkarlar Genel olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin, İsrail'in güvenliği ve enerji güvenliğini sağlamak için Suriye'nin yeniden dizayn etme isteği; Rusya'nın Orta Doğu bölünmeden bölgede bir pozisyon elde etme amacı veya mümkün olursa bölünmeyi engelleme isteği; İsrail'in ülkeyi 'etnik köken ve dini mezhep ayrılıkları' temelinde parçalayarak kendi güvenliğini sağlamak için en uygun ortamı yaratma isteği, şeklinde ifade edilmiştir.⁵

Ayaklanmaların başında halkın nispeten birlikte hareket ettiği görülse de, hükümet dışı grupların etkin hale gelmesiyle geçen sürede olaylar mezhepsel ve etnik ayrıma dayanan çatışmalara dönüşmüştür. Tüm bu gelişmelerle birlikte, 2017'nin başlarında Suriye'de çatışma ve şiddetten dolayı ülke dışına kaçmak zorunda kalanların sayısı yaklaşık 5 milyona; ülke içinde yerinden edilenlerin sayısıysa 6,3 milyona ulaşmıştır.⁶

İki ülkede de çatışmaların ortaya çıkmasının ve yoğunlaşmasının ardından göç hareketleri de yoğunlaşmıştır. Irak'ta 2006 Samarra'daki saldırı, Suriye'deyse protestoların çatışmalara dönüşmesi göç hareketlerinin artmasına sebep olmuştur. Çalışmada ele alınan dönem içerisinde, çatışmaların şiddetlendiği dönemlerde göçün de şiddetlendiği verilerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Tüm bu gelişmeleri daha net aktarabilmek amacıyla çalışmanın ilk bölümünde, çatışma ve göç olguları; çalışmanın genel içeriğine yönelik kısımlara ağırlık verilerek, tanımları, nedenleri ve türleri alt başlıklarında açıklanacaktır. İkinci bölümde Irak, öncelikle demografik ve tarihsel açıdan incelenecek, daha sonra 2003 müdahalesi ele alınacak, son olarak da 2003 sonrasında yaşanan göç hareketlerine

---

5 Ömer Göksel İşyar, *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası Uluslararası Politikanın Çözümlememeyen Düğümü*, Hipotez Yayıncılık, Bursa, 2017, s.25-35.

6 UNHCR, Syria Emergency, (Çevrimiçi), <http://www.unhcr.org/syria-emergency.html>, 26 Mayıs 2017.

yer verilecektir. Çalışmanın son bölümündeysse, Suriye ele alınacak, demografik yapısı, tarihsel gelişimi, Arap Ayaklanmaları ve göç hareketleri altında incelenecektir.

1. BÖLÜM

ÇATIŞMA VE GÖÇ OLGUSUNA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kısaca, bir yerden başka bir yere hareket olarak ifade edilebilen göç, birden fazla nedene bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık bir olgudur. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu olgunun tetikleyici sebepleri, yaşanan dönemdeki koşullara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Eski zamanlarda genel olarak doğal afetler, kaynak kıtlığı, açlık, iklim değişikliği gibi sebeplerle ortaya çıkan yer değiştirme hareketleri, günümüzde daha çok ekonomik faktörler, yaşam koşullarını iyileştirme ve çatışmalar sebebiyle gerçekleştirilmektedir.⁷ Genel olarak birbirinden farklı amaçların gerçekleştirilmesi isteğiyle ortaya çıkan çatışmalar, günümüzde Irak ve Suriye’de yaşanan göç hareketlerinin en belirgin sebebi olarak görülmektedir. Bu nedenle, çatışma ve göç ilişkisini daha açık bir şekilde aktarabilmek için, çalışmanın bu bölümünde öncelikle bu iki olgunun tanımlarına, nedenlerine ve türlerine değinilecektir.

1.1. ÇATIŞMA: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.1. Çatışmanın Tanımı

Çatışma kavramıyla ilgili olarak karşılaşılan ilk sorun, psikoloji, sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi gibi pek çok bilim dalının inceleme alanına girmesinden dolayı kavramın kullanım alanının genişliğidir. Ayrıca gündelik hayatta hem bireyler arasında hem de kurumlar arasında yaşanan gerginlikler ve sorunlar için dahi çatışma kavramı kullanılmaktadır.⁸ Bu sebeple, sadece şiddet içeren bir eylem olarak kabul edilmeyen ve gündelik hayatın her evresinde, değişik düzeylerde kendini gösteren bir

---

⁷ Cemal, Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s.1-3.

⁸ Mustafa Aydın, *Barış Çalışmaları ve Çatışmaların Çözümü*, Avsam Yayınları, Ankara, 2001, s.19.

olgu olan çatışmanın, sosyal bilimlerdeki diğer pek çok olgu gibi evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı bulunmamaktadır.⁹

Literatürde kullanılan kavramsal anlamlarına geçmeden önce sözcük anlamına bakılacak olursa, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde çatışma; “ 1.çatışmak işi; 2. Silahlı büyük kavga, arbede; 3. Savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin karşı tarafın keşif ve güvenlik kollarıyla arasındaki ilk silahlı vuruşma; 4. Aynı anda ortaya çıkan birbirine karşıt ya da eşit derecede çekici dilek ve isteklerin bireyde yarattığı ruhsal durum; 5. Birbirleriyle uyuşmayan dilek, istek ya da erekların yarışmasından ortaya çıkan üzücü ya da kıvanç vermekten uzak bilinç durumu.”¹⁰ olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır. İngilizce ‘conflict’ olarak kullanılan çatışma kavramının sözcük anlamı Longman sözlüğünde de ; “ 1. kişiler, gruplar ya da ülkeler arasında bir anlaşmazlık ya da tartışma durumu; 2. Kavga ya da savaş; 3. İki veya daha fazla zıt ihtiyaç, etki arasında tercih yapma durumu; 4. Aynı şey hakkında iki zıt duygu taşıma durumu”¹¹ olarak ifade edilmiştir. İki sözlükte de çatışmanın tanımına daha çok bilinen, günlük dilde basitçe kullanılan şekilleriyle yer verilmiştir ve bu tanımlar kavramsal anlamı idrak etme ve analiz etmede fayda sağlamaktadır. Fakat kavramsal olarak çatışmayı tanımlamak, farklı unsurlar, görüşler ve tanımlamalar içermesi nedeniyle sözcük anlamlarından çok daha karmaşıktır.¹²

Daha önce ifade edildiği gibi pek çok bilim dalının ilgi alanına giren çatışmanın farklı ve benzer anlamlar içeren kavramsal tanımları mevcuttur. Uluslararası ilişkilerde kavram temel olarak, iki veya daha fazla aktörün, karşılıklı olarak bir diğerini dışarıda bırakan veya karşılıklı olarak birbirleriyle uyuşmayan hedefler güttüğü zaman ortaya çıkan toplumsal durumu ifade etmektedir.¹³ Kimi siyaset bilimciler ise kavramı; “ değer, güç, statü ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmek ve ele geçirmek için rakipleri yok etme ya da kabilesel, etnik, dilsel, kültürel, dinsel,

---

9Nezir Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, Ed: Nezir Akyeşilmen, *Bariş Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2013, s.18-19.

10 Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, 22 Şubat 2017.

11 Longman, *Longman Dictionary of Contemporary English*, (Çevrimiçi) <http://www.ldoceonline.com>, 22 Şubat 2017.

12Akyeşilmen,Çatışma, s.20.

13Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Çev: H.Ahsen Utku, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, s.127.

sosyo-ekonomik, siyasal vb. sıfatlar yüklenmiş grupların uyuşmaz amaçlar üzerinden birbirleri ile mücadelesi”¹⁴ olarak ifade etmektedir. Hem devletler arasında hem de devletlerin kendi sınırları içindeki çatışmalar üzerine araştırma yapan bağımsız kuruluşlardan biri olan Heidelberg Üniversitesi Uluslararası Çatışma Araştırma Enstitüsü (HIIK) de çatışmayı, “ hedeflerini başarma ve çıkarlarını korumakta kararlı en az iki taraf (örgütlü gruplar, devletler, devlet grupları) arasında cereyan eden ve bir zaman diliminde tanımlanmış ulusal çıkarların uyuşmazlığı (pozisyon farklılığı)”¹⁵ olarak tanımlamaktadır.

Yukarıdaki tanımda da geçen ‘uyuşmazlık’ kelimesiye Türkçe’de çoğu zaman çatışma kavramı yerine kullanılmaktadır. Fakat uluslararası hukuk açısından iki kavramın kullanımında farklılık bulunmaktadır. Uyuşmazlık, taraflar arasında hak ya da çıkarlara ilişkin karşıt istek ya da görüşlerin varlığı olarak ifade edilirken; çatışma kavramı daha çok silahlı çatışmalar için kullanılmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla iki kavramı ayıran çizgi fiziksel olarak gerçekleşen bir eylemin var olması durumudur. Şayet uyuşmazlığın tarafları, aralarındaki ilişkide rahatsızlıklarını fiziksel eylem kullanarak ifade ediyorlarsa, bir çatışmanın varlığından söz etmek mümkündür. Bu farklılığının dışında iki kavramın ortak noktasıysa nesnel açıdan karşılıklı olarak örtüşmeyen çıkarların bulunması ve bunların taraflarca öznel olarak algılanmasıdır. Bunların dışında, uyuşmazlık genellikle silahlı çatışmaların başlangıç safhası olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Sosyolojik açıdansa çatışma, fertlerin veya grupların, ekonomik ve siyasi hedeflerinin, değer yargıları ve normlarının çakışması ve ayrışması üzerinden yaşadıkları mücadele olarak tanımlanmaktadır.¹⁸

Görüldüğü üzere çatışma kavramının farklı durumları ifade etmek için kullanılan pek çok tanımlı mevcuttur. Şiddet içeren devrim hareketleri, sınır çatışmaları, iç savaşlar, etnik çatışmalar, terörist saldırılar gibi pek çok eylem çatışma kavramının içerisinde değerlendirilebilmektedir.

14Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, *Dünya Çatışmaları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s.X-XI.

15 HIIK, *Conflict Barometer*, 2009, s.84.

16 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2013, s.451.

17 Özgür Mengiler, *Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü*, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s.17.

18Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Derya Kömürcü, Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.111.

1.1.2. Çatışma Nedenleri

Etkileşim içinde ya da daha da ötesinde birbirlerine bağımlı toplumların veya toplumun belli kesimlerinin yapmış olduğu eylemler, başka bir kesim tarafından farklı şekillerde tepkiyle karşılık bulabilir. Bu sebeple yapılan eylemlerin çatışmaya zemin hazırlamasına ve toplumsal gerginlik oluşmasına engel olmak için topluma gelişmiş empati duygusunun kazandırılması, hoşgörü ve diyalog kültürünün yerleştirilmesi gereklidir. Aksi halde çatışma için bir zemin her zaman yaratılabilir. Çatışma başladığıdaysa insanlar genelde altında yatan nedenlere bakmaksızın sadece çatışmaya yoğunlaşır. Oysa nedenlerine inmeden bir çatışmanın sona erdirilmesi oldukça güçtür. Özellikle siyasal çatışmalar başladığı zaman kontrolün sağlanması oldukça zordur.¹⁹

Ortaya çıkan uyuşmazlıkların ve çatışmaların temel nedeni, tarafların istek, ihtiyaç ve zorunluluklarının farklı olmasıdır. Ayrıca aynı amacı elde etme arzuları da çatışmalara yol açmaktadır.²⁰ Şiddet içeren bir çatışmanın arkasında yatan pek çok sebep bulunmaktadır ve bu sebepleri belirlemek karmaşık bir süreçtir. Bazı sebepler çatışmanın temel dayanağını oluştururken, bazılarıysa hızlanmasında rol oynamaktadır. Çatışma nedenleri arasında en dikkat çeken ve en büyük öneme sahip olanları genel olarak kültürel, sosyal ve ekonomik etkenler başlıkları altında toplamak mümkündür.²¹

Kültürel etkenler içerisinde yer alan etnik kökenin çeşitliliğinin kesinlikle şiddet içeren çatışmalara yol açacağını ifade etmek doğru değildir. Aksine zaman zaman farklı etnik grupların birbirleriyle etkileşimi, kendi çıkarlarını azaltma ve müzakere etme ile ilgili becerilerini geliştirebileceğinden, çatışmaların azalması söz konusu olabilmektedir. Ancak toplum içerisinde birbirleriyle bağdaşmayan çıkarları yönetecek etkili bir kurumun eksikliği durumunda, etnik çeşitlilik büyük bir sorun

---

19Akyeşilmen, Çatışma, s.22-23.

20Michael Nicholson, K.M. Fierke, “Divided By a Common Language: Formal and Constructivist Approaches to Games”, *Global Society: Journal of Interdisciplinary International Relations*, Ocak 2001, Cilt.15, Sayı.1, s.12.

21 Alpaslan Özerdem, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Kasım 2013, s.27-28.

kaynağı olabilmektedir. Etnik gruplar başarı ve güç bakımından çıkar elde etme ve bu çıkarları koruma rekabetine girdiklerinde çatışma yaşanabilmektedir.²²

Kültürel etkenlerden bir diğeri din faktörüdür. Dini felsefelerin birçoğu, farklı düşünceleri kucaklamanın faziletini vurgulasa da bazı dini temaların ‘dinsizlere’ ve ‘putperestlere’ karşı saldırganlığı kabul ettiği iddia edilmektedir. İntihar bombası eylemlerine benzeyen şiddet eylemlerinin çoğu aslında bazı dini çevreler tarafından kahramanlık, inançlarına sahip çıkma ve bu inançlara sadık kalma davranışı olarak beğenilmekte ve teşvik edilmektedir.²³ Bunların dışında aynı din içerisinde farklı yorumlamalar sebebiyle ortaya çıkan mezhep anlayışları da çatışmaların çıkmasında ve şiddetlenmesinde büyük rol oynamaktadır.

Tarih içerisinde özellikle İslam dünyasını meşgul eden en önemli sorun mezhep farklılıkları ve bu farklılıklar sebebiyle ortaya çıkan mezhepler arası çatışmalar olmuştur. Üç büyük semavi dinin doğduğu bölge olan Orta Doğu’nunsa, mezhepler arası çatışmaların en şiddetli yaşandığı bölge olduğu dile getirilmektedir. Hz. Muhammed’in ölümünün ardından başlayan halifelik tartışmalarıyla birlikte Müslümanlar temelde Sünni ve Şii olarak ayrılmıştır. Yaşanan çatışmalarla birlikte Irak’ın Kerbela şehrinde tüm peygamber torunları ve Ehli Beyt’in katledilmesi bu ayrışmayı daha da arttırmış ve bu ayrılık günümüze kadar devam etmiştir. Orta Doğu’da da mezhep çatışmaları, etnik çatışmaların önüne geçmiştir.²⁴ Bugün Suriye’de hala devam eden çatışmaların taraflarından biri olan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)’nin yaptığı eylemler mezhep çatışmalarına örnek olarak gösterilebilmektedir. Kendini Sünni olarak kabul eden grup, Şii mezhebine mensup kişilere karşı acımasız eylemlerini gerçekleştirmeye devam etmektedir. Çatışmaların çıkmasına neden olan kültürel etmenlerden bir diğeri sömürgecilik faaliyetleriye, kültürel kimliklerin nesilden nesile aktarılmasına engel olarak kültürlerin yeniden kurgulanmasına, değişmesine ya da bozulmasına sebep olmuştur. Kültürlerin bu şekilde tahrip edilmesi, özellikle etnik çatışmaların doğuşuna katkı sağlamıştır.²⁵

---

22 Paul Collier, “On the Economic Consequences of Civil War”, *Oxford Economic Papers*, Cilt.51, Sayı:1, s.170.

23 Özerdem, Barış, s.29.

24 Altan Tan, *Hz. İbrahim’in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2016, s.502-503.

25 Özerdem, Barış, s.29.

Sosyal ve ekonomik etkenler içinde yer alan, iktidar, kazanç, güç gibi sınırlı değerlerin dağılımının nasıl yapılacağı da çatışma nedenleri açısından önem arz etmektedir. İnsanların temel ve karşılanmaya muhtaç ihtiyaçlarının çokluğu ve bunları giderebilecekleri kaynakların kısıtlılığı ve dengesiz dağılımı en önemli ekonomik nedenler arasında gösterilmektedir. Ayrıca toplumdaki bireylerin çoğunun inanç, beklenti, yaşam şekli, eğitim düzeyi, olaylar karşısındaki tepkileri farklılık gösterdiği için de çatışmalar oluşmakta veya var olan çatışmalar şiddetlenmektedir.²⁶

Çatışmanın genel nedenlerini toplu bir şekilde görmek için aşağıda yer alan tablonun faydalı olacağı düşünülmüştür.

Tablo 1: Çatışma Nedenleri

Yapısal Faktörler	Siyasal Faktörler	Ekonomik ve Sosyal Faktörler	Kültürel Faktörler
*komşu ülkelerin rolü- devletlerarası güvenlik kaygıları - çatışma bölgesinde bulunma -demokratik olmayan çevre *etnik coğrafya -yüksek etno-dilsel/dinsel çeşitlilik -baskın bir etnik grubun varlığı * çatışma tarihi *dağlık ve engebeli araziye sahip olma *nüfusun büyüklüğü *ordunun gücü	* zayıf devlet ve hukuk egemenliği -zayıf siyasi otorite -kontrol yetkisini kullanamama ve hizmet sunamama *dışlayıcı milliyetçi ideolojiler *kimlik, gruplar arası siyaset *ayırıcı siyasi kurumlar -hükümete katılım -orduya, politikaya ve adalete katılım	*makroekonomik sorunlar -başarısız makroekonomik politikalar -piyasa erişimi *düşük seviye, yavaş büyüme ve gelirin yapısı *işsizlik seviyesi *ekonomik eşitsizlik *yönetime, toprağa ve sermayeye ulaşmada ayırıcı politikalar *eğitim, sağlık hizmetleri, temiz su, ev gibi sosyal hizmetlere ulaşmada ayırıcı politikalar	*kültürel ayrımcılık -azınlık dillerinin kullanımı ve öğretimine ilişkin hukuki ve siyasi kısıtlamalar; eğitim olanaklarının eşit olmaması -din özgürlüğünün kısıtlanması *etnik grupların öteki algısı ve birbirlerini suçlayan hikâyeler, tarihsel nedenler *farklı olanı eşit görmeme *etnik grup ayrımcılığı

26 Şule Şahin Ceylan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.49-50.

*yasadışı ve cezai faaliyetler *silahlara ulaşım			

Kaynak: Ratislav Vrbensky, “Can Development Prevent Conflict: Integrated Area-Based Development in the Western Balkans”, Conflict, Security and Development, Vol.9, Sayı 1, 2009, s.81.

1.1.3. Çatışma Türleri

Çatışma, gündelik yaşamda dahi karşımıza çıkan farklı özelliklere sahip çok boyutlu bir olgudur. Birden çok insanın bulunduğu her ortamda çatışmaya rastlanabilmekte ve toplumsal hayata dair her şey bu çatışmaların konusu olabilmektedir. Bu sebeple çatışma türleri konusunda pek çok farklı ayırım yapılmaktadır.²⁷ Çatışmanın tanımında da olduğu gibi, üzerinde anlaşılmış, genel olarak kabul görmüş çatışma türleri ayırımı bulunmamaktadır. Fakat yapılan pek çok sınıflandırma birbirine benzemektedir.

Örneğin, HIIK çatışmayı öncelikle şiddet içermeyen ve şiddet içeren çatışmalar olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayırmadan sonra çatışmayı yoğunluğuna göre; görünmez yada gizli çatışma, görünür çatışma, kriz, şiddetli kriz ve savaş olarak beş grupta incelemiştir.²⁸ Tablo 2’de tanımlarıyla birlikte bu ayırma yer verilmiştir.

Tablo 2: Yoğunluğuna Göre Çatışmalar

Şiddet durumu	Yoğunluk Grubu	Yoğunluk Düzeyi	Yoğunluk Adı	Tanım
Şiddet yok	Düşük	1	Gizli/Görünmez Çatışma	Taleplerin taraflardan biri tarafından dile getirilirken diğerleri tarafından ulusal anlamda belirlenen değerlere göre konum farklılığı hissetmesi gizli çatışma

²⁷Ceylan, Geleneksel, s.51-52.

²⁸ HIIK, Conflict, s.84.

				olarak düşünülür.
Şiddet yok	Düşük	2	Açık/Görünür Çatışma	Açık çatışma, şiddetin hazırlayıcılarına karşı tedbirlerin kullanılmasını içerir. Örneğin sözlü baskı, şiddetle tehdit etmek veya ekonomik yaptırımları dayatma
Şiddet var	Orta	3	Kriz	Ortaya çıkan ani olaylarda en az bir tarafın şiddete başvurduğu yoğun bir durumdur.
Şiddet var	Yüksek	4	Şiddetli Kriz	Şiddetin art arda organize bir şekilde kullanılmasıyla ortaya çıkan durumdur.
Şiddet var	Yüksek	5	Savaş	Şiddetin belirli bir süreklilikle örgütlü ve sistematik bir şekilde kullanıldığı şiddetli çatışmadır. Çatışan gruplar, duruma göre yoğun tedbirler uygulurlar. Çatışmanın sonuçları çok yıkıcı ve uzun vadelidir.

Kaynak: HIIK, Conflict Barometer 2009, (çevrimiçi) <http://hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer> erişim tarihi: 24.02.2017, s.84.

Şiddet içermeyen çatışmaların ilk safhasında yer alan gizli çatışma, gerçekte var olması gereken bir çatışmanın yanlış anlama, yer değiştirme gibi sebeplerle ortaya çıkmaması durumunu ifade etmektedir. Bu tür çatışmalar, görünür bir çatışmaya dönüşmeden uzun süre devam edebilmektedir. Taraflar bu durumun farkındadır ve ona göre davranış sergilemektedir.²⁹ Görünür çatışma safhasındaysa taraflar arasındaki gerginlikler, şiddete başvurmadan ifade edilmektedir. Taraflar arasındaki iletişim bazı durumlarda şiddetin eşiğine gelebilmektedir.

Şiddet içeren çatışma grubunun ilk safhasında yer alan kriz, hukuk düzeni ve toplumsal düzenin bozulması ve iç çatışmaların ortaya çıkmasıyla başlayan durumu ifade etmektedir. Kriz, iyi yönetilmesi gereken kritik bir safhadır. Aksi takdirde çatışmalar, şiddetli kriz ve savaş haline dönüşürse toplumsal düzen için geri dönülmez sonuçlar doğurabilmektedir. İkinci safha olan şiddetli kriz evresiyse,

²⁹Ceylan, Geleneksel. s.55.

çatışmanın tamamen şiddete teslim olduğu süreçtir. Bu tür çatışmalarda gelişmeler şiddetle belirlenir ve çatışmalar, oldukça örgütlü ve sistematiktir. Çatışmanın yoğunluk olarak son evresi savaştır ve silahlı güçlerin düzenli ve sistematik olarak belirli bir süre kullanılması durumunu ifade etmektedir.³⁰

Yoğunluğuna göre çatışmaların dışında bazı çatışma türlerini incelemek, bu çalışmada ele alınacak çatışmaları anlamak açısından fayda sağlayacaktır. Orta Doğu'da pek çok devlet-altı silahlı örgüt, mezhep grubu ve etnik grup bulunmaktadır. Bu grupların amacı kendilerinin yönetebileceği bir devlete sahip olmaktır.³¹ Bu sebeple ortaya çıkan çatışmaların birçoğu etnik ve mezhepsel çatışmalardır.

Etnik çatışmaysa, kendilerini diğerlerinden farklı gören iki veya daha fazla etnik grup arasındaki çekişmeyi içeren çatışma türüdür. Bu tür çatışmalar yalnızca etnik ayrımcılık ya da baskın olan etnik grubun özelliklerinin ulusal kimliğin oluşturulmasında önem arz etmesinden değil, aynı zamanda grupların varlıklarını koruma, kültürel kimliklerini ifade etme ya da özerk olma arzularından da kaynaklanmaktadır.³²

Etnik çatışma olgusunu incelerken etnisite kavramını da incelemek gerekmektedir. Etnisite, ortak soy miti (ortak atalara ve kökenlere yüklenmiş anlamlar), tarih ve kültürleri ile birlikte bir toprak parçasıyla(ülke) özdeşleşen ve dayanışma duygusuna sahip olan insan nüfusedir.³³ Bir başka tanıma göreyse etnisite; dil, din veya siyasi otoritenin ortaya koyduğu kimlikleri içeren, aynı zamanda bunların da üstünde olan, belirli bir toplumu diğerlerinden ayrılan özelliklerini ifade eden bir kimlik tanımlamasıdır. Etnisitenin ırk anlamında kullanımı yanlıştır; çünkü etnisite bir kavmin gerçek kimliğini tarif eden bir kültür ifadesidir.³⁴ Etnik toplulukların altı temel niteliği bulunmaktadır. Bunlar; kolektif bir ad, ortak soy miti, ortak bir tarih, ortak bir kültür, belli bir toprak parçasıyla özdeşleşme ve dayanışma duygusudur. Etnik topluluklar, ortak soy mitlerini ve tarihi

30Akyeşilmen, Çatışma, s.26-30.

31Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar, Nurettin Altundeğer, *Orta Doğu'da Devlet Altı Gruplar Örgüt-Mezhep-Etnisite*, İldem Yayınları, Ankara, 2015, s.15.

32Erol Kurubaş, "Etnik Sorunlar: Ulus-devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki", *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:44, 2008, s.16.

33Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.57-58.

34Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, 2010, s.34.

anılarını önemle belirten, ortak kültürlerinde diğerlerine göre farklı olan etmenlere dayanan, tarihsel ve kültürel özelliklerini ön planda tutarak bir araya gelen gruplardır.³⁵

Etnisite kavramının içerdği kimlik kavramı ise en genel biçimiyle, bireyin “ben kimim?”, toplumların veya toplulukların da “kimsiniz, kimlerdensiniz?” sorularına verdikleri cevaplardır.³⁶ Daha geniş bir ifadeyle kimlik, içinde bulunulan ve daha sonra toplumsallaşmasıyla benimsenmiş olan toplumsal roller ya da bu rollerin kullanılmasıyla sahip olunan şeylerdir.³⁷

Kimlik tanımlamaları bölgeden bölgeye hatta kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Bernard Lewis’e göre Orta Doğu’daki kimlik tanımlamasında birincil kimlikler doğumla birlikte elde edilen kimliklerdir. Bu tip kimlikler üç çeşittir. Birincisi kan bağıdır, yani yükselen bir dizi aile, klan, kabile ve gelişen etnik ulusla geçen bağıdır. İkincisi mekân bağıdır, ancak birincisiyle her zaman örtüşmez ve hatta çoğu zaman çatışır. Bu köy veya yöre, bölge veya semt, il veya kent olup modern zamanlarda ülkeye kadar gelişir. Birincisi veya ikincisi ya da her ikisiyle ilişkilendirilen üçüncüsü dini cemaattir ve bu cemaatler mezheplere bölünmüş olabilir. Pek çok kimse için din, yerel ve mevcut bağları aşan tek sadakattir.” Bölgede kimliğin geleneksel ölçütler etrafında şekillenmesi, toplumsal ve ekonomik farklılıkların etnik kimlikler için herhangi bir öneme sahip olmaması sonucunu doğurmuştur.³⁸

Orta Doğu toplumları, tek bir devletin içinde birden fazla etnik grubun yaşadığı çoğulcu özelliğe sahiptir. Bu nedenle tarih boyunca Orta Doğu, etnik politikalar açısından pek çok köklü değişime maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti döneminde dini bütünleşme ve birleşme vurgusuyla bir arada yaşayan topluluklar, daha sonra yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır. Oluşturulmaya çalışılan yeni devlet sistemleri ve ulus devlet olma çabaları, etnisiteye dair problemleri daha fazla belirleyici hale getirmiştir. Arap dünyasında Arap milliyetçiliği temelinde oluşturulan

---

³⁵Smith, *Ulusların*, s.41-57.

³⁶Erhan Akdemir, *Avrupa Birliği’nde Kimlik, Kültür Tartışmaları ve Türkiye*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2013, s.27.

³⁷Marshall, *Sosyoloji*, s.407.

³⁸Bernard Lewis, *The Multiple Identities of the Middle East*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1998, s.4.

yönetimler, Arap-Sünni kurumsallaştırmasına dayandırılmıştır. Yapılan bu etnik ve dini ayırım, mezhepsel çatışmaların oluşmasına bir nevi zemin hazırlamıştır.³⁹ Sömürge yönetimleri döneminde yapılan bir grubu diğerine karşı kışkırtma, bir grubun tarihini yüceltme ve diğer grupları ötekileştirerek milliyetçilik fikirlerini körükleme gibi davranışlar etnik gruplaşmayı iyice derinleştirmiştir. Söz konusu dönemden önce de farklı etnik gruplar arasındaki ilişkinin tam bir uyum içinde ve eşitlikçi olmadığını belirtmek gerekir. Tüm bu dönemler boyunca yaşanan toplumsal sınıflar arası çatışmalar daha sonra dini gruplar arası ve aşırı milliyetçi çatışmalara dönüşmüştür.⁴⁰ Nitekim 2011’de Suriye’de başlayan ayaklanmalarda ilk başta demokratik katılım ve temsil haklarının azlığı gibi sorunlar karşısında insanlar etnik ayırım gözetmeden birleşmiştir. Ancak savaş başladıktan sonra liderlerin ve dış desteklerin örgütlemesiyle savaş etnik ve mezhepsel ayrıma dayanan bir hal almıştır.⁴¹

Çalışmada içerik sebebiyle incelenmesi gereken bir diğer çatışma türü iç çatışmadır. İç savaş olarak da adlandırılan bu çatışma; ülke sınırları içinde gerçekleşen askeri çarpışmaları, ulusal hükümetin aktif katılımını ve her grup tarafından etkili bir şekilde direnişi içeren herhangi bir silahlı eylem olarak tanımlanmaktadır. İç savaşla devletlerarası savaş arasındaki temel ayırım, iç savaşın egemen bir ülkenin toprakları içinde yaşanması ve bu ülkenin hükümetinin çatışan taraflardan biri olarak bu savaflara dahil olmasıdır. İç savaşlarda sistematik bir devlet şiddetinin varlığı söz konusudur ve genellikle ölü sayısı 1000’in üzerindedir.⁴²

İç savaşların büyük çoğunluğu düzensiz savaşlar ya da gerilla savaşları olarak adlandırılmaktadır. Genellikle, isyancılar ve hükümet görevlileri olmak üzere iki rakip aktör bulunmaktadır. Bir yandan hükümet görevlileri, ayaklanmanın başlangıç bölgesini temizlemek için geniş çaplı operasyon yürüten düzenli ordulara güvenmektedirler. Diğer yandan isyancılar doğrudan çatışmadan kaçınmaktadırlar ve kurtarılmış bölgeler, üstler oluşturabilmek için pusulara ve tecrit edilmiş askeri

---

39Milton J. Esman, Itamar Rabinovich, *Ortadoğu’da Etnisite*, Çoğulculuk ve Devlet, Çev: Zafer, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s.18-21.

40Fred Halliday, *İslam ve Çatışma Miti*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, s.50-51.

41Nil S. Şatana, “İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler”, Ed: Evren Balta, *Küresel Siyasete Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.313.

42Nicholas Sambanis, “What is Civil War? Conceptual and Empirical Complexities of an Operational Definition”, *Journal of Conflict Resolution*, Volume: 48, No. 6, 2004, s.816.

karargâhlara bel bağlamaktadırlar.⁴³ İç savaşların başlamasındaki en büyük etken, bir toplumu bir arada tutacak güce ya da beceriye sahip etkin hükümet yetkililerinin eksikliğidir. Ülkenin nüfusunun tamamı siyasi otoriteyi yetkili olarak kabul etmiyorsa merkezi bir hükümetin var olması bile iç savaşın çıkmasına engel olamamaktadır. Bu gibi durumların yaşandığı ülkelerde hükümetlerin, yurt içinde güvenliği ve düzeni sağlamak için gerekli olan güçten yoksun olduklarına dikkat çekilmektedir.⁴⁴

İç savaşlar, bazı nedenlerden ötürü bir uluslararası ilişkiler sorunu haline gelebilmektedir. Bu nedenlerden ilki, günümüzde iç savaşlar kendi sınırları dışına kolaylıkla sıçrayabilmekte ve iç savaşın taraflarına başka devletler aracılığıyla siyasi ve ekonomik yardımların yapılması sorunu uluslararası boyuta taşıyabilmektedir.⁴⁵ Özellikle etnik çatışmalar zamanla daha fazla alana yayılarak uluslararası kriz ve savaşlara yol açabilmektedir. Bunun en büyük sebebi, çatışma bölgesinde oluşan güvenlik krizlerinin dış müdahale fırsatı yaratma olasılığıdır.⁴⁶ İç savaşları uluslararası bir sorun haline getiren nedenlerden ikincisiyse, söz konusu durumların bir süre sonra başarısız devletlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamasına dayandırılmaktadır. Başarısız devlet kavramı, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan, hukuk, düzen ve temel hizmetlerin kesintiye uğradığı devletleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Başarısız devletlerin ortaya çıkması, toplum çatışmalarını, etnik milliyetçiliği ve bölgesel çatışmaları tetiklemekte ve böylece kaos ortamı ortaya çıkabilmektedir.⁴⁷ Siyasi, ekonomik ve toplumsal otoriteyi sağlamaktan yoksun olan bu devletlerin, kendisine karşı gelen silahlı gruplarla uzun süre çatışması ve bu çatışmaların giderek yayılması, karşıtları olan silahlı gruplara verilen iç ve dış desteğin artmasıyla kendi yönetim kapasiteleri düşebilmekte ve bazı bölgelerinin kontrolünü yitirebilmektedirler. Bu durumda insan hakları ihlallerinden

---

43Stathis Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*, Department of Politics New York University, 2000, s.5.

44Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Çev: Ayşe Özbay Erozan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2014, s.298-299.

45Şatana, İç Çatışma, s.305.

46David Carment, Patrick James, "Two Level Games and Third- Party Intervention: Evidence from Ethnic Conflict in the Balkans and South Asia", *Canadian Journal of Political Science*, V.29, N.3,1996, s.530.

47 Evans, Newnham, Uluslararası İlişkiler, s.83.

toplu göçe ve komşularla sınır çatışmalarına kadar pek çok sorun yaşanabilmektedir.⁴⁸

1.1.4. Çatışmaların (Savaşın) Değişen Doğası

Çatışmalar, özellikleri ve sebepleri kadar değişken bir yapıya sahiptir. Soğuk Savaş'ın bitişiyle uluslararası sistemin değişmesi aynı zamanda çatışmaların yapısını da değiştirmiş, çatışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. II. Dünya Savaşı'nın bitişi ardından her yıl yaşanan iç çatışmaların sayısı devletlerarası çatışmaların sayısını aşmıştır. Yani 1946 ile 1992 yılları arasında çatışmaların artış göstermesi, iç çatışmaların artmasıyla geniş ölçüde bağlantılıdır.⁴⁹

Literatürde sıklıkla ifade edildiği üzere, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından devletlerarası savaşlardan ziyade iç savaşlar hızla artmıştır. İç savaşların bu derece artmasının ve yaygınlaşmasının temelinde, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin ani değişiminden ziyade 1950'ler ve 1960'lardan beri var olan çatışmaların istikrarlı bir şekilde devam etmesi bulunmaktadır. Ayrıca etnik ve dini açıdan çeşitli ülkelerin ciddi savaşlar yaşamasında sadece bu çeşitlilik değil, gelir dağılımının adaletsiz olması da etkilidir. Bu savaşların büyük çoğunluğunun kökeninde etnik ve dini düşmanlıklar olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁰

Çatışmaların doğasının değiştiğini ileri sürerek 'yeni savaşlar' kavramını literatürde kullanmaya başlayan Mary Kaldor'a göre yeni savaşlar, uluslararası sistemin yapısına, güvenliğe ve ekonomiye bağlı sebeplerden ziyade ülke içindeki farklı kimlik gruplarının çatışmalarından kaynaklanmaktadır. Bu tür savaşlarda aynı zamanda çatışmaların yöntemleri de değişmiş, askeri üslerin ve silahların kullanıldığı düzenli savaşların aksine yerel savaş aktörlerinin bulunduğu, siviller dâhil herkese yönelik aşırı şiddetin kontrolsüz bir şekilde uygulandığı düzensiz savaşlar ön plana çıkmıştır. Bu ortamda ortaya çıkan devlet-dışı aktörleri suç örgütleri, yerel savaş

---

48 Şatana, İç Çatışma, s.306.

49Lotta Harbom, Peter Wallensteen, "Armed Conflict and It's International Dimensions 1946-2004", *Journal of Peace Research*, Vol.42, No.5, 2005, s.626.

50James D. Fearon, David D. Laitin, "Ethnicity, Insurgency and Civil War", *American Political Science Rewiev*, Vol.97, No.1, 2003, s.75.

liderleri, terör grupları yeni savaşların temel aktörleridir. Düzenli orduların yerini alan bu aktörler sebebiyle asker-sivil ayrımı belirsiz hale gelmiştir. Ayrıca savaşların devlet-dışı aktörlerce yürütülmesi sebebiyle devletlerarası savaşların aksine iç savaşlar ön plana çıkmıştır. Şiddetin kimlik farklılığı üzerinden tanımlanan ‘ötekine’ (düşmana) yöneltilmesi, sivilleri öncelikli hedef haline getirmiştir.⁵¹

Çatışmaların değişen doğasına yönelik olarak yapılan bir diğer tanımlama ise, William S. Lind , Keith Nightengale, John Scmitt ve Joseph Sutton’un ortak yazdıkları makalede ifade ettikleri ‘Dördüncü Nesil Savaş’ tır. Savaşları beş aşamada inceleyen bu grup son aşama olarak dördüncü nesil savaş kavramını; savaş ile barış dönemleri arasındaki ayrımın net olmadığı, çatışmaların belirlenmiş muharebe sahalarının dışına taşıdığı, sivil-asker ayrımının ortadan kalktığı, asimetrik özellikler taşıyan savaşlar olarak tanımlamaktadırlar.⁵²

Tablo 3: Lind, Nightengale, Schmitt, Sutton’a Göre Savaşların Doğası ve Evrimleri

1. Aşama	2. Aşama	3. Aşama	4. Aşama	5. Aşama
Ulus-devlet öncesi savaşlar	1. Nesil Savaşlar Klasik savaşlar (1648-1830) zirvesi: Napolyon savaşları	2. Nesil Savaşlar Topyekün Endüstri Savaşları (1830-1918) Zirvesi: I.Dünya Savaşı	3. Nesil Savaşlar Manevra Savaşları (1918-1948) Zirvesi: 1991 Körfez Savaşı	4. Nesil Savaşlar Gayri-nizami Harp Türevleri (1948’den bugüne özellikle 11 eylül sonrası) Zirvesi: ABD’nin Irak ve Afganistan İşgalleri

Kaynak: Metin Gürcan, Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar, Bilgesam Yayınları, 2012, s.75.

Çatışmanın tanımı, nedenleri ve türleri değişiklik gösterdiği gibi çatışmaların yapısı da zamanla değişmiştir. Bu süreçte devletlerarası çatışmaların azalıp iç çatışmaların artması en belirgin değişiklik olmuştur. Tezin konusu gereği ele alınan Irak ve Suriye’de yaşanan çatışmalar da bu değişiklik kapsamında gerçekleşmiştir.

⁵¹Mary Kaldor, *New and Old War: Organized Violence in a Global Era*, John Wiley & Sons, 2013, s.7-10.

⁵²William S. Lind vd., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, 1989, s.23-24.

Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere etnik ve dini iç çatışmaların özelliklerini taşımaktadır.

1.2. GÖÇ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.2.1. Göçün Tanımı

Literatürde göçün en basit tanımı “Asıl yerinden, ulaşılmak istenilen yere hareket” olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski olan kavram, insanların hayatında da çok büyük öneme sahiptir. Nitekim, İslam takviminin temeli, Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye göçü ile atılmıştır.⁵³

Kavram insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, göç araştırmaları oldukça yenidir. Hem çok boyutlu dinamik bir süreç olması, hem de yer, zaman, mekan, sebep, sonuç gibi birden fazla düzlemde ele alınıp farklı bilim dallarına konu olması nedeniyle kesin bir göç tanımının yapılması oldukça zordur.⁵⁴ Göç kavramı, uluslararası göçe ve bunun etkilediği diğer boyutlara sebep olan karmaşık faktörler kümesinin ve bu faktörlerin etkileşiminin bir özetidir. Toplumsal hayatın her boyutunu etkileyen kavram, aynı zamanda kendi karmaşık dinamiklerini geliştiren bir süreçtir.⁵⁵

TDK sözlüğünde göç, “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşıma, hicret, muhaceret” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁶ Uluslararası Göç Örgütü (IOM)’nın tanımına göreyse, “uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir.”⁵⁷ Bireyler doğdukları yerlerin dışında iş, yeni bir ev, yaşam ya da sadece güvenli bir ortam arayabilmektedir. Bu yeni arayışlarda göç

---

53 Karpat, Osmanlı’dan, s.71.

54 Deniz Özyakışır, *Göç: Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013, s.5.

55 Stephen Castles, Mark J. Miller, *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev. İbrahim Akbulut, Bülent Bal, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.30.

56 Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük.

57 IOM Uluslararası Göç Örgütü, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Ed: Bülent Çiçekli, İsviçre, 2009, s.22.

olgusunu hızlandırarak demografik, ekonomik ve toplumsal yapıları etkilemiş böylelikle ulusal kimliğin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.⁵⁸

Yapılan tüm tanımların ortak özelliği yer değiştirme unsurudur. Yer değiştirme, aynı mahalle içinde çok kısa mesafede gerçekleşebileceği gibi, ülke sınırları dışına uzanabilecek kadar çok uzun mesafeli de olabilir. Bu sebeple kapsayıcı bir tanım yapmak gerekirse göç; ekonomik, siyasi veya bireysel sebeplerle, bir yerden başka bir yere kısa ya da uzun vadeli yapılan, geriye dönüş yada sürekli yerleşim amacı taşıyan, coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir.⁵⁹

İnsana özgü olan göç, önüne geçilemez hareketliliği içeren bir olgudur. İnsanlar ekonomik ihtiyaçlar, doğal afetler, siyasi krizler ve çatışmalar sebebiyle bazen gönüllü bir şekilde bazen ise zorla göç etmektedirler. İnsanların daha iyiyi, daha güvenliyi, daha güzeli arama içgüdüleri göçün sürekli olarak devam etmesine sebep olmaktadır.

1.2.2. Göç Nedenleri

Bütün tanımlarında yer değiştirme ifadesinin ortak unsur olarak kabul edildiği göç, toplumların tarihsel süreçlerine bakıldığında toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle göç, aslında bir sonuçtur. Diğer taraftan da toplumsal ve ekonomik dönüşümlere katkı sağlayan bir etkidir. Bu açıdan bakıldığında göç, aslında kendi başına bir nedendir.⁶⁰

Genel olarak göç, insanların içinde yaşadıkları koşullara katlanamamaları ve rahatsızlık duymaları sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Onları göçe iten en temel sebeplerse; yaşadıkları yerde toprağın veriminin düşük olması, iş olanaklarının sınırlı olması ve alınan ücretlerin azlığı, eğitim, sağlık vb. temel haklardan yoksun olunması, yoksulluk, kıtlık, doğal afetler, toplumsal çatışma ortamı ve terör olayları olarak sıralanmaktadır.⁶¹

⁵⁸Castles, Göçler, s.6-7.

⁵⁹ Yalçın, Göç, s.13.

⁶⁰ Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, Ed: Metin Celal, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 1999, s.250.

⁶¹Özyakışır, Göç, s.15.

İnsanlık tarihinde eski dönemlerde gerçekleşen göçlerin temelde ekonomik sebeplere bağlantılı olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Nüfus artışı ile besin üretiminin aynı oranda olmayışı, insanların daha verimli yerlere göç etmesine sebep olmuştur. Başka bir deyişle besin üretiminde teknolojik gelişmelere ayak uyduramayan bölgelerde göç, tek çıkar yol olarak görülmüştür. Diğer taraftan, değişen iklim koşulları sebebiyle toprakların insan ve hayvan besinini yeterince üretememesi ve dolayısıyla açlığın ortaya çıkması da göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Uzun süren kuraklıklar ve doğal afetler de ekonomisi tarım ve hayvancılığa bağlı toplulukları derinden etkilemiştir.⁶²

Göçün ekonomik nedenleri de tarih boyunca yaşanan gelişmelerle birlikte değişikliğe uğramıştır. Yakın tarihe bakıldığında, her yıl milyonlarca birey kendi ülkesini terk ederek, daha iyi bir iş, ücret ve fırsat bulabilmek için aileleriyle birlikte başka yere göç etmektedir. Başlarda kendi ülkelerine göre daha yüksek yaşam standardını ve ekonomik istikrarı sağlamış komşu ülkelere yapılan göçler, teknolojinin ulaşım ve iletişim alanlarında gelişmesiyle birlikte daha uzak olan gelişmiş ülkelere doğru yapılmaya başlanmıştır. Ancak ekonomik sebeplerle yapılan bu tür göçlerde bireylerin aradıkları imkânları bulamayıp, ucuz iş gücü olarak çalıştırılmaları da söz konusu olabilmektedir.⁶³

Ekonomik faktörlerin yanında, sosyal ve kültürel faktörler de önemli göç nedenleri arasında yer almaktadır. Nüfus yapısı, eğitim, sağlık imkânları, sigorta ve işsizlik yardımına erişimin sağlanamaması, sosyal refah desteklerinin yokluğu, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yer değiştirmelerine sebep olmaktadır. Ayrıca özellikle kırsal kesimlerde yaşanan kız kaçırma olayları, kan davaları gibi sorunlar da bireyleri göçe zorlamaktadır.⁶⁴

Doğal afetler ve insanların doğayı tahrip etmesi sonucu ortaya çıkan çevresel bozulmalar da göçün nedenleri arasında sayılmaktadır. Volkanik patlamalar, depremler, iklim değişiklikleri ve insan faaliyetleri sebebiyle oluşan ormansızlaşma,

---

⁶²Karpat, Osmanlı'dan, s.76.

⁶³International Labor Office (ILO), *Towards a Fair Deal For Migrant Workers in the Global Economy*, Report IV, Geneva, 2004, s.3.

⁶⁴Özyakışır, Göç, s.18.

erozyon, çölleşme, endüstriyel ve nükleer kazalar, çatışma ve savaşlar sebebiyle çevreye zarar verilmesi göçü tetikleyen unsurlar arasında yer almaktadır.⁶⁵

Siyasal nedenlerde göçe sebep olan faktörler arasındadır. Bireyler savaş, istila, askeri darbeler, çatışmalar, etnik ve dini gerekçelerle yapılan saldırılardan kaçmak için zorunlu olarak yer değiştirmektedirler. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle silahlı çatışmaların boyutu değişmiş ve yeni çatışma alanları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çatışmaların varlığı, yeni göç akımlarını da beraberinde getirmiştir.⁶⁶ Savaş tehlikesi, otoriter rejimlerin muhaliflerine olan baskıları, çatışmalar, can güvenliğinin olmaması gibi sebepler, bireylere göç etmekten başka yol bırakmamaktadır. Çoğunlukla zorunluluktan kaynaklanan bu göçlerde bireyler, baskı, şiddet ve tehditten kurtulmak amacıyla yer değiştirmektedir. Ülkelerin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık, savaş, çatışma ve yoğun terör olayları siyasi nedenlerin en temel faktörleridir.⁶⁷

Savaş tehlikesi, çatışmalar ve etnik-dini ayrımcılıktan kaynaklanan baskılardan dolayı göç etmek zorunda bırakılan halkın göç etme nedenleri arasında, bu çatışmaların ve savaşların yarattığı başarısız devletlerden kaçma isteği de yer almaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere, hükümetin ülkesindeki fiziki kontrolü kaybetmesiyle ortaya çıkan devletin başarısızlığı durumunun pek çok göstergesi bulunmaktadır. Bunlar;

- Sosyal Göstergeler: doğal afetler, kirlilik, çevre sorunları, gıda eksikliği gibi demografik baskılar; mülteci ve ülke içinde yerinden edilenlerin varlığı; ayrımcılık, etnik-dinsel şiddetleri içinde barındıran grup sorunlarıdır.
- Ekonomik Göstergeler: istikrarsız ekonomik gelişme; fakirlik; ekonomik düşüştür.
- Siyasi ve Askeri Göstergeler: yolsuzluk, demokrasinin seviyesi, hükümetin etkinliğinin yer aldığı devletin meşru olma durumu; insan

65 Nesrin Algan, Özlen Künçek, "Transboundary Population Movements: Refugees, Environment and Politics", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt: XXVIII, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.97-98.

66Özyakışır, Göç, s.19-20.

67Yalçın, Göç, s.17-18.

hakları ve hukuk devleti olma durumu; güvenlik; iktidar mücadeleleri, siyasi rekabet, hileli seçimler olarak ifade edilebilir.⁶⁸

Irak ve Suriye’de de yaşanan çatışmalar, iki ülkenin de başarısız devlet olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. İçinde pek çok sorunu barındıran bu devletlerde göç, hem başarısızlığın nedeni hem de bir sonucudur.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin halkların yeterli ekonomik ve sosyal imkânlar sunamaması, iç savaşlar ve bölgesel gerilimlerden kaynaklanan güvenlik endişeleri sebebiyle pek çok kişi bu değerleri başka ülkelerde aramaktadır. Gelir eşitsizlikleri, refah seviyesine ulaşamaması sebebiyle de insanlara göç etmekten başka çare kalmamaktadır. Bu sebeple göçün bir diğer nedeni de ülkelerin gelişmişlik düzeyiyle bağlantılıdır.⁶⁹

Göçün nedenleri, göç çeşitlerinin sınıflandırılmasında da büyük etkiye sahiptir. Örneğin ekonomik nedenlerle yapılan göçlerin birçoğu gönüllü göç kategorisine girerken, siyasi sebeplerle yapılan göçlerin birçoğu ise zorunlu göç kategorisinde yer almaktadır.

1.2.3. Göç Çeşitleri

Göç üzerine yapılan çalışmalarda göç çeşitleri farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Göç çeşitleri genellikle iç-dış göç; zorunlu-gönüllü göç; geçici-kalıcı göç olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada da genel olarak kabul görmüş bu sınıflandırma kullanılacaktır.

---

⁶⁸ Fund For Peace, *Failed State Index 2012*, Ed. J. J. Messner, 2012, s.12.

⁶⁹ Abdurrahman Yılmaz, "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri" *Electronic Turkish Studies* 9.2, 2014, ss. 1685-1704, s.1688.

1.2.3.1. İç-Dış (Uluslararası) Göç

Ülke sınırları temel alınarak yapılan bu sınıflandırmada iç göç, bireylerin yaşadıkları ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmesidir. Bu tür göçler daimi ya da geçici olabilmektedir.⁷⁰ İç göçler genellikle kırsal kesimden şehirlere doğru gerçekleşmekte ve genellikle az gelişmiş bölgelerden çok gelişmiş bölgelere doğru bir yön izlemektedir.⁷¹ Dış (uluslararası) göçse, kişilerin geçici ya da sürekli olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere ikamet ettikleri ülkelerden ayrılmasını ifade etmektedir.⁷² İç göçte ülke nüfusu azalmamakta sadece bölgeler arası demografik yapı değişmekteyken; dış göçte nüfus azalmaları gerçekleşmekte ve ülkeler ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalabilmektedir.⁷³

1.2.3.2. Zorunlu-Gönüllü Göç

Bireylerin irade esasına göre yapılan bu sınıflandırmada gönüllü göç, baştan sona kadar bireylerin kendi isteklerine bağlı olarak yapılan göçlerdir. Bu tür göçlerde bireyler, başka bir yere gidip gitmeme konusunda özgürdürler.⁷⁴ Zorunlu göçlerse, insanların ya da çevresel faktörlerin sebep olduğu güç durumlarda, içinde yaşamı sürdürmeye ve refaha yönelik tehditleri de barındıran bir zorlama unsuru içeren hareketlerdir.⁷⁵ İlkel dönemlerde daha ziyade doğa olayları, iklim değişiklikleri ve bu sebeple ortaya çıkan açlık kuraklık gibi sebepler bireyleri göçe zorlarken; yakın dönemlerdeyse kölelik, sömürgecilik, ülkeler arası ya da ülke içi savaşlar, çatışmalar zorunlu göçe sebep olmaktadır.⁷⁶

---

⁷⁰ IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç, s.21.

⁷¹ Özyakışır, Göç, s.8.

⁷² IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç, s.59.

⁷³ Özyakışır, Göç, s.9

⁷⁴ Yalçın, Göç, s.17.

⁷⁵ IOM Uluslararası Göç Örgütü, s.69.

⁷⁶ Yalçın, Göç, s.14.

1.2.3.3. Geçici-Kalıcı Göç

Yerleşme süresi esasına göre yapılan bu sınıflandırmada geçici göçler ilk bakışta mevsimlik göçleri anımsatsa da aslında daha geniş kapsamlıdır. Ekonomik amaçla yapılan, mevsime uygun işlerde başka bölgelerde çalışmak amacıyla yapılan mevsimlik göçlerin yanında, öğrencilerin eğitim için başka kentlere göç etmeleri ve askerlik hizmeti için yer değiştirme de geçici göçler içerisinde değerlendirilmektedir. Geçici göçlerde ortak unsur, gidilmesi düşünülen yerde ne kadar kalınacağına az çok biliniyor olmasıdır. Kalıcı göçlerse, ekonomik ya da bireysel sebeplerle gerçekleşen, sürekli yerleşme amacı taşıyan göçlerdir. Yurtdışına göç edenlerde, başlangıçta belirli bir ekonomik güce ulaşıldığında geri dönme fikri hâkimken, gidilen yerde çocukların büyümesi, okula gitmesi gibi sebeplerle bu fikir genellikle ertelenmektedir.⁷⁷

İki olgunun bu şekilde açıklanmasının ardından genel olarak değinilmesi gereken bir diğer nokta, bu olguların ilişkisinin sadece Irak ve Suriye özelinde değil, genel olarak dünya çapında da açıklanması gerekliliğidir. BMMYK'nin verilerine göre 2015'e kadar geçen süre içerisinde dünya çapında 65,3 milyon birey çatışma, işkence, yaygınlaşan şiddet ve insan hakları ihlalleri sebebiyle göçe zorlanmıştır. Bu rakam 2011 yılından bu yana gerçekleşen göç dalgalarının en büyüğüdür. Yıllara göre dünya çapında yer değiştirmek zorunda bırakılan kişi sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁷⁸

Tablo 4: Dünyada Yer Değiştirmek Zorunda Bırakılan Kişi Sayıları

Yıl	Kişi Sayısı (milyon)
2011	42,5

⁷⁷ Yalçın, Göç, s. 20-21.

⁷⁸ UNHCR, *Global Trends Forced Displacement in 2015*, (çevrimiçi) <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html> erişim tarihi: 30.06.2016, s.3.

2012	45,2
2013	51,2
2014	59,5
2015	65,3

Kaynak: UNHCR, Global Trends Forced Displacement in 2015, (çevrimiçi) <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html> erişim tarihi: 30.06.2016, s.3.

Örneğin, Suriye’de 2011 yılında başlayan Arap İsyanları, son yıllarda en önemli küresel krizlerden biri olarak görülmektedir. 2015’in sonlarında dünya çapında çatışma ve şiddetten dolayı ülke içinde yerinden edilen kişiler arasında Suriyeliler en büyük sayıya sahip durumdadırlar. 2011’de başlayan çatışmalar sebebiyle 2015 verilerine göre yaklaşık 5 milyon kişi ülke dışına göç etmiş, 7,6 milyon kişi ise ülke içinde yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır.⁷⁹ İlk olarak komşu ülkelere doğru başlayan yoğun ve şiddetli insan kaçışları, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri António Guterres’in ifadesiyle bir nesilde tek bir çatışma nedeniyle yerinden edilmiş dünyadaki en büyük mülteci nüfusunu oluşturmuştur. Ayrıca dünyanın desteğine ihtiyaç duyan bu neslin kötü koşullar altında yaşadığı ve her geçen gün daha fazla fakirliğe sürüklendiği ifade edilmiştir.⁸⁰ Aşağıdaki grafikte ülkeler ve ülke içi göçmen sayıları belirtilmektedir.⁸¹

⁷⁹ Amnesty International, *Annual Report 2015/2016*, s.22.

⁸⁰ UNHCR, *UNHCR: Suriyeli Mültecilerin Toplam Sayısı İlk Kez 4 Milyonu Geçti*, (Çevrimiçi) www.unhcr.org/turkey/home.php?content=648, 23 Nisan 2016.

⁸¹ IDMC, *Global Report on Internal Displacement Grid 2016*, s.27.

Tablo 5: Dünyada Çatışma ve Şiddetten Dolayı Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişi Sayıları

Kaynak: IDMC, Global Report on Internal Displacement Grid 2016, s.27.

Göç edenler, mülteci, ülkesinde yerinden edilenler, sığınmacılar gibi pek çok ayrı kategoride sınıflandırılmaktadır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM)'nın tanımlamasına göre;

- *Mülteci; ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden ilgili ülkenin korumasından yararlanmak isteyen kişi*⁸²
- *Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler; özellikle silahlı çatışma, genel şiddet durumları, insan hakları ihlalleri veya doğal veya insan eliyle yaratılmış felaketlerin etkilerinden kurtulmak için mutad olarak ikamet ettikleri yerlerden kaçmaya zorlanmış veya kaçmak zorunda kalmış olan ve devletlerin uluslararası olarak tanınan sınırlarını aşmamış olan kişi veya gruplar*⁸³
- *Sığınmacı; ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurunun sonucunu bekleyen kişiler.*⁸⁴

Grafik 1: Dünyadaki Göçmen Türleri 2015

82IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç, s. 43.

83 IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç, s.60.

84 IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç, s.49.

2015 verilerindeki 65,3 milyon kişinin 21,3 milyonunu mülteciler, 40,8 milyonunu ülkesinde yerinden edilenler, 3,2 milyonunu ise sığınmacılar oluşturmaktadır.⁸⁵

Dünyada en fazla mülteci sayısına sahip üç ülke ise;

- Suriye Arap Cumhuriyeti, 4,9 milyon
- Afganistan, 2,7 milyon
- Somali, 1,1 milyon

2015 boyunca dünyada bu kadar çok sayıda mülteci olmasına karşın sadece 201.400 mülteci ülkesine geri dönmüştür. En fazla geri dönüş, 61.400 mülteci ile Afganistan'da olmuştur. 2015'te dünyadaki mültecilerin yüzde 51'ini 18 yaşın altındaki çocuklar oluşturmaktadır. Yaklaşık 98.400 çocuk ailesinden ayrı, tek başına sığınmacı olmak için başvuruda bulunmuştur ve ulaşılan bu rakam BMMYK'nin 2006'dan beri topladığı verilerde ortaya çıkan en büyük rakamdır. Bu çocukların büyük çoğunluğu Afgan, Suriyeli ve Somalilidir.

BMMYK verilerine göre 2015 yılı itibariyle dünyada en fazla mülteci kabul eden ülkeler şunlardır:

- Türkiye; 2,5 milyon kişi
- Pakistan; 1,6 milyon
- Lübnan; 1,1 milyon
- İran; 979,400
- Etiyopya; 736,100
- Ürdün; 664,100.⁸⁶

---

⁸⁵ UNHCR, *Global Trends Forced Displacement in 2015*.

⁸⁶ UNHCR, *Global Trends Forced Displacement in 2015*.

Sayısal verilerden de anlaşılacağı üzere özellikle 2011’den sonra artan göç hareketleri, uluslararası aktörleri sadece demografik açıdan etkilemekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve sosyal faktörleri içeren, çok sayıda sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple birbirini etkileyen çatışma ve göç olguları özellikle devletlerin iç ve dış politika ajandalarında öncelik vermeleri gereken maddeler haline gelmiştir. Irak ve Suriye’de de tüm dünya tarafından net bir şekilde izlenen çatışmalar devam etmekte ve aynı zamanda bu ülkeler en büyük göçmen nüfusuna sahip devletler arasında yer almaktadır. Bu sebeplerle çatışmaların sebep olduğu göç hareketlerine, bu hareketlerin çatışmalardan önceki ve sonraki yoğunluklarına yer vererek, iki olgunun birbirleriyle etkileşimini açıklamayı amaçlayan bu çalışmada Irak ve Suriye örnekleri seçilmiştir. Çatışma ve göç olgularını kavramsal olarak açıklamayı amaçlayan bu bölümden sonra, bahsedilen çerçevede Irak ele alınacaktır.

2. BÖLÜM

IRAK'TA YAŞANAN ÇATIŞMALARIN GÖÇ ETKİSİ

Doğuda İran, kuzeyde Türkiye, batıda Suriye ve Ürdün, güneydeyse Suudi Arabistan ve Kuveyt'le sınırı olan Irak, tarıma elverişli toprakları ve petrol rezervleriyle de jeopolitik açıdan büyük öneme sahip ülkeler arasında yer almaktadır.⁸⁷

Çeşitli etnik ve dini grupları barındıran ülkenin, söz konusu çeşitlilik sebebiyle geçmişten beri siyasi istikrarı tam olarak sağlayamadığı, bu nedenle demokratik bazı eksiklikler taşıdığı görülmektedir. Bahsedilen sebeplerle Irak, zamanla çatışmaların daha yoğun olarak yaşandığı bir devlet haline gelmiştir. Birinci bölümde de ifade edildiği üzere, ülkede meydana gelen çatışmalar aynı zamanda göç hareketlerini tetiklemiş ve bu dönemlerden sonra gerçekleşen kitlesel göç hareketlerinde artış gözlemlenmiştir. Ülkede yaşanan çatışmaların temel olarak Irak'taki etnik ve dini grupların uyum içinde yaşayamamalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Ülkedeki çatışmaların doğasını anlayabilmek ve sebep olduğu göç hareketlerini inceleyebilmek adına söz konusu gruplara çalışmada yer vermenin, konunun daha net bir şekilde aktarılmasını sağlayacağı düşünülmüştür. Bu bölümde öncelikle Irak'ın demografik yapısı ve tarihsel gelişimi incelenecek, ardından çatışmaların şiddetlenmesinde ve günümüzde de devam etmesinde rol oynayan 2003 müdahalesi ele alınacaktır. Son olarak, müdahale sonrasında yaşanan göç hareketleri sayısal verilerle ifade edilecektir.

2.1. IRAK'IN DEMOGRAFİK YAPISI

Türkiye'nin güney doğusundan başlayıp güneyde Ürdün, Suriye ve Irak'ı kapsayan, doğuda İran'ın Zagros Dağları'na kadar uzanan, yarım ay şeklinde

---

⁸⁷ Sait Yılmaz, *Irak Dosyası*, Kum Saati Yayın Dağıtım, İstanbul, 2011, s.19.

görünen dağlık bölgesiyle, bunun altında kalan yere verilen ve ‘Bereketli hilal’⁸⁸ olarak adlandırılan Mezopotamya coğrafyası içinde yer alan Irak, tarihte pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Irak Devleti 1921’de kurulduğunda 2,5 milyon nüfusunun yaklaşık yüzde 80’e yakını Arapların oluşturduğu; diğer grupların Kürtler, Türkmenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Yezidiler olduğu görülmektedir.⁸⁹ Ülkenin, 2016’da tahmini nüfusu 38.146.025’tir. Bu nüfusun yaklaşık olarak % 75-80’ini Araplar; % 15-20’sini Kürtler ve % 5’ini Türkmenler, Acemler ve diğerleri oluşturmaktadır. Dini açıdan bakıldığında ülkenin neredeyse tamamı Müslümandır. Müslümanların yaklaşık % 60-65’i Şii, % 32-37’si ise Sünni’dir. Müslümanların dışında bölgede Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer dinlere mensup kişiler de bulunmaktadır. Ancak bu kesim nüfusun yaklaşık olarak % 1’ini oluşturmaktadır.⁹⁰

Sünni ve Şii olmak üzere iki mezhebe ayrılmış olan Araplar yoğun olarak ülkenin doğu ve güney bölgelerinde; Araplardan sonra ikinci büyük etnik grup olan Kürtler çoğunlukla Erbil, Süleymaniye ve Duhok’ta ve üçüncü büyük etnik grup olan Türkmenler de çoğunlukla Erbil, Kerkük ve Musul illerinde yaşamaktadır. Bu üç etnik grup sadece nüfussal çoğunluk olarak değil, aynı zamanda siyasi açıdan da etkin olan gruplardır. Fakat ülkenin daha çok orta ve kuzey kesimlerinde yaşayan Süryani, Yezidi, Keldani gruplar da bulundukları bölgelerdeki yerel siyaseti ve güç dengelerini etkilemeleri açısından önem taşımaktadır.⁹¹ Irak nüfusunda, etnik kimlik tanımlamalarının yanında aşiret kimliği de önem taşımaktadır. Vatandaşların yaklaşık % 75’i kendini bir aşirete mensup olarak görmektedir. Bu aşiretler kırsal kesimlerde olduğu kadar şehirlerde de güçlü konumda bulunmaktadır.⁹²

Irak, kuruluşundan itibaren iç çatışmaların yaşandığı bir ülke olmuş, bu durum iç ve dış politikasını sürekli etkilemiştir. Farklı etnik ve mezhepsel kimlikleri bir arada tutacak bir amacın yokluğu ve ortak paydanın eksikliği, özellikle çatışmalı

88Bahar Aşçı, “Medeniyetler İçin Coğrafya’nın Önemi ve Bereketli Hilal”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, (Çevrimiçi), <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2013/11/04/7279/medeniyetler-icin-cografyanin-onemi-ve-bereketli-hilal> , 15 Mayıs 2017.

89 Yılmaz, Irak, s.16-24.

90The World Factbook, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>, 11 Nisan 2017.

91Serhat Erkmen, “Irak’ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 3, Temmuz 2010, s.111.

92UK Ministry of Defence, Iraq: Cultural Appreciation Booklet, (Çevrimiçi), <https://www.gov.uk/government/publications/cultural-appreciation-booklets>, 15 Nisan 2017.

ortamlarda ayrışmanın ön plana çıkmasıyla önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir. Örneğin Mart 2003'teki ABD müdahalesinde de ayrışmalar yaşanmış; Sünni Araplar iktidarı ellerinde tuttukları için kazanımlarını korumak adına müdahaleye karşı direnirken, Şiiler ve Kürtler ortaya çıkacak yeni dönemi, iktidardan daha fazla pay alabilmek adına tarihsel bir fırsat olarak görmüşlerdir.⁹³

2.2. IRAK'IN TARİHSEL GELİŞİMİ

Irak, geçmişten günümüze pek çok çatışmanın ve darbenin yaşandığı bir ülke olmuştur. 1979'dan Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çekerek yaptığı 2003 müdahalesine kadar Saddam Hüseyin'in Baas Rejimi altında yaşamıştır. Baas Hareketi Orta Doğu'da özellikle Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan siyasal nitelikli bir hareket olup, bu isim 'Diriliş' veya 'Arap Sosyalist Diriliş Partisi' anlamında kullanılmıştır. Irak'ta Mişel Eflak'ın başında bulunduğu Arap Diriliş Partisi'yle başkanlığını Ekrem Havrani'nin yaptığı Arap Sosyalist Partisi'nin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu parti amacını, Orta Doğu'daki tüm Arap devletlerini tek çatı altında toplayan bir Arap devletinin kurması olarak belirlemiştir.⁹⁴ Ancak yakın geçmişe gelmeden önce Irak'ın tarihsel gelişimine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Saddam döneminde de yaşanan, mezhepsel açıdan Şii-Sünni ayrışmasından kaynaklanan gerilimler, pek çok isyan ve çatışmaya sebep olmuştur. Bu ayrışma, 680 yılındaki Kerbela Olayı'na dayanmaktadır. Hz. Ali'nin ölümünün ardından halifelik makamına gelen Muaviye, kendisinin ardından halife olarak Hz. Ali'nin torunu Hz. Hüseyin'e makamının devredileceği sözünü vermiştir. Ancak verilen söz tutulmamış, Muaviye'nin oğlu Yezid, halifelik makamına getirilmiştir. Yezid'in halifelik makamına seçim olmadan getirilmesiyle tartışmalar yaşanmış, halkın bir kısmı Hz. Hüseyin'e bağlılığını bildirmiştir. Daha sonra 680 yılında Irak'ın Kerbela kentinde iki grubun karşı karşıya gelmesi sonucunda yaşanan faciada, Hz. Hüseyin şehit edilmiştir. Bu olay İslam dünyasında mezhep ayrılığını derinleştirmiş ve Irak tarihi için de bir dönüm noktası olmuştur. Bu olayın ardından her yıl Şiiler Hz. Hüseyin'in

⁹³TEPAV, *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, Tepav Ortadoğu Çalışmaları II, Temmuz 2007, s.59-60.

⁹⁴ Mehmet Atay, "Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 1, 2000, s.131.

şehit edildiği yere gelerek ağıtlar yakmaya devam etmiştir. Asırlar sonra bile olsa Saddam, Şiiilerin bu dini coşkısından korkarak yirmi dokuz yıl Şiiilerin Kerbela'ya gelmesini yasaklamıştır.⁹⁵

Irak toprakları bağımsız bir devlet kurulana kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, son olarak Safevi Hükümdarlığı, Osmanlı Devleti, daha sonra da İngiltere'nin egemenliği altında kalmıştır. Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından 1508'de Bağdat'ın işgaliyle ele geçirilen topraklar, Osmanlı sultanı IV. Murat tarafından Bağdat'ın kesin olarak fethedildiği 1638'e kadar Safeviler ve Osmanlılar arasında birkaç kez el değiştirmiştir. Şah İsmail döneminde bölgede mezhep olarak Şiiiliğe uyulması zorunlu bir hale getirilmiştir. Sünni ibadet yerleri ve diğer kutsal yerler, ya yok edilmiş ya da Şii ibadet yerlerine dönüştürülmüştür. Sünnilerin koruyucusu olarak bölgeye gelen ve I. Dünya Savaşı'na kadar buradaki hakimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti dönemindeyse, bölgedeki Şii toplumun varlığı kabul edilmiştir.⁹⁶

I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı'nın Orta Doğu'da sahip olduğu toprakların bir parçası olan Irak da 1916'da gizli bir antlaşma olarak imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'yla Fransa ve İngiltere arasında paylaşılmıştır. Anlaşmayla Fransa; Suriye, Lübnan, Kilikya bölgelerini; İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin bölgelerini almıştır.⁹⁷ Savaşın ardından 1920'de San Remo Konferansı'nda, Fransa ve İngiltere bu bölgeleri manda rejimleri kurarak sahiplenmiştir. Milletler Cemiyeti de bu dönemde, eski Osmanlı Arap vilayetlerinin yeni devletler olarak bölünmesini kabul etmiş, İngiltere ve Fransa'ya da manda statüsünde yönetme yetkisi vermiştir. Cemiyetin antlaşma maddelerine göre, mandalarda modern dünyanın ağır koşullarına ayak uyduramayacağı düşünülen insanlar yaşamakta ve bu sebeple söz konusu toplumların tek başlarına ayakta durabilecek konuma gelene kadar kendilerini yönetecek ilerlemiş devletlerin kontrolüne verilmesi gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle Manda bölgelerini özerkliğe hazırlamak, mandater devletlerin sorumluluğuna bırakılmıştır.⁹⁸

95 Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, Çev: Murat İnceayan, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.161.

96 Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2007, s. 385.

97 Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.382.

98 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, 2008, s. 194.

İngilizler, başlangıçta ülkeyi bizzat yönetmeyi düşünseler de daha önce Osmanlı yönetimi altındayken Musul, Bağdat ve Güney vilayeti olmak üzere üç ayrı vilayet şeklinde yönetilen toprakları, tek çatı altında birleştirip, siyasal bir toplum yaratmak çok zor olmuştur. Öyle ki bu vilayetlerdeki halklar, etnik ve dini bakımdan birbirinden çok farklı özelliklere sahiptir. Bölgede Şii'ler çoğunlukta olmasına rağmen İngilizler, yeni kurdukları devlette siyasal bakımdan üstün olması için Sünni'leri desteklemiştir. Asimile olmak istemeyen ve yeni kurulan devletin merkezileştirme çabalarına direnen aynı zamanda da nüfusun yaklaşık olarak yüzde 20'sini oluşturan Kürtlerse, Irak'ın kuruluşundan günümüze kadar hayatlarına zorunlu bir çatışma durumunda devam etmişlerdir.⁹⁹

Osmanlı Devleti döneminde, kırsal kesimde yaşayan halkın büyük kısmı aşiretlerin hâkimiyetinde oldukları için hükümet müdahalesine alışık değillerdir. Nitekim İngilizlerin devlet kurmasının ardından, onların hizmeti altına girmek istemeyen Fırat boyundaki aşiretler Haziran 1920'de ayaklanmıştı. Şii Ayetullah Taki eş-Şirazi'nin İngilizlerin hizmetinde çalışmanın caiz olmadığını ilan eden fetvası, Şii çevrelerin dışında da kabul görmüştür. Şubat 1921'de isyan çok sert bir şekilde bastırılmış ve yaklaşık 5000 Iraklı ile 500 İngiliz hayatını kaybetmiştir. Fakat bu isyan, daha önce Irak tarihinde neredeyse hiç rastlanmamış olan Şiiler ve Sünniler arasında birleşmenin ve kardeşliğin yaşanmasına olanak tanımıştır.¹⁰⁰

İngiltere bu isyanın ardından, bir daha aynı şeyleri yaşamamak için bir çözüm düşünmeye başlamıştır. Çünkü Irak'ı uzun süre yönetmenin kolay olmadığı görülmüş, özellikle petrolden kaynaklanan çıkarları korumak ve Hindistan'la bağlantı güvenliğinin sağlanması adına bir adım atılması gerektiğine karar verilmiştir. Bu sebeplerle İngiltere, kendisiyle işbirliği yapabilecek ve aynı zamanda halkın kabul edebileceği bir lider bulup, Irak'la bir antlaşma yapma yoluna gitmek istemiştir. Buradan hareketle 1921'de Emir Faysal, İngiliz görevlilerinin düzenlediği bir seremoniyle Irak kralı ilan edilmiştir. Ardından manda yönetiminde değişiklik yapma gereği duyan İngiltere, Irak'la 1922 ve 1930'da iki antlaşma imzalamıştır. 1922'deki antlaşmayla Faysal'a iç işlerinde özerk hareket edebilme olanağı tanınmış, dış politika ve savunma konularındaysa İngiltere'nin üstünlüğü devam etmiştir.

---

99 Cleveland, Modern, s.230.

100 Hamit Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.57-58

1930'daki antlaşma 1922'de kabul edilen antlaşmadan daha kapsamlı olsa da Irak'ın bütünüyle bağımsız olması anlamına gelmemiştir. Bu antlaşmadan iki yıl sonra, 3 Ekim 1932'de Irak bağımsızlığına kavuşmuş, ancak İngiltere ülkedeki güvenlikle ilgili ve askeri ayrıcalıklarını sürdürmüştür.¹⁰¹

Bağımsızlığının ardından ülke, Milletler Cemiyeti'ne de üye olmuştur. Hz. Muhammed'in soyundan geldiği iddia edilen Kral Emir Faysal yine İngilizler tarafından ülkenin başına getirilmiştir. Bu dönemde yaşanan en önemli gelişme olarak belirtilen durum, Arap milliyetçiliğinin teorisyeni Sati El Hüsri'nin Irak'a getirilmesidir.¹⁰² Onun Arap birliğine yönelik eğitim sistemi ve yeni ordu kurulması fikirleri, özellikle Şii ve Kürt grupların tepkisini toplamış ve bu dönemde de birçok isyan meydana gelmiştir. 1932'de yaşanan Hristiyan ve Yezidi ayaklanmaları, güçlenen ordu tarafından çok sert bir şekilde bastırılmıştır. Ağustos 1932'de Musul'da evlerine kapanan yaklaşık 3.000 Süryani, milliyetçi hareketin etkisi altında kalan ve temsilcileri General Bekir Sıtkı olan grup tarafından katledilmiştir. Merkezi iktidardan emir almadan hareket eden Bekir Sıtkı'nın eylemleri, onun ulusal bir kahraman olarak görülmesine ve yeni devletin koruyucusu olarak karşılanmasına sebep olmuştur. 1932'de Ahmed Barzani liderliğindeki Kürt ayaklanması da aynı şekilde şiddetle bastırılmıştır.¹⁰³

Faysal, Eylül 1933'te ölmüş, yerine oğlu Gazi gelmiştir. Gazi'nin liderlik özelliklerine sahip olmaması nedeniyle devlet, yönetim konularında deneyimsiz sayılabilen bir grup tarafından idare edilmeye başlamıştır. Faysal'ın nispeten uzlaştırıcı özelliği nedeniyle oluşan istikrar ortamı, ölümüyle yerini politikacılar arasındaki iktidar mücadelesinin sebep olduğu istikrarsızlık ortamına bırakmıştır. Bu süreçte Irak'ta senede birkaç kez hükümet değişikliği yaşanmaya başlamıştır.¹⁰⁴

Ordunun yönetimde etkisinin artmasıyla birlikte yaşanan, başbakanlığı ele geçirme mücadelesi, eski subaylar arasında ideolojik farklılıktan ziyade kişisel etkinlik kazanma hırasına dönüşmüştür. Aralarındaki fark, Irak'ın İngiltere'yle olan ilişkilerine dayanan tutumlar olmuştur. Bir grup, ülkenin İngiliz silahlarına

---

101 Arı, Irak, s.386-387.

102 Yılmaz, Irak, s.36.

103 Bozaslan, Ortadoğu, s.59-60.

104 Arı, Irak, s.388.

bağımlılığını yok etmeyi ve Arap Birliği'ni güçlendirmeyi istemiştir. Diğer bir grupsa, İngiltere'ye karşı kendilerini borçlu hissetmiş, ayrıca İngiliz müdahalesine sebep olabilecek hareketlerden kaçınmıştır. Bu siyasi çatışma ortamında Irak toplumu, giderek durumdan hoşnutsuz hale gelmeye başlamıştır. Irak'ın bağımsız olarak Orta Doğu'da rol üstlenmesini isteyen genç subaylar, milliyetçilik ve Pan Arabizm duygularıyla hareket etmeye başlamıştır. General Sıtkı, yaptığı eylemlerle milli çıkarları koruyan lider vasfını üstlenmiş ve 1936'da hükümeti deviren darbeyle orduyu siyasal hayata sokmuştur. 1936-1941 yılları arasında askeri darbeler dalgası yaşanmış ve altı darbe yapılmıştır. Böylelikle ordu, Irak politikasında belirleyici duruma getirilmiştir. Ancak yaşanan darbeler, istikrarsız olan siyasal hayatın daha da bozulması dışında bir şeyi değiştirememiştir.¹⁰⁵

Darbeler sonrasında 1941'de başbakan olan Raşid Ali, Irak topraklarını kullanma karşılığında askeri destek sağlama teklifinde bulunan İngiltere'yi reddetmiş ve Basra'daki İngiliz askerlerinin ülkeyi terk etmesini istemiştir. 1941 Mayısında İngiltere'nin duruma müdahale etmesiyle İngiliz güçleri ve Raşid Ali'ye bağlı güçler arasında çatışma çıkmıştır. Raşid Ali hükümeti Mayıs sonunda yenilmiş ve darbecilerle birlikte Raşid Ali ülkeyi terk etmiş ve ülke yeniden İngiltere'nin denetimi altına girmiştir. Ardından Irak, 1958'e kadar Nuri Said tarafından kurulan hükümetle yönetilmeye devam etmiştir.¹⁰⁶

Nuri Said döneminde, 1945'te Arap ülkelerinin bir araya gelmesiyle bir Arap Birliği örgütü kurulmuş ve bu oluşum Arap ülkeleri arasında milliyetçi duyguları arttırmıştır. Sonrasında Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün birleştirilmesi düşüncesi ortaya atılmıştır.¹⁰⁷ İngilizler, Suriye ve Lübnan'daki Fransız hâkimiyetini ortadan kaldıracığı düşüncesiyle bu fikri desteklemiş ve söz konusu bölgeleri de kendi hâkimiyetleri altına alma amacı gütmüştür. Güçlü bir Arap ülkesi olan Mısır, Arap dünyasının en büyük ülkesi olma özelliğini yitireceği endişesiyle bu fikre karşı çıkmıştır. Nitekim Mısır'ın muhalefeti, İngilizlerin Orta Doğu'da etkisinin zayıflaması ve İsrail Devleti'nin kurulması gibi gelişmelerle, söz konusu birlik fikri hayata geçirilememiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Cleveland, Modern, s.234-236.

¹⁰⁶ Arı, Irak, s.389-390.

¹⁰⁷ Altan Tan, *Hız. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2016, s.323-324.

¹⁰⁸ Yılmaz, Irak, s.35.

1958’de General Kasım’ın yaptığı darbeyle Kral II. Faysal ve Nuri Said öldürülmüş ve Irak’ta monarşi sona ermiştir. Bu darbeyle Irak politikasında Baas’ın etkisi artmış, İngiltere’yle olan bağ da kopmuştur. Kasım, dış politikada Sovyetler Birliği’yle yakın ilişkiler kurmuştur. Darbeden kısa bir süre sonra Irak ve SSCB, Sovyet askeri ve ekonomik yardım anlaşması imzalamıştır. Irak’la birlikte Mısır ve Suriye de birkaç yıl içinde Batı ittifakını reddetmiştir. Kasım liderliğini 1963’e kadar sürdürmüştür. Muhalif subaylar arasındaki Albay Abdüsselam Arif, Kasım’ı devirerek cumhurbaşkanı olmuştur. 1966’da da ölen albayın yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçmiş ve 1968’e kadar iktidarda kalmıştır.¹⁰⁹ 1968’de Baas Darbesi’nin ardından kısmen de olsa bir istikrar dönemine girilmiştir. 1976’da Saddam Hüseyin kendisini general rütbesiyle ordunun başına getirmiş, ardından 1979’da tüm yönetimi kendi idaresi altına almıştır.¹¹⁰

Saddam Hüseyin döneminde pek çok gelişme yaşanmıştır ve bunların arasında en önemli olanlardan biri Irak-İran Savaşı’dır. Saddam, İran rejiminin karışıklığa sürüklendiği anda iki ülke arasındaki sınır sorununu, ideolojik sorunları, din ve mezhep sorunlarını öne sürerek 1980’de İran’a savaş ilan etmiştir. Basra Körfezi ve Şattülarap Nehri üzerinde egemenlik mücadelesi sebebiyle iki ülke arasında geçmişten gelen bir çekişme ve çatışma durumu bulunmaktadır.¹¹¹

İran’da 1979’da Şah Rıza Pehlevi’nin düşürülüp Şii lider Ayetullah Humeyni’nin başa gelmesiyle gerçekleşen İslam Devrimi’nin ardından Saddam, ülkesindeki Şii çoğunluğun, azınlıktaki Sünnilerin iktidarına karşı kışkırtılmasından korkmuştur. Nitekim Humeyni, Irak’taki Şiilerin ayaklanmaları ve “İmansız Baas Rejimi”ni yıkmaları konusunda çağrı yapmıştır. Saddam Şiiler üzerinde baskıyı arttırmış ve bu durum iki ülke arasında gerginliği tırmandırmıştır.¹¹² Savaş sırasında 1988’de Saddam, Kürtlere karşı da harekete geçmiştir. Bunun sebebi Irak’ı yenmek için Kürtlerle birlikte hareket eden İran’ın bu grupla birlikte ele geçirdiği toprakların Bağdat’ı tehdit etmesiydi. Saddam, Kürtleri yenilgiye uğratmak için Anfal Operasyonunu başlatmıştır. Kürtlerin denetimindeki bölgelere kimyasal silahlar ve

---

109 Cleveland, *Modern*, s.363-366.

110 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.277-281.

111 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s.1019.

112 Ali Çimen, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s.273.

ağır hava bombardımanlarıyla bir dizi büyük saldırı gerçekleştirilmiştir. Halepçe şehrinde yapılan kimyasal saldırı sebebiyle yaklaşık 5000 kişi ölmüştür. Ayrıca en az 1,5 milyon kişi Türkiye ve İran'a göç etmek zorunda bırakılmıştır.¹¹³ Sekiz yıl süren savaş sonucunda Irak, İran hükümetini yenememiştir; fakat askeri gücünü 190 binden 1 milyona çıkararak bölgesel anlamda büyük bir askeri güç olmuştur. Hafif silahlardan kimyasal silahlara kadar her şeyi üretme kapasitesine sahip güçlü bir silah sanayisi oluşturmuştur.¹¹⁴ Savaş, bir milyon insanın yaşamına iki milyon insanın yaralanmasına ve sakat kalmasına, bir o kadar insanın zorunlu olarak göç etmesine sebep olmuştur. Savaşın ekonomik maliyeti tahminen 1 Trilyon Dolardan fazla olmuştur.¹¹⁵

Irak-İran savaşı, Irak'a ekonomik, altyapısal ve sosyal açıdan büyük zararlar vermiştir. Dünyada petrol fiyatlarının düşmesi ve Arap ülkelerden alınan borçlar Saddam rejimini ekonomik zorluklara sürüklemiştir. Bu çıkmazdan kurtulmak için Saddam rejimi, tarihsel olarak üzerinde hak iddia ettiği Kuveyt'i işgal etmiş ve şehri kendisinin 19. ili olarak ilan etmiştir.¹¹⁶ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2 Ağustos 1990'da aldığı kararla işgali kınamış ve Irak'ın derhal kayıtsız şartsız geri çekilmesini istemiştir.¹¹⁷ BM, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi üzerine 29 Kasım 1990'da Irak'a karşı güç kullanılmasına izin veren kararı kabul etmiştir. Kriz boyunca diplomatik girişimlerde de bulunulmuş, fakat bir sonuç alınamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Kongresi bunun üzerine 12 Ocak 1991'de aldığı kararla Başkan Bush'a Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için savaş yetkisi vermiştir. 16 Ocak'ta Amerika'nın başında bulunduğu koalisyon güçleri, 24 Şubat'a kadar sürecek olan Çöl Fırtınası Operasyonu'nu başlatmıştır. Operasyon hava harekâtı şeklinde devam etmiş, Bush 23 Şubat'a kadar Irak'ın koşulsuz olarak geri çekilmediği takdirde kara harekâtının başlayacağını açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra 24 Şubat'ta kara harekâtı başlamıştır. Irak hükümeti, 27 Şubat'ta BM kararlarını kabul ettiklerini

---

113 David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004, s.476-481.

114 Cleveland, *Modern*, s.464-465.

115 Galbraith, *Irak'ın Sonu*, s.27.

116 TEPAV, *Riskler*, s.18.

117 Uçarol, *Siyasi*, s.1022-1023.

açıklamış ve Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Bush, 28 Şubat 1991'de savaşın durduğunu açıklamıştır.¹¹⁸

Ateşkes sonrasında Irak halkının bir kısmı, ülkeyi iki yıkıcı savaşa sürükleyen rejime karşı ayaklanmıştır. Cepheden dönen askerlere, hükümetin sivil muhaliflerinin de katılımıyla ortaya çıkan güç birliği 1991 Mart ayının ilk haftasında Basra, Kerbela ve Necef dâhil güney kentlerinin çoğunu ele geçirmiştir. İsyan boyunca Baas yönetimine karşı pek çok saldırı gerçekleştirilmiş ve Baasçı yetkililer öldürülmüştür. Ordu Kuveyt işgalinin ardından güçsüz düşse de rejime sadık birlikler sayesinde Mart sonunda isyan bastırılmış ve isyancılar idam edilmeye başlanmıştır.¹¹⁹

Güneydeki isyanı öğrenen Kuzey Irak'taki Kürtler de Mart ayında ayaklanmıştır. İki hafta süresince Kürt güçleri, kuzeydeki büyük kent ve kasabaların kontrolünü ele geçirmiştir. Bu bölgelerde 'Irak'a demokrasi ve Kürdistan özerklik' programını başlatmışlardır. Irak ordusunun güneyden kuzeye yönelmesiyle Kürt güçleri dağa çekilmiştir. Halepçe'de 1988'de yaşanan kimyasal saldırıların benzerinin yaşanması korkusuyla, yaklaşık 2 milyon sivil Kürt de Türkiye ve İran sınırına kaçarak, mülteci konumuna gelmiştir. Çoğunluğu bebek, çocuk ve yaşlı olmak üzere en az 20 bin kişi, kötü hava koşulları ve hastalık yüzünden hayatını kaybetmiştir.¹²⁰

Kuveyt'in işgalinin ardından, Irak yönetimi pek çok kez kitle imha silahlarını araştıran BM Özel Komisyonu'nu ülkesinden çıkarmıştır. Son olarak 2001'de silah denetimi yapmak isteyen BM denetçilerinin Irak'a girmesine izin verilmeyeceği açıklanınca Amerikan ve İngiliz savaş uçakları, Bağdat'ı ve çevresini bombalamıştır. ABD ve İngiltere'nin bu tarihten sonra Bağdat yönetimine karşı tutum ve davranışları daha da değişmiş ve baskıları artmıştır.¹²¹ Sert politikalarına devam eden Saddam Rejimi, 2003 ABD Müdahalesi ile sona ermiş ama Irak bitmeyen bir karışıklık ve kaos dönemine girmiştir.

2.3. 2003 IRAK MÜDAHALESİ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER

---

118 Arı, Irak, s.448-451.

119 Cleveland, Modern, s.532.

120 Cleveland, Modern, s.532-535.

121 Uçarol, Siyasi, s.1024-1027.

2.3.1. Siyasi Gelişmeler

11 Eylül 2001’de terör örgütü El Kaide tarafından ABD’de New York ve Washington’da yolcu uçakları kullanılarak düzenlenen terör saldırılarında 3.200 kişi hayatını kaybetmiş, bu tarih dünyada bir dönüm noktası olmuştur.¹²² Saldırıların ardından o dönemin ABD başkanı Bush, dış politikada daha önceki dönemlerde benimsenen çok taraflılık yaklaşımını bir kenara bırakarak tek taraflı askeri müdahalede bulunmayı meşru görmeye başlamıştır. 7 Ekim 2001’de ABD, El Kaide terör örgütünün bulunduğu Afganistan’a savaş açmış, El Kaide ve Taliban rejimine karşı gerçekleştirilen operasyonlara uluslararası örgütler de destek vermiştir.¹²³

Bu gelişmelerin ardından ABD, 29 Ocak 2002’de Irak, İran ve Kuzey Kore’yi güvenliğini tehdit eden ülkeler olarak ilan etmiştir. Başkan Bush’un deyimiyle bu ülkeler ‘şer eksen (axis of evil)’ ifadesiyle anılmaya başlamıştır. 13 Eylül 2002’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada başkan, dünya liderlerine Irak’ın yarattığı tehdit konusunda harekete geçilmesi için çağrıda bulunmuş, eğer bu konuda hiçbir şey yapmayacaklarsa da ABD’yi engellememelerini istemiştir.¹²⁴

ABD, 17 Ekim 2002’de ‘Bush Doktrini’ adıyla anılan ulusal güvenlik stratejisini oluşturmuştur. Doktrinde, ülkeye yönelen tehditler ifade edilmiş, bu tehditlerin özellikleri üzerinde durulmuş ve tehditlere karşı ülkenin çıkarlarını korumak için yapılması gerekenler belirlenmiştir.¹²⁵ Yine doktrinde bu dönem öncesinde ABD dış politikasında genel olarak izlenen savunma stratejisinin terkedilip, özellikle kitle imha silahları sebebiyle oluşan düşman tehdidine karşı önleyici müdahale stratejisinin kullanılması gerektiği dile getirilmiştir.¹²⁶

Kuveyt’in işgalinden sonra, Irak’ta silahlanmayı denetlemek için BM tarafından ülkeye gönderilen silah denetçileri pek çok kez kabul edilmemiş ya da

---

¹²² Cleveland, Modern, s.592.

¹²³ Ertan Efeğil, “Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri”, *HÜTAD Türkiyat Araştırmaları*, 2009, s.111.

¹²⁴ TEPAV, Riskler, s.28.

¹²⁵ The White House Washington, *The National Security Strategy of the United States of America*, (Çevrimiçi), <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, 20 Nisan 2017.

¹²⁶ François Heisbourg, “A Work in Progress: The Bush Doctrine and Its Consequences”, *The Washington Quarterly*, 26/2, 2003, s.76.

Ülkede bulunanlar tahliye edilmiştir. Kasım 2002’de BM silah denetçileri tekrar ülkeye gönderilmiştir. BM yeni bir karar almış, Irak’ın BM kararlarını somut olarak ihlal etmesi durumunda ağır sonuçlarla karşılaşacağı uyarısında bulunmuştur. Mart 2003’e gelindiğinde BM silah denetim heyeti başkanı, Irak’ın işbirliğini arttırdığını ifade etmiş; ancak ülkenin kararlara ne kadar uyduğunu tespit edebilmek için zamana ihtiyaç duyduklarını da belirtmiştir. 17 Mart 2003’te İngiltere’nin BM temsilcisi, Irak konusunda diplomatik sürecin son bulduğunu açıklamış ve silah denetçileri ülkeden tahliye edilmiştir. ABD başkanı Bush da Irak’ın BM kararlarını ihlal ettiğini ne sürerek Saddam ve oğullarına ülkeyi terk etmeleri için 48 saat vermiş, aksi halde savaş açılacağını söylemiştir.¹²⁷

20 Mart 2003’te Irak’ın başkenti Bağdat’ın bombalanmaya başlaması ve aynı anda Kuveyt’te bulunan İngiliz ve Amerikan birliklerinin de Irak’a karadan girmesiyle ‘Irak’a zgrlk Operasyonu’ başlamıştır. Bu harektın görünür sebepleri Saddam’ın elinde kitle imha ve biyolojik silahları bulunması ve El Kaide’yle bağlantılı olması şeklinde ifade edilmiştir. Ancak bu iddialar kanıtlanamamıştır. Diğer gerekelerse, Saddam yönetiminin insan hakları ihlalleri yaptığı ve ülkede demokrasinin olmadığı, dolayısıyla Irak’ın özgürleştirilmesi gerektiği şeklinde açıklanmıştır.¹²⁸

ABD’nin nclğindeki işgal birlikleri 9 Nisan 2003’te Bağdat’ı, ertesi gün de Kürt kuvvetlerinin yardımıyla Musul ve Kerkük’ ele geçirmiştir. 1 Mayıs 2003’te de Bush çatışmaların resmen bittiğini ilan etmiştir. 16 Mayıs’ta Bush tarafından ülkede oluşturulacak sivil yönetimin başına atanan Paul Bremer, Baas’ın yöneticilerini kamu görevlerinden uzaklaştırmıştır. Kamu görevlilerinin büyük bölümünün Baas tarafından sürdürülmesi sebebiyle bu uzaklaştırmalar, kamu düzeninin çökmesine sebep olmuştur. Bir hafta sonra, güvenlik organlarının da işleyişine son verilmiş ve ülkedeki kaos ortamı derinleşmiştir.¹²⁹ 13 Temmuz 2003’te Geçici Irak Yönetim Konseyi oluşturulmuştur. Bu konseyde özellikle şii-Sünni-Kürt ayrımına gidilmiş, Arap-Kürt-Türkmen dengesi fazla gözetilmemiştir. Özellikle Türkmenler nüfuslarıyla orantılı bir temsile sahip olamamıştır. Çünkü Irak nüfusunun

¹²⁷ TEPAV, Riskler, s.28-29.

¹²⁸ Arı, Irak, s.58.

¹²⁹Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi, *Yirminci Yüzyılda BM Güvenlik Konseyi Daimi Temsilcisi 5 Devletin İşlediği Soykırım ve Katliamlar*, Ed. Hüseyin Türkan, İstanbul, Ekim 2014, s.67-68.

yaklaşık % 20'sini oluşturan Sünni Araplar ve % 15-17'sini oluşturan Kürtler konseyde beşer üyeyle temsil edilirken, yaklaşık % 7-10'unu oluşturan Türkmenlere bir üyelik verilmiştir. Konsey, ABD ve İngiltere'nin girişimleri sonucunda 14 Ağustos 2003'te BM tarafından tanınmıştır. BM aldığı kararda, konseyin oluşturulmasının, Irak'ın uluslararası alanda tanınması ve Irak hükümetinin oluşturulması yolunda atılmış önemli bir adım olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰

Bu gelişmelerin ardından Irak Geçici Hükümet Konseyi ve işgal yönetimi başkanı Bremer tarafından 8 Mart 2004'te 'Irak Geçiş Anayasası' imzalanmıştır. Anayasanın giriş bölümünde amaçlar şu şekilde belirtilmiştir:

“Geçmiş istibdat yönetiminin gasp ettiği özgürlüğünü geri almaya çalışan Irak halkı, şiddet ve baskının her türlüsünü ve özellikle bir yönetim tarzı olarak kullanılmasını reddederek, hukuk kurallarınca yönetilen özgür bir halk olarak kalmaya karar vermiştir.

Irak halkı, milletler arasındaki meşru konumunu yeniden kazanmaya çalışarak, aynı zamanda kardeşlik ve yardımlaşma ruhuyla vatanının birliğini korumaya gayret ederek, yeni Irak'ın geleceğini tasarlamak amacıyla, grupçuluk ve ırkçılık siyaset ve uygulamalarının izlerini gidermeyi ve geçiş dönemi sorunlarının üstesinden gelmeyi hedefleyen bir işleyiş biçimi yerleştirmeyi amaçlayarak; özellikle Birleşmiş Milletler 'in kurucularından biri olarak, bugün uluslararası hukuka olan saygısını ifade eder.

Bu kanun, geçiş döneminden, tam demokrasiyi hedefleyen daimî meşru bir anayasanın egemenliği altında çalışan seçilmiş bir hükümetin kurulmasına kadar olan sürede Irak'ın işlerini yürütebilmek amacıyla kabul edilmiştir.”¹³¹

Şii lider Ayetullah El Sistani, Kürtlere imtiyaz verildiğini iddia ederek, seçilmiş ulusal bir meclisin onayını almadığı sürece bu yasanın meşru olmayacağını

---

130 Arı, Irak, s.68-69.

131 e-akademi, 2004 Irak Geçiş Anayasası, Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu, Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayhan Ceylan, (Çevrimiçi), <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=2004%2520IRAK%2520GE%25C7%25DD%25DE%2520ANAYASASI&kimlik=1086772176&url=makaleler%2Faceylan-5.htm>, 22 Nisan 2017.

ifade etmiştir.¹³² Nitekim anayasanın 4. ve 9. maddelerinde geçen ifadeler şu şekildedir:

“Irak’ta yönetim şekli, cumhuriyetçi, federal, demokratik ve çoğulcudur. Yetkiler, federal hükümet, bölgesel hükümetler, vilayetler, belediyeler ve mahalli idareler arasında paylaşılmıştır. Federal sistem; coğrafi ve tarihi gerçeklere ve kuvvetler arasında ayrılık esasına dayanır. Soy, ırk, etnik köken, milliyet ve mezhep temeline dayanmaz.

Arapça ve Kürtçe, Irak’ın resmi dilleridir. Iraklılar’ın nesillerinin; Türkmence, Süryanice ve Ermenice anadillerinde, eğitimin gereklerine uygun olarak öğretim hakkı devlet öğretim kurumlarında veya diğer herhangi bir dilde ise özel eğitim kurumlarında gerçekleştirilmek üzere garanti edilmiştir.”¹³³

Bu tarihten itibaren ülkede iç savaş süreci başlamış ve şiddet olayları tüm ülkeye yayılmıştır. 30 Haziran 2004’te BM Güvenlik Konseyi, 30 Haziran’da işgalin sona ermesi ve egemenliğin Geçici Irak Yönetimi’ne bırakılması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.

2005’te ülkede iki seçim ve bir referandum yapılmıştır. 30 Ocak 2005’te % 58 katılım oranıyla yapılan seçimlerde etnik sekter (dini) ayrım iyice belirginleşmiş, oyların dağılımı da bu yönde olmuştur. Nisan ayında Kürt kökenli Celal Talabani devlet başkanlığına, Şii kökenli İbrahim Caferi de başbakanlığa getirilmiştir. Hükümetin kurulmasının ardından oluşturulan Irak Anayasası için 15 Ekim 2005’te referandum yapılmıştır. Sünni Arapların itirazlarına rağmen anayasa kabul edilmiştir.¹³⁴ 144 maddeden oluşan yeni anayasada ülke tek federal, bağımsız ve tam egemen bir devlet olarak nitelendirilmiş, yönetim şekliyse cumhuriyetçi, temsili, parlamenter ve demokratik olarak tanımlanmıştır. Ancak yeni anayasa Irak’ta siyasi istikrarı sağlamak açısından yeterli olamamıştır. Anayasa metni taraflar arasında tam bir uzlaşma sağlanamadan bitirilmiştir. Sünni Araplar, istediklerini alamamış ve bu durum referandum sonuçlarına da yansımıştır.¹³⁵

¹³² Irak Anayasası Kabul Edildi, NTV, (Çevrimiçi), <http://arsiv.ntv.com.tr/news/260313.asp>, 14 Nisan 2017.

¹³³ e-akademi, 2004 Irak.

¹³⁴ Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi, Yirminci Yüzyılda, s.68.

¹³⁵ SETA, İşgalin 6. Yılında Irak, Gökhan Çetinsaya, Taha Özhan, 2009, s.47-48.

Kabul eden anayasa metninde eksiklikler olduğu dile getirilmiştir. Özellikle federalizm sınırları açısından bakıldığında bazı eksiklerin var olduğu kabul edilmiş, bu konudaki maddelerin ayrıntıları 15 Aralık 2005 seçimlerinden sonra oluşan meclise bırakılmıştır. Anayasa’da merkezi yönetime sadece savunma, dış politika, maliye ve gümrük politikasını düzenleme yetkisi verilmiştir. Federal bölgelerin, merkezin özel yetkileri içerisinde sayılmayan bütün alanlara kendilerinin hükmetmesi; kendi anayasaları, yargı ve bütçe yetkilerinin olması; polis teşkilatı ve bölgesel güvenlik güçlerini kendilerinin oluşturarak iç güvenliklerinden sorumlu olmaları; federal yasaların bölgesel yasalarıyla çatışması durumunda bunları değiştirme haklarına sahip olmaları kararlaştırılmıştır. Ancak bu sistemin ayrıntıları ve nasıl uygulanacağı, ‘Kürt federal bölgesi’ hariç, anayasada belirsiz bırakılmıştır.¹³⁶

15 Aralık 2005’te ülkede daimi meclis seçimleri yapılmış ve Şiiler ikinci kez seçimden galip ayrılmıştır. Devlet başkanlığına Kürt lider Celal Talabani, Şii kökenli Nuri el-Maliki de başbakanlığa seçilmiştir. BM kararı gereğince, ABD’nin ülkeyi terk etmesi gerekirken, Irak hükümeti, Kasım 2008’de ülkede üç yıl daha kalmasını onaylamıştır.¹³⁷ ABD ve Irak hükümeti, 17 Kasım 2008’de Status of Forces Agreement (SOFA) anlaşması imzalamıştır. SOFA anlaşmaları, ABD’nin yabancı bir ülkede bulunan silahlı kuvvetlerinin statüsünü, hak ve ayrıcalıklarını ele alan iki ya da çok taraflı anlaşmalardır.¹³⁸ Bu anlaşma gereği, ABD askerleri 30 Haziran 2009’da şehirlerden çekilme sürecini tamamlamıştır. 18 Aralık 2011’deyse son askeri güç çekilmesiyle, dokuz yıl süren savaş bitmiştir. 2014’te Fuad Masum devlet başkanlığına seçilmiş, Haydar İbadi de başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.¹³⁹

2.3.2. 2003-2015 Dönemi Arasında Irak’ta Göç Hareketleri

---

¹³⁶ SETA, İşgalin, s. 50-51.

¹³⁷Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi, Yirminci Yüzyılda, s.68.

¹³⁸ Congressional Research Service, Status of Forces Agreement (SOFA): What Is It, and How Has It Been Utilized?, R. Chuck Mason, 15 Mart 2012, (Çevrimiçi), <https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL34531.pdf>, 20 Mart 2017.

¹³⁹Irak’ta Maliki Değil, İbadi Görevlendirildi, Aljazeera, (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irakta-maliki-degil-ibadi-gorevlendirildi>, 22 Nisan 2017.

Tarihsel arka planında da değinildiği üzere Irak, birçok ayaklanma, darbe ve çatışma yaşanan bir ülke olmuş, bu sebeple pek çok kişi yaşamını yitirmiş ya da göç etmek zorunda kalmıştır. 1920'lerden günümüze kadar, mezhepsel açıdan Sünniler ve Şiiler arasında; etnik açıdan Araplar ve Kürtler arasında, birbirleri üzerinde baskı kurmaya yönelik pek çok sorun yaşanmıştır.¹⁴⁰

Son on yıllarda, Irak'ta olduğu gibi diğer ülkelerde de yaşanan etnik çatışma ve savaştan kaçan mülteci ve ülke içinde yerinde edilmiş kişilerin beklenmedik akışı, uluslararası toplumu, çatışmaların uzun süreli etkileriyle nasıl mücadele edeceğini tekrar düşünmeye itmiştir. Bu süreçte, kendi ülkelerinde travma yaşamış mülteciler, ülke sınırlarını geçtikten sonra, küresel toplum tarafından yerinden edilmiş kişiler için yapılan keyfi ve tutarsız politikalara maruz kalmışlardır. Irak halkı, İran-Irak Savaşı, 1991 Körfez Savaşı ve ardından BM tarafından kabul edilen ekonomik yaptırımlar ve 2003 ABD müdahalesi ve sonrasında yaşanan gelişmelerde böylesi politikalara maruz kalmışlardır.

2003 öncesinde yaşanan savaş ve krizlerden dolayı oluşan göç hareketleriyle, 2003 işgalinin üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen devam eden çatışma, toplumsal ayrışma, siyasi istikrarsızlık ve toplumun dağılma tehlikesi gibi nedenlerin yol açtığı yer değiştirmeler birleştirildiğinde, dünya çapında en önemli zorunlu göç hareketlerinden biri ortaya çıkmıştır.¹⁴¹

Ülke tarihinde ilk dalga göç hareketleri, Baas yanlılarının hâkimiyetinin altında 1970'ten 1990'ların başına kadar yaşanmıştır. İran-Irak savaşı esnasında Kürtlere karşı yapılan Anfal Operasyonu'nda halkın büyük çoğunluğu Suriye ve Türkiye'ye göç etmiştir. Baas partisi karşıtı Sünniler, Sünni rejimin hedefinde olan Şiiler ve rejim tarafından baskı gören diğer pek çok azınlık grupları şiddet görmekten korkup göç etmişlerdir.¹⁴² Bunun en önemli örneği, daha önce de bahsedilen Halepçe katliamı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu büyük göç dalgasının ardından, 1991'de rejime karşı çıkan Kürt ve Şii ayaklanmalarının çatışmaya dönüşmesiyle 500.000

---

140 Pierre-Jean Luizard, *İŞİD Tuzağı*, Çev. Yasemin Özden Charles, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.43.

141 Scott Harding, Kathryn Libal, "Iraqi refugees and the humanitarian costs of the Iraq war: What role for social work?", *International Journal of Social Welfare* 21.1 (2012): 94-104 s.94.

142 IOM Uluslararası Göç Örgütü, *Iraqi Returnees From Syria Following the 2011 Syria Crisis*, December 2014, s.14.

Iraklı yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır.¹⁴³ 2002 yılı sonlarından müdahale öncesine kadar geçen süre içerisinde yerinden edilmiş kişi sayısının 700 bin ile 1 milyon arasında değiştiği ifade edilmiştir. Bu sonuç, sadece geçmiş savaşların devam eden etkileriyle değil, aynı zamanda Irak hükümetinin belirli toplulukları hedef alan resmi politikaları sebebiyle ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴

İkinci dalga göç hareketleriyse, 2003'te ABD müdahalesi ardından gelen savaş ve Saddam'ın devrilmesiyle yaşanmıştır. İşgalin başlamasıyla uluslararası toplum, yaklaşık 1 milyon kişinin yer değiştirebileceğini ileri sürmüştü; fakat müdahalenin başlamasından iki yıl sonra sadece 190 bin kişi göç etmiştir.¹⁴⁵ İşgalin ilk zamanlarında, daha önceki göç hareketlerinin önemli bir kısmını oluşturan Şii ve Kürt gruplar, kendileri için ekonomik ve siyasi anlamda kazanç sağlayabilecek bölgelerde, yeni bir gelecek umuduyla kalmayı tercih etmiştir. Halkın barış ve demokrasinin geleceğine dair inancı sebebiyle, 2003-2004 yılları arasında genel göç azalmıştır. İşgal sonrası ilk yıllarda göç edenlerin, genellikle sosyo-ekonomik açıdan zorluk yaşayan, ülke siyasetinde aradığını bulamayan vatandaşlar olduğu dile getirilmiştir.¹⁴⁶

Üçüncü büyük yer değiştirme dalgası, Şubat 2006'da Samarra'da bulunan, Şiiler için büyük öneme sahip El Askeri Camisi'nin bombalanmasından sonra yaşanmıştır. Bu olay, yaygın olan mezhepsel ayrıma dayalı şiddeti tetiklemiştir.¹⁴⁷ Samarra'daki saldırının ardından çatışmaların keskin bir şekilde yükselmesiyle 2007'nin ortalarına kadar geçen sürede 730.000'den fazla kişi ülke içinde göç etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, saldırıdan önceki yıllarda daha fazla olan geri dönüş sayısı, saldırının ardından azalmıştır. Nitekim, 2005'te BMMYK yardımıyla ülkesine geri dönen Iraklı sayısı 5.700 iken, 2006'da bu sayı 350'ye düşmüştür. Sanayileşme oranı daha yüksek ülkelere sığınma başvuru talepleriye artmıştır. Ancak işgalin başlangıcından 2007 başlarına kadar olan sürede, göç eden Iraklıların

143 Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler*, Rapor No. 21, Kasım 2010, s.8.

144 Human Rights Watch, *Iraqi Refugees, Asylum Seekers, and Displaced Persons: Current Conditions and Concerns in the Event of War*, A Human Rights Watch Briefing Paper, February 2003, s.6.

145 IOM Uluslararası Göç Örgütü, *Iraqi Returnees*, s.14.

146 Didem Danış, "Irak'tan Uzağa: 1991 Sonrası Dışarı Göç", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, 2009, s.20.

147IOM Uluslararası Göç Örgütü, *Iraqi Returnees*, s.14.

% 95'inin hala Orta Doğu ülkelerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bunların yanı sıra sanayileşmiş Avrupa ülkelerine yapılan sığınma başvurusu 2003-2005 yılları arasında nispeten azalmış, 2006'da tekrar yükselmiştir.¹⁴⁸ 2003-2006 yılları arasında sığınma başvurusu yapan kişi sayıları aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 2: Avrupa Ülkelerine Sığınma Başvurusu Yapan Iraklı Sayısı

Kaynak: UNHCR, *Statistics on Displaced Iraqis Around the World*, April 2007, <http://www.unhcr.org/461f7cb92.pdf>

Kasım 2007 verilerine göre, o zamana kadar ülkede yaklaşık 4,5 milyon kişi evini terk etmiştir. Bu sayının yaklaşık 2,4 milyonunu ülke içinde yer değiştirenler oluşturmuştur. 2003 öncesi döneme kadar ülke içinde yerinden edilenlerin toplam sayısı yaklaşık 1.021.962 iken 2003-2005 arasında bu sayı 190,146'dır. 2006'da Samarra'da yapılan saldırıdan 2007 Kasımına kadar geçen sürede ise 1.199.491 olarak ifade edilmiştir. 2007 Kasımına kadar geçen sürede ülke dışına göç edenlerin ve hala ülke dışında kalanların sayısıysa BMMYK tarafından yaklaşık olarak 2,2 milyon olarak açıklanmıştır.¹⁴⁹ Bu durum BMMYK tarafından o yıllarda, Arap bölgesinde 1948 Büyük Filistin Göçü'nden beri yaşanan en büyük mülteci krizi olarak nitelendirilmiş, krizin büyüklüğünün şaşırtıcı olduğu dile getirilmiştir.¹⁵⁰

2009 verilerine göre yaklaşık 1,7 milyon Iraklı mülteci konumundayken, yaklaşık 2,8 milyonu da ülke içinde göç etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde de mezhepsel ve etnik çatışmalar göçlerin temel nedenini oluşturmuştur. Daha önce karışık olarak yaşayan etnik ve mezhepsel grupların çatışmalar sebebiyle birbirinden ayrılması, ülke içinde göçü yarı kalıcı bir özellik haline getirmiş, ülke dışına göç edenlerin de geri dönüş için istekleri azalmıştır.¹⁵¹ 2003 öncesi dönemde Saddam Hüseyin'in izlediği şiddet yanlısı politikalar göçe sebep olurken, sonraki dönemde

---

148UNHCR, *Statistics on Displaced Iraqis Around the World*, April 2007, (Çevrimiçi) <http://www.unhcr.org/461f7cb92.pdf>, 15 Mayıs 2017.

149 UNHCR, Iraq:UNHCR Cautious About Returns, Briefing Notes, November 2007, (Çevrimiçi), <http://www.unhcr.org/uk/news/briefing/2007/11/4746da102/iraq-unhcr-cautious-returns.html>, 14 Nisan 2017.

150 Philip Marfleet, "Iraq's Refugees: Exit From the State", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 1.3 (2007): 397-419, s.397.

151Dawn Chatty, Nisrine Mansour, "Unlocking Protracted Displacement: An Iraqi Case Study", *Refugee Survey Quarterly* (2011), Working Paper Series No 78, s.6.

hatta bugün bile radikal grupların yaptığı eylemler ve izlediği politikalar göçlerin devam etmesine sebep olmuştur.

Radikal gruplardan şiddete en yatkın olan ve verdiği yıkımlar sebebiyle, Suriye de dâhil olmak üzere, göçün artmasına sebep olan en önemli örgütlerden bir tanesi bugünkü adıyla Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)'tir. Bu sebeple bu örgütü ve amaçlarını aktarmanın konunun seyri açısından önem arz ettiği düşünülmüştür.

Kökeni, ABD'nin 2003'te Irak'a müdahalesine dayanan ve 2011'de Suriye'de Arap Ayaklanmaları'nın başlamasıyla oraya geçip dikkatleri daha fazla üzerine çeken Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)'nin yükselişi ve gücü, bugüne kadar gelmiş geçmiş en büyük terörist gruplardan biri olduğunun bir işareti olarak ifade edilmektedir. Geçmişteki terör gruplarıyla karşılaştırıldığında, çok büyük bir meydan okuma sunan örgüt, devletin iyi eğitilmiş ve silahlandırılmış ordusuna karşı aldığı zaferlerle gücünü kanıtlamıştır.¹⁵² Daha önceleri küçük bir selefi- cihatçı gruptan ibaret olduğu düşünülen İŞİD'in devlet kurma hedefiyle ortaya çıkması, yerel ve uluslararası aktörleri şaşırtmıştır. Kısa sürede gerçekleştirdiği toprak kazanımları ve kendi görüşlerine karşı olan güçlere yönelik gerçekleştirdiği savaşlar, örgüte küresel bir boyut kazandırmıştır.¹⁵³

İŞİD' in kuruluşu 2000'li yılların başına dayanmaktadır. Bugünkü durumuna gelene kadar pek çok isim değiştiren örgütün kurucusu, Ürdün doğumlu Ebu Musab el-Zerkavi'dir. Afganistan'a Usame bin Ladin ile tanışmak için giden Zerkavi, beklediği karşılığı alamayınca 2000 yılının başında Afganistan'ın Herat Kampında kendi adamlarını yetiştirmek üzere Tevhid ve Cihad Örgütü (TCÖ)'nü kurmuştur. Filistin, Ürdün ve Suriyeli İslamcı militanlardan oluşan örgüt 2001'de ABD'nin Afganistan'a saldırmasıyla önce İran'a, ardından Irak'ın kuzeyine yerleşmiştir. Burada El- Kaide ile müttefik olduğu ileri sürülen Kürt hareketi Ensar el-İslam¹⁵⁴ örgütü ile bağlantıya geçmiş ve ilk olarak Irak El Kaidesi olarak adlandırılacak olan İŞİD'in temelleri atılmıştır.¹⁵⁵

---

152 Bowie, Colin, "The Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL): Combatting the Challenge of Post-Modern Islamic Terrorism", James Madison University Scholarly Commons, s.4.

153 Luizard, İŞİD, s.11.

154 Irak'taki en eski cihadi gruplardandır. 2001 yılında Molla Fatih Krekar tarafından kurulmuş, Irak'ın kuzeyindeki Kürt bölgelerinde ve özellikle Halepçe çevresinde etkinlik kurmuş bir örgüttür. (bkz: <http://www.terororgutleri.com/ensar-el-islam-cemaat-ensarul-islam/>)

El-Zerkavi'nin Irak'a geçmesinin ardından 2003 yılında ABD, Irak'a müdahale etmiştir. Müdahale ile birlikte Irak'ta Şii milislerin gücü artmış, Sünni grupların etkisi kısıtlanmıştır. Şiilere karşı Sünni azınlığın kısıtlanması, silahlı terör gruplarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁵⁶ ABD ve koalisyon güçlerinin işgalinin ardından başlayan Sünni direnişe katılıp savaşmak üzere, Afganistan, Çeçenistan, Bosna ve Keşmir gibi cephelerde daha önce savaşan tecrübeli savaşçılar ve Arap ve İslam dünyasından ilk cihadi deneyimini yaşamak üzere gelen genç savaşçılar Zerkavi liderliğinde buluşmuştur. Burada El- Kaide, Zerkavi ile iletişime geçmiş, birlikte hareket etmeye başlamıştır. 2004 yılında da Zerkavi, El-Kaide'ye bağlılığına ilan ederek örgütün adını, Tanzim El Kaide fi Bilad er-Rafideyn(İki Nehir Arası El Kaide/Irak-Mezopotamya El Kaidesi) olarak değiştirmiştir. Bu süreçten itibaren kısaca Irak El-Kaidesi olarak anılan grup, ABD ile işgal güçlerine büyük saldırılar gerçekleştirmeye başlamış ve büyük bir güce ulaşmıştır.¹⁵⁷

Irak El-Kaidesi sahip olduğu disiplinli yapı ve profesyonel savaş taktikleriyle birlikte, Irak'ta önemli bir silahlı güç haline gelerek, el-Anbar ili başta olmak üzere ülkenin bazı önemli Sünni bölgelerinden ABD ve Irak güvenlik güçlerini çıkararak büyük başarılar elde etmiştir. Örgüt, diğer Sünni direniş gruplarıyla ortak bir çatı oluşturmak ve Iraklı tabana daha çok etki etmek için 2006 yılı başlarında Mücahitler Şûra Konseyi'ni kurmuştur. Zerkavi, 7 Haziran 2006'da Amerikan kuvvetlerinin bir hava saldırısında öldürölünceye kadar eylemlerini sürdürmüştür.¹⁵⁸ Liderlerinin ölümü Irak El-Kaidesi için bir dönüm noktası olmuştur.

İŞİD, kuruluşundan bu yana iki temel düşünceye sahip olmuştur. İslami inanışlara bağlı olarak hareket ettiğini iddia eden örgüt, cihat yanlısı Selefilik akımını benimseyen ideolojiye sahiptir. Benimsedikleri cihat anlayışını yedinci yüzyıl âlimlerinden El Kâtip El Bağdadi iki tip olarak ayırmıştır. İlki manevi bir boyutu olan ve her bireyin kendi nefsiyle, arzularıyla savaştığı büyük cihat; ikincisi düşmanla fiziksel mücadeleyi kapsayan küçük cihat şeklinde ifade edilmiştir. İlk

---

155Recep Tayyip Gürler, Ömer Behram Özdemir, "El Kaide'den Post Kaide'ye Dönüşüm: İŞİD", *Sakarya Üniversitesi Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Mayıs 2014, C.1, N.1, s.116-117.

156 Ephraim Kam, "The Rise of the Islamic State Organization", *Strategic Assessment*, October 2014, Volume 17, Issue 3, s.41.

157Can Acun, "Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)", *Seta Perspektif*, Haziran 2014, Sayı:53, s.2.

158 BİLGESAM, *Terörün Geldiği Yeni Boyut: İŞİD Örneği*, Haziran 2015, Rapor No:67, s.17.

cihat anlayışı yüzyıllardır aynı devam ederken, ikinci cihat anlayışı evrim geçirmiş, zamanın koşullarına göre şekillenmiştir.¹⁵⁹ Daha önce El Kaide dâhil olmak üzere hiçbir cihat yanlısı grup, halifelîğe yakın bir yapı oluşturmamıştır. IŞİD, bulunduğu coğrafyada halifelîği, fiziksel anlamda geliştirmeye başlamış ve Sünnilere modern propaganda araçlarının kullanımı sayesinde gerçeğe dönüştürülebilir bir plan olarak sunmuştur¹⁶⁰ Bu planı gerçekleştirebilmek adına cihat anlayışını, Sünnilik mezhebine bağlı olmayan Müslümanlar dâhil olmak üzere, farklı dine mensup tüm gruplara yönelik olarak genişletmiştir.

IŞİD' in bağlı olduğu Selefilik adı verilen akımda, Kur'an hükümlerinin ve hadislerin yorumlanmalarına karşı çıkılmakta, olduğu gibi gerçek anlamlarında kullanılmalarının gerekli olduğu ileri sürülmektedir. Diğer bir deyişle, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in hayatına dönüş olarak ifade edilmektedir. Selefilikte, yalnızca davranış biçimi olarak değil, giyim kuşam ve sözlerindeki gerçek anlama gelinceye kadar Hz. Muhammed taklit edilmekte, o dönemde var olan toplumsal yapıyı tekrar kurmak adına mücadele etmek teşvik edilmektedir. IŞİD' in İslam Devleti'nde toplumsal yapıyı kurmak adına koyduğu kurallar; kadınların zorunlu olmadıkça evlerinden ayrılmamaları, hırsızların şeriat kurallarına göre cezalandırılmaları, Müslümanların vakit namazlarını camilerde kılmaları, alkol ve sigara kullanımının yasak olması, Selefi anlayışın IŞİD tarafından yorumunu göstermektedir.¹⁶¹

IŞİD'in en büyük amaçlarından biri İslam Devleti'ni kurmaktır. Bu sebeple yaptığı eylemler, I. Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez silahlı bir organizasyonun, fetih savaşı başlatarak 1916'da oluşturulan Sykes-Picot düzenini yeniden şekillendirmeye çalışması olarak ifade edilmektedir.¹⁶² Diğer bir deyişle IŞİD, Sykes-Picot Anlaşması'nın Orta Doğu'da çizdiği sınırları reddederek, bağımsız bir İslam Devleti kurulmasıyla sınırların yeniden çizilmesi amacını taşımaktadır.¹⁶³ Bu amacını gerçekleştirebilmek için, kısa, orta ve uzun dönem hedeflere sahiptir. Kısa dönem

159 Loretta Napoleoni, *İslam ve Modern Cihat*, Çev. Fulya Çeçen, Ahmet Faruk Çeçen, Altın Bilek Yayınevi, İstanbul 2015, s.101.

160 Napoleoni, *İslam*, s.105.

161 Ali Murat İrat, *Peygamber'den IŞİD'e Modern Dünyada İslami Yaklaşımlar*, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2015 s.16-17.

162 Napoleoni, *İslam*, s.17.

163 ORSAM, *Suriye Askeri Muhalefeti*, Rapor No:202, Ankara, 2015, s.89.

hedefi, Irak ve Suriye’de toprak kazanmaktır. Bu amacına ulaşmak için uyguladığı en temel strateji, Sünniler ve Şiiler arasında çatışma ortamı yaratarak, Şiileri katletmektir. Böylelikle, Sünnilerin desteğini almayı hedeflenmektedir. Orta vadede hedefi, Irak ve Suriye’deki varlığını sağlamlaştırarak kontrolünü arttırmaktır. Uzun dönemdeki hedefiyse, komşu Sünni devletlere genişlemektir.¹⁶⁴ IŞİD tarafından İngilizce yayınlanan Dabiq dergisinde yer verilen el-Bağdadi’nin , “*Suriye Suriyelilerin, Irak Iraklıların değildir, yeryüzü Allah’ındır ve İslam Devleti tüm Müslümanların devletidir.*” ifadesi örgütün temel amacını net bir şekilde göstermektedir. Ayrıca dergide Müslümanların geçmişteki itibarlarını, kuvvetlerini ve liderliklerini yeniden kazanacağına yemin eden Bağdadi’nin doktorlara, mühendislere, hakimlere ve fıkıh uzmanlarına kendisine katılmaları için yaptığı çağrıya yer verilmiştir.¹⁶⁵ Yapılan bu çağrıyla, devlet kurmak adına sadece savaşçılara değil, eğitimli güce de ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir.

Dini örgüt olarak nitelendirilen IŞİD’in diğer bir politik amacı, İslami Hilafeti geri getirmektir. Bu amaçla, Haziran 2014’te, Musul’un ele geçirilmesinin ardından, örgüt lideri El- Bağdadi halifeliğini ilan etmiştir.¹⁶⁶ Hilafetini ilan ettiği konuşmada el-Bağdadi’nin, “*Ey tüm mekanlardaki Müslümanlar! Sevinin ve hayır umun, başlarınızı iyice dakin! Zira bugün Allah’ın lütfüyle bir devletiniz ve halifeliğiniz var. Size onurunuzu ve izzetinizi geri döndürecek, haklarınızı ve egemenliğinizi geri getirecek bir devlet ve hilafet. İçinde acemin de Arap’ın da, beyazın da siyahın da, doğulunun da batılının da bulunduğu kardeşlik devleti. (...)*”¹⁶⁷ ifadeleri, IŞİD’in hilafetle yönetilen devlet kurma isteğini göstermektedir.

IŞİD’in dini maskesinin ve terörist taktiklerinin altında, uluslaşma gayesiyle hareket eden siyasi ve askeri bir düzen yatmaktadır. Bölgesel fetihlerinin ardından fikir birliği arayışına giren örgüt, fethettikleri bölgelerde yollardaki çukurları onararak, evsizler için aşevi kurarak, elektriğin kesilmeden gece gündüz kullanılmasını sağlayarak bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştır.¹⁶⁸ Ayrıca yerel

164 Clarion Project, *The Islamic State*, Special Report, Mayıs 2015, s.15-16.

165 Dabiq, The Return of Khilafah, Issue 1, 2014, (Çevrimiçi), <https://clarionproject.org/docs/isis-islamic-state-magazine-Issue-1-the-return-of-khilafah.pdf>, 20 Nisan 2017, s.11.

166 Jessica Lewis, “The Islamic State: A Counter-Strategy for A Counter-State”, *Institute for The Study of War*, Middle East Security Report 21, 2014, s.10.

167 Dabiq, The Return, s.7.

168 Napoleoni, İslam, s.20-21.

halkın desteğini almak adına, ele geçirdikleri şehirlerin her birinde, yerel iktidarları yerel aktörlere iade etmiştir. Bu tecrübeyi yaşayan Suriye illerinden ilk ikisi, Rakka ve Deyrizor'dur. IŞİD, bu illerdeki zaferlerinden hemen sonra belli şartlar altında, şehri yönetme sorumluluğunu üstlenen yerel ileri gelenlere iktidarı devretmiştir. Şehri yönetmenin şartlarından bazıları, İslam Devleti'ne mutlak sadakat, ahlâk kuralları konusunda cihatçıların emirlerine tamamen uymak, İslam Devleti'nin amblemi dışında herhangi bir resmi amblem taşımamaktır. Irak'ta yükselen yerel suistimaller ve aşırı yolsuzların yanında, yerel Sünni seçkinlerden oluşan siyasi temsilcilerin sistemli olarak hukuki eziyetlere maruz kalmaları ve sürgün edilmeleri, Irak politik sisteminde bütünleşme umutlarının yok olduğuna dair işaretler olarak algılanmıştır. Bu sebeple halk, 2013 yılı boyunca şiddet içermeyen protesto gösterileri düzenlerken, ordu bu gösterileri bastırmak için ağır silahlara başvurmaktan çekinmemiştir. IŞİD ise, rüşvet ve yolsuzluğa karşı simgesel önlemler olarak, yolsuzlukla suçlananları kamu önünde infaz etmiş ve iktidarı aşiret şeflerine teslim etmiştir.¹⁶⁹ Suriye'de muhaliflerin elinde bulunan Rakka'nın büyük bir bölümünde IŞİD, bir nevi devlet iddiasının deneyini gerçekleştirmektedir. Burada, IŞİD amblemlili kurumlar, IŞİD polis gücü ve IŞİD logolu okul çantalarına kadar devletin amblemini sosyal hayatın bir parçası haline getiren örgüt, vergi toplama ve yargılama gibi uygulamalarla devlet iddiasını sürdürmektedir.¹⁷⁰

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi dâhilinde faaliyet gösteren Analitik Destek ve Yaptırım Gözlem Timi'nin raporuna göreyse, IŞİD temelde üç gruptan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, 2010 yılından itibaren Bağdadi tarafından yönetilmeye başlanan ve çoğunluğu Iraklılardan oluşan çekirdek yönetim kadrosudur. İkinci grup, askeri ve idari işlerde görev alan, çoğunluğu yine Iraklılardan oluşan fakat kısmen de olsa Suriyelilerin dâhil olduğu, Bağdadi'ye biat eden gruptur. Üçüncü grupsa, silahlı gücün önemli bir kısmını oluşturan, diğer ülkelerden gelen yabancı savaşçıların oluşturduğu gruptur. Ayrıca IŞİD tarafından ele geçirilen ya da mücadele edilen topraklar için vilayet yapılanması kullanılmaktadır. Kontrol altında tuttukları vilayetler, yerinden yönetim anlayışı içerisinde atanan valiler tarafından idare edilmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁹Luizard, IŞİD, s.14-17.

¹⁷⁰Gürler, Özdemir, El Kaide'den, s.139.

¹⁷¹UN, *The Islamic State in Iraq and the Levant and the Al-Nusrah Front for the People of the Levant: Report and Recommendations Submitted Pursuant to Resolution 2170*, Security Council

Irak'ta 2006'dan itibaren eylemlerine devam eden IŞİD' in lideri el-Bağdadi, Temmuz 2012'de 'Duvarları Yıkma' operasyonu adıyla bir dizi eylem gerçekleştirmiştir. Bu harekâta iki önemli basamak bulunmaktadır. Bu basamaklar şu şekildedir:

- Bomba yüklü araçlarla intihar saldırıları düzenlemek
- Hapishane baskınları yapıp ve tutuklu olan cihat yanlılarını kaçırmak.

Harekât 21 Temmuz 2013'e kadar sürmüş ve IŞİD bu eylemlerde başarılı olmuştur. Harekâtla birlikte örgüt adını tüm dünyaya duyurmuş; kaçan cihat yanlılarının örgüte katılması IŞİD'i güçlendirmiştir. Bu dönemde sosyal medya dâhil olmak üzere yapılan propagandalarla birlikte tüm dünyadan örgüte katılımlar artmıştır.¹⁷² Bu artışla birlikte 2014'e gelindiğinde yaklaşık 30.000 militanı bulunan IŞİD' in yabancı asker sayısının yaklaşık 5.000-10.000 arasında olduğu ifade edilmiştir.¹⁷³

Irak'ta Şii lider Maliki'nin etnik ve mezhepsel ayrımcı politikalarını arttırması, Şiileri başta Bağdat olmak üzere büyük kentlere yerleştirmesi ve bu kentlerin nüfus yapısını bozması, Sünnileri dışlayıcı girişimleri ülkenin bütünlüğünü tehdit etmeye devam etmiştir. 30 Nisan 2014'te İran'ın desteği ile Maliki'nin seçimleri kazanması gerilimi daha da arttırmıştır.¹⁷⁴ İran'ın Irak'taki politikaları 2014'te IŞİD' in bölgede etkin olmaya başlamasıyla daha da önemli hale gelmiştir. 2013'te Suriye'deki savaş tam bir iç savaşa dönüşmüş ve İran, Irak'ı bir üs olarak kullanıp Esad rejimini korumak ve Hizbullah ile bağlantısının devam etmesini sağlamak açısından önemli görmüştür. İran bu sebeple Irak'taki etkinliğini sürdürmüş ve Irak ordusunun gücü azalınca Şii milislerini bölgeye yönlendirmiştir. Ayrıca bu süreçte IŞİD'e karşı, Kürt birliklere destek vermiştir.¹⁷⁵ IŞİD, yapılan

---

Report, 2014, s.7-8.

172 Jessica D. Lewis, "Al Qaeda in Iraq Resurgent: The Breaking the Walls Campaign", *Institute for the Study of War*, 2013, s.7-12.

173 Patrick Cockburn, "War with ISIS: Islamic militants have army 200.000, claims senior Kurdish Leader", *Independent*, November 2014, (Çevrimiçi) <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-with-isis-islamic-militants-have-army-of-200000-claims-kurdish-leader-9863418.html>, 21 Nisan 2016.

174 BİLGESAM, Terörün, s.19.

175 International Crisis Group, *Arming Iraq's Kurds: Fighting IS, Inviting Conflict*, Middle East Report No: 158, 12 May 2015, s.12.

ayrımcılık politikalarını fırsata çevirip, Sünni aşiretlerden birçoğunun desteğini almıştır. Suriye-Irak sınırında petrol kaynakları dâhil pek çok bölgeyi ele geçirmiş ve bölgelerden elde ettiği gelirlerle birlikte, silah gücü, militan gücü ve mali kaynak kazanarak daha da güçlenmiştir.¹⁷⁶

Haziran 2014'te Musul ve Tikrit'in alınması, IŞİD'in sınırlarını daha da genişletmiştir. Iraklı Şii dini lider Ayetullah Sistani, IŞİD'in Bağdat'a böylesi bir hızla ilerlemesinden endişe duyarak IŞİD'e karşı cihat çağrısında bulunmuştur¹⁷⁷ Fakat Temmuz ayına gelindiğinde çağrı yapılan bu Şii milisler, yarı aç dolaşıp kendi silah ve cephanelerini kendilerinin temin ettiklerinden yakınlıkla evlerine dönmeye başlamıştır. Şii ordularının dağılmasının ardından Maliki, Kürt başkenti olan Erbil'in "IŞİD'in, Baasçıların, El-Kaide'nin ve teröristlerin karargâhı haline geldiğini" ileri sürmüştür. Bu sebeple ihanete uğradıklarına ve Şii ordusunun bu yüzden dağıldığına inanmıştır. Kürtlerle aralarındaki bu ihtilaf, IŞİD'e karşı bir cephe yaratmalarını imkânsız hale getirmiştir. Kürt lider Mesut Barzani, Irak ordusunun dağılmasını fırsat bilip Kerkük şehri dâhil birçok bölgeyi ele geçirmiş, 2014'te IŞİD ile 600 millik bir ortak sınıra sahip olmuştur.¹⁷⁸

Ağustos 2014'te IŞİD, Türkmenlerin çoğunlukta yaşadığı Telafer'i ve Ezidiler'in yaşadığı Sincar'ı ele geçirmiştir. Bunun üzerine, ABD hava saldırılarına başlamış, 18 Ağustos'ta hava saldırılarının yardımıyla Peşmerge ve Irak ordusu IŞİD'den Musul Barajını geri almıştır. Tikrit'se, 1 Nisan 2015'te IŞİD'den geri alınmıştır.¹⁷⁹ Musul saldırısının ardından, şiddetin artmasından korkan yaklaşık 500 bin kişi evlerini terk etmek zorunda kalmış, Kürt bölgesindeki Erbil, Zaho, Duhok'a sığınanların sayısı 300 bine ulaşmıştır.¹⁸⁰ Göç edenlerin arasından 1.800 Hristiyan da önce Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin başkenti Erbil'e, daha sonra da Ürdün kralının davetiyle Ürdün'e sığınmıştır.¹⁸¹ Türkmenler'e ve Ezidiler'e yapılan saldırıların

176 BİLGESAM, Terörün, s.20.

177 Luizard, IŞİD, s.25.

178 Patrick Cockburn, *İslam Devleti'nin Yükselişi IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014, s. 29-32.

179 BİLGESAM, Terörün, s.21-22.

180 Musul'dan Kaçış Sürüyor, *Aljazeera*, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/musuldan-kacis-suruyor>, 22.05.2017.

181 IŞİD'den Kaçan Iraklı Hristiyanlar, BBC Türkçe, (Çevrimiçi), http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141015_isid_hristiyanlar, 27 Nisan 2016.

ardından, göç edenlerin sayısının 1 milyona ve ölenlerin sayısının ise 6 bine ulaştığı ifade edilmiştir. Ayrıca kaçırılan ya da kaybolan Ezidi kadınların sayısı 2.500 olarak belirtilmiştir.¹⁸² Musul ele geçirildikten sonra eylemlerine devam eden IŞİD, 2015'te Anbar eyaletinde Ramadi şehrine saldırmış, 90 bin kişi bu saldırının ardından göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁸³

Bu olayların ardından devam eden çatışma ve şiddet ortamında, IŞİD'in ülkede 2014'te yükselmesi ve diğer silahlı grupların eylemleri dolayısıyla 2015'te 1,1 milyon Iraklı şiddet ve çatışmadan dolayı yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu sayıyla ülke, şiddet ve çatışma sebebiyle göç veren dünyada üçüncü ülke konumuna gelmiştir. Ükelere göre yer değiştirenlerin sıralaması aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 3: 2015'te Dünyada Ükelere Göre Yer Değiştiren Kişi Sayısı

Kaynak: IDMC, Global Report on Internal Displacement, Grid 2016, s.14.

Çatışma ve şiddetten dolayı dünyada ülke içinde yer değiştirenlerin sayısı 2015'te 40,8 milyon olarak ifade edilmiştir. Bu rakamın 3,3 milyonunu Iraklılar oluşturmuş, ülke bu açıdan üçüncü sırada yer almıştır. Ülkeler ve sahip oldukları ülke içinde yerinden edilmiş kişi sayıları aşağıdaki grafikte verilmiştir.¹⁸⁴

Grafik 4:

2015'te Dünyada Ülke İçinde Yer Değiştiren Kişi Sayısı

Kaynak: IDMC, Global Report on Internal Displacement, Grid 2016, s.20.

Irak'ta uzun süredir devam eden yaygınlaşmış şiddet olayları, devam eden göçteki en büyük etken olarak ifade edilmiştir. Yapılan anketlere göre Iraklıları göçe iten faktörler şu şekildedir:

- Yaygınlaşmış şiddet
- Silahlı Çatışmalar
- Azınlık gruplarına karşı düşmanca tehditler
- Etnik ve dinsel ayrımcılık¹⁸⁵

¹⁸² Irak'taki IŞİD krizinde 6 bin kişi öldü, *Dünya Bülteni*, (Çevrimiçi), <http://www.dunyabulteni.net/asya/317583/1-milyon-yezidi-ve-turkmen-isidden-kacti>, 13 Mayıs 2016.

¹⁸³ Anbar'da 90 bin Kişi Göç Etti, *Aljazeera*, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/anbarda-90-bin-kisi-goc-etti>, 22 Mayıs 2017.

¹⁸⁴ IDMC, *Global Report on Internal Displacement*, Grid 2016, s.10-27.

¹⁸⁵ International Organization for Migration, *Ongoing Displacement A Profile of Iraq 2013-2014*, September 2014, s.27.

Yaygınlaşmış şiddetin ve silahlı çatışmaların göçe zorladığı Iraklıları, sadece sayısal verilerle ifade etmek doğru değildir. Halkın kendi isteği dışında gerçekleşen göç hareketleri, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Göçmenlerin büyük çoğunluğu, güvenlik kaygısı ve devam eden çatışmalar sebebiyle geri dönmek istememekte, bulunduğu yere uyum sağlamaya çalışmaktadır. Fakat bu kitlenin, barınma, gıda, su, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi temel ihtiyaçları dahi tam olarak karşılanamamaktadır. Yaşamlarını devam ettirebilmek için günlük yevmiyelerle ya da maddi yardımlarla ayakta kalmaya çalışan göçmenlerin, ekonomik açıdan da büyük eksiklikleri bulunmaktadır. Demografik açıdan çok çeşitli olan ülkede, etnik ve mezhepsel ayrıma dayalı çatışmaların devam etmesi ve bu sebeple ortaya çıkan göçler parçalanmış bir halk yapısının oluşmasına da sebep olmaktadır. Farklı grupları tekrar bir araya getirip ortak bilinç yaratma durumu, çatışmalar sona erse dahi olası görülmemektedir.

Bu bölümün ardından, benzer olayların daha şiddetli bir şekilde yaşandığı ve hala çözülemeyen Suriye krizi, bu bölümde olduğu gibi benzer başlıklar altında ele alınıp incelenecektir.

3.BÖLÜM

SURİYE'DE YAŞANAN ÇATIŞMALARIN GÖÇ ETKİSİ

Eski çağlardan itibaren, kuzeyde Anadolu; doğuda Fırat nehri; güneyde Arap çölü ve batıda Akdeniz ile çevrili olan güneybatı Asya'da bulunan bölgeye Suriye adı verilmiştir. Ülke toprakları kuzeyde geçit vermeyen dağlarla çöl arasında 'geçilebilir bir kuşak' özelliği göstermektedir. Bu özellikleri ve verimli toprakları sebebiyle Asurlular, Yunanlılar, Romalılar, Araplar, Türkler ve Fransızlar ülkeyi ele geçirmek ve kontrol altında tutmak için pek çok adım atmıştır. Eski çağlardan itibaren Akdeniz ile Uzak Doğu arasında Suriye üzerinden yaşanan ulaşım akımıyla birlikte, şehir ve limanları büyük ticaret ve nakliye merkezi haline gelmiştir.¹⁸⁶

Mısır ile Anadolu arasında bir köprü görevi gören ülke, buralarda kurulan tüm devletlerin güvenlik sağlamak amacıyla sahip olmak istediği bir bölge olarak ifade edilmiştir.¹⁸⁷ Konumu dolayısıyla göç ve istilalara açık olan ülke çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır.¹⁸⁸ Ülke toprakları, 'Bereketli Hilal' olarak adlandırılan verimli toprakların bir kısmına dâhildir.¹⁸⁹ Söz konusu özelliklerinin dışında demografik açıdan da çeşitli olan ülke, tarihten bu yana bu özellikleri sebebiyle pek çok darbenin, isyanın ve çatışmanın yaşandığı bir ülke konumuna gelmiştir. İkinci bölümde detaylı olarak ele alınan Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de istikrarlı bir ortamın tam olarak sağlanamaması, çatışmaların yaşanmasına ve devam etmesine sebep olmuş; özellikle 2011'den sonra yaşanan gelişmelerle birlikte göç hareketleri daha da yoğunlaşmıştır.

Dolayısıyla, çalışmanın bu bölümünde önceki bölümle paralel olarak ülkedeki çatışmaların doğasını ve sebep olduğu göç hareketlerini anlayabilmek için, öncelikle ülkenin demografik yapısı ve tarihsel gelişimi incelenecektir. Ardından ülkedeki çatışmaların ortaya çıkmasında ve şiddetlenmesinde rol oynayan Arap Ayaklanmaları

---

186 Ömer İshakoğlu, *Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.34.

187 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.2.

188 İshakoğlu, Suriye, s.33.

189 Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s.17.

ele alınacak; son olarak ayaklanmaların sonrasında yaşanan göç hareketleri sayısal verilerle ifade edilecektir.

3.1. SURIYE’NİN DEMOGRAFİK YAPISI

Tek tanrılı üç temel dinin doğduğu topraklar, Suriye çevresinde yer aldığı için bu dinlerin yayılma alanları da Suriye olmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde bölge Hristiyanlığın etkisi altında kalmış, Hz. Ömer’in 636 yılındaki fethiyle İslamlaşmaya başlamıştır. Dört halife döneminde başlayan parçalanmalar ve Moğolların Orta Doğu’ya girişi tarikat yapılanmalarını ve beraberinde dinin farklı yorum şekillerini ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁰ Böylelikle bölgede dini açıdan çeşitli gruplar birlikte yaşamaya başlamıştır.

Temmuz 2016 verilerine göre ülkenin nüfusu 17.185.170’tir. Nüfusun etnik olarak yaklaşık % 90,3’ünü Araplar, % 9,7’siniyse Kürt, Ermeni ve diğer azınlık grupları oluşturmaktadır. Dini olarak en baskın grup % 87 oranıyla Müslümanlardır. Kendi içinde mezhepsel olarak ayrılan Müslümanların yaklaşık % 74’ü Sünni; % 13’ü Nusayri, İsmaili ve Şii’dir. Kendi içinde Ortodoks, Katolik ve Nasturi olarak ayrılan Hristiyan toplum da nüfusun yaklaşık % 10’unu oluşturmaktadır. Diğer azınlık grubu olan Dürzilerse % 3’lük bir orana sahiptir.¹⁹¹ Etnik ve dini açıdan çeşitli olan ülkede, Sünnilerin toplumun diğer kesimlerini genellikle sapkın ve din dışı olarak görmeleri, bu toplumlarla sosyal etkileşimden kaçınmalarına sebep olmaktadır.¹⁹²

Etnik açıdan en büyük orana sahip Araplar arasında baskın mezhepse Sünniliktir.¹⁹³ Diğer Araplarsa çoğunlukla Nusayri, Dürzi ve İsmaili mezheplerine mensuptur. Ayrıca, aralarında önemli bir Hristiyan nüfus da bulunmaktadır. Hristiyanlar içinde etnik olarak Arap olmayan tek grupsa Ermenilerdir.¹⁹⁴

¹⁹⁰ İshakoğlu, Suriye, s.46.

¹⁹¹ The World Factbook, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>, 16 Nisan 2017.

¹⁹² Nevin Yazıcı, “Suriye Siyasi Tarihi”, Derleyen: Ümit Özdağ, *Küçük Ortadoğu Suriye İç Çatışmadan Ortadoğu İç Savaşına Giden Yolum İlk Durağı Mı?*, Kripto Yayınları, Ankara, 2012, s.29-30.

¹⁹³ İshakoğlu, Suriye, s.41.

¹⁹⁴ A. Oğuz Çelikkol, *İçimizdeki Komşu Suriye*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2015, s.23.

Arap çoğunluğun dışındaki etnik gruplar; Kürtler, Türkmenler, Ermeniler ve Çerkezlerdir. En büyük azınlık etnik grubu Kürtlerin büyük çoğunluğu Sünni, geri kalanlarsa Alevi, Hristiyan ve Yezididir. Genellikle Suriye'nin sınır bölgelerinde yaşayan Kürt bölgelerini üç gruba ayırmak mümkündür. Bu bölgelerden ilki, Türkiye'nin Gaziantep ve Antakya'yla sınırı bulunan Kürtdağı bölgesi; ikincisi Aynu'l Arap adı verilen bölge; üçüncüsüyse Haseke ve Kamışlı'yı kapsayan Suriye'nin Türkiye ve Irak sınır bölgesidir.

Diğer etnik gruplardan Ermenilerinse tarihin eski zamanlarından beri Suriye'de yaşadıkları ifade edilmiştir. Ancak bölgeye doğru gerçekleştiren göç dalgaları nüfustaki oranlarını arttırmıştır. İlk büyük göç dalgası, I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik çıkarttığı “Tehcir Kanunu” ile birlikte gerçekleşmiştir. Diğeriyse 1920'lerde Fransa'nın Anadolu'dan çekilmesiyle Ermenilerin Halep'e göç etmesi sonucunda meydana gelmiştir.

Değinilmesi gereken etnik gruplardan Türkmenlerin bugünkü Suriye topraklarına gelişleriye 11. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Yaklaşık 850 yıl Türklerin idaresinde kalan bölgede yaklaşık 523 Türk köyü bulunmaktadır. Çerkezlerse ilk olarak 1872 göçüyle Rusların baskısı sonucu Kafkasya'dan Suriye'ye gelmiştir. Daha sonra 1878'de Balkanlarda yerleşik haldeyken Suriye'ye gönderilen Çerkezler, genellikle Hama ve Humus'a yerleşmiştir. Bahsedilen dönemde göç dalgalarının etkisiyle Çerkezlerin sayısı yaklaşık 70.000'e ulaşmıştır. Yakın tarihteyse hastalıklar ve tersine göçler sebebiyle bu sayı git gide azalmıştır.¹⁹⁵

3.2. SURİYE'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Geçmişten beri Suriye, sahip olduğu etnik ve dinsel farklılıklar barındırması sebebiyle zengin bir ülke olarak anılmıştır. Ancak bu farklılıklar ülkede pek çok darbe, çatışma, ayrımcılık ve şiddet olaylarının da yaşanmasına sebep olmuştur. Dinlerin doğduğu topraklar olarak anılan Suriye, 634'te İslam topraklarına katılmış; 1150'li yıllardan sonra da Türk devletlerinin egemenliği altına girmiştir.¹⁹⁶

¹⁹⁵ İshakoğlu, Suriye, s.42-46.

¹⁹⁶ Abdullah Manaz, “Dünden Bugüne Suriye”, *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi*, Sayı 10, Kasım 2013, s.1

Osmanlı Devleti, Suriye topraklarını 1516'da Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşen Mercidabık Savaşı'yla Lübnan topraklarıyla birlikte ele geçirmiştir. Bölgedeki yönetimini gönderdiği valilerle sağlamıştır. O dönemde Suriye ve Lübnan toprakları, Şam, Halep, Trablus ve Sayda olmak üzere dört eyalete ayrılmıştır. Merkeze bağlı bu eyaletlerde, valiler kendi belirledikleri yerel yöneticilerle birlikte, sultan adına siyasi denetimi sağlamak, vergi toplamak ve düzeni korumakla görevli olmuştur. Devlet, yerel yöneticilere bu bölgelerde oldukça geniş haklar tanımış, valilerse geri planda bırakılmıştır.

1535'te Fransızlara verilen ticari imtiyazlar, diğer bölgelerde olduğu gibi bu topraklarda da Batı etkisinin artmasına sebep olmuştur. Daha sonraları Osmanlı'nın zayıflaması ve merkezi gücünün azalmasıyla birlikte eyaletlerde bağımsız davranma eğilimleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, devlete karşı ayaklanarak oğlu İbrahim Paşa'yı Osmanlı toprağı Suriye ve Lübnan'a göndererek buraları denetim altına almıştır. Dönemin padişahı II. Mahmut'un gönderdiği ordu, Nizip'te İbrahim Paşa'ya yenilmiş; 1840'a kadar bu topraklar İbrahim Paşa'nın yönetimi altında kalmış, daha sonra İngiltere öncülüğündeki Batılı güçlerin baskısıyla paşa bu topraklardan geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁷

1839'da başlayan Tanzimat Dönemi'ndeki yönetsel değişikliklerden Suriye de etkilenmiştir. Ülkede egemenlik mücadeleleri, iç isyanlar, çatışmalar gibi ciddi sorunların yaşanmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğu reformlarla giderilmeye çalışılmıştır. Merkezileştirme çabalarıyla yerel yönetimlerin gücü kırılmaya başlamıştır. Tanzimat ve Islahat (1856) fermanlarındaki halk arasında eşitliğin sağlanacağına dair verilen vaatleri fırsat bilen Maruniler ve diğer Hristiyanlar, ticari faaliyetlerini geliştirmiş, Avrupa temsilcileriyle kârlı ilişkilere girmiş, yeni eğitim kurumları kurmuştur. Bahsedilen gelişmelere Müslümanların tepki göstermesi sebebiyle iç savaş çıkmıştır. Arap kökenli Müslüman Dürzilerin Lübnan'da Hristiyan kölelere saldırılarıyla başlayan savaş çok geçmeden Şam mahallerine yayılmıştır. Bu savaşta pek çok kişi öldürülmüştür.¹⁹⁸

---

197 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2007, s. 105-108.

198 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, 2008, s.103-104.

Yerel Arap toplumları yaşananlardan rahatsız olmuş, söz konusu değişimlere karşı Arap muhalefeti gelişmeye başlamıştır. O dönemde Arap muhalefedinin hızla büyümesindeki üç ana sebep; tüm yetkilerin merkezde toplanması, Avrupa’da başlayıp tüm dünyaya yayılan milliyetçi fikirler ve Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda Orta Doğu’da yürüttüğü Osmanlı’yı parçalama ve sömürgeleştirme siyaseti olarak sıralanmıştır.¹⁹⁹ Arap milliyetçiliğinin yükselmesiyle birlikte, 1913’te Arap Paris Kongresi yapılmıştır. Kongrede Arapların hoşnutsuzluğu dile getirilmiş olsa da delegeler Osmanlı Devleti’nden ayrılmak istemediklerini açıkça dile getirmiş; ayrılıkçı değil Osmanlı taraftarı kararlar alınmıştır. Böylelikle Osmanlı hükümeti, Arapların isteklerine karşılık vermek adına, Arap kökenli Said Halim’i sadrazamlığa getirmiş; Paris Kongresi başkanı ve dört Arap ayanı Osmanlı senatosuna atamıştır. Ayrıca Arap muhalefedinin başta gelenleri de taşra idari makamlarına getirilmiştir. Böylelikle I. Dünya Savaşı öncesinde Arapçılık tam olarak bastırılamasa da etkisi azaltılmıştır. Arap halkının Osmanlı’ya olan sadakat anlayışı ve halife-sultanı İslam’ın koruyucusu olarak görmesi, o dönemde Arapçılığın kolayca bastırılmasında etkili olmuştur.²⁰⁰

Çalışmanın 2. bölümünde dile getirildiği üzere; I. Dünya Savaşı sırasında 1916’da İngiltere ve Fransa arasında yapılan Skyes-Picot gizli antlaşmasında Suriye ve Lübnan topraklarının Fransa’ya bırakılması kararlaştırılmış, 1920 San Remo Konferansı’ndaysa bu karar resmiyet kazanmıştır.²⁰¹ Fransa 1922’de manda yönetimi için BM’den resmen onay almış ve ülkede Fransız mandası dönemi başlamıştır. Manda dönemi boyunca, Fransızlar ülkeyi bağımsızlığa hazırlayacak yerli idari kurumlar oluşturulmasını desteklemek yerine, kendi idarelerinin uzamasını sağlayan koşullar yaratmıştır. Bunun için ülkenin dini, etnik ve bölgesel farklılıklarını destekleyip vurgulayarak ‘böl ve yönet’ politikasını kullanmıştır. Böylelikle milli birliğin yaratılmasının aksine, parçalanmalar ortaya çıkmıştır. 1920’de Lübnan Dağı’na Trablus, Sayda, Sidon ve Beyrut kıyı şeridini ekleyerek Büyük Lübnan’ı oluşturan Fransa ilk siyasal bölünmeyi gerçekleştirmiştir. Aynı yıl Şam ve Halep’e kendi desteklediği valileri ve Fransız danışmanları atayarak iki ayrı devlete

---

199 Altan Tan, *Hız. İbrahim’in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, Cıra Yayınları, İstanbul, 2016, s.229.

200 Cleveland, *Modern*, s.159.

201 Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.382-385.

bölmüştür. Alevi ve Dürzilere de farklı birer devlet vererek siyasal parçalanmayı daha da arttırmıştır.²⁰²

Böylelikle 1920-1925 arasında Fransa, Aleviler bölgesi, Dürziler bağımsız hükümeti, Halep devleti, Şam devleti ve Lübnan olmak üzere Suriye'yi beş ayrı siyasal birime bölmüştür. Bunlardan yalnızca Lübnan günümüze kadar varlığını korumayı başarmıştır. Böl ve yönet politikasına rağmen Arap milliyetçiliğinin bölgede çok güçlü olması, Fransa'nın manda yönetimini sürdürmesinde zorluklar yaşamasına sebep olmuştur.²⁰³ Manda yönetiminin ilk yıllarında Fransa, ülkenin çeşitli bölgelerinde direnişle karşılaşmış, Fransız ordusu ülkenin başka bölgelerine yayılmadan bu direnişleri bastırmıştır. Fakat 1925-1927 yılları arasında manda yönetimine karşı yapılan büyük isyanda bunu başaramamış, Dürzi devletinde başlayan isyan çok geçmeden ülkenin tamamını sarmıştır. Humus ve Şam şehirlerinin siyasi liderlerinin, Dürzi aşiret reislerine katılmasıyla milli çapta bir direniş harekâtı başlamıştır. Fransızlara destek kuvvetlerinin gelişiyle isyan bastırılmış, fakat insani ve ekonomik açıdan bu isyan büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Yaklaşık 6 bin Suriyeli bu isyanda ölmüş, binlercesi evsiz kalmış, Şam'ın ticaret merkezi harabeye dönüşmüştür. İsyân Fransızlara muhaliflerin ve milliyetçi hareketlerin ciddiyetini göstermiştir. İsyânın ardından Fransa, muhaliflerle görüşme kararı almıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda Suriye'nin siyasi birliğini kabul eden anayasa 1936'da Suriye'nin bağımsızlığı için atılan ilk adım olmuş, ülkenin tam bağımsızlığa üç yıl sonra geçmesi burada kararlaştırılmıştır.²⁰⁴

Alevi ve Dürzi bölgeleri, 1936-1939 yılları arasındaki dönem dışında, 1942'ye kadar Suriye'den idari olarak ayrılmıştır. Fransa, Şam ve Halep devletlerini Hama ve Humus kentleriyle birleştirerek, 1924'te Suriye Devleti adıyla yeni bir siyasal düzenleme oluşturmuştur. Yeni oluşturulan bu bölgede, toplumsal ve siyasal hayat, Sünni Müslüman tüccar ve toprak sahiplerinin hâkimiyetine girmiştir. Böylelikle Fransa, Sünnileri destekleyerek Alevi ve Dürzi toplumları milli politikadan çıkarmıştır.²⁰⁵

---

202 Cleveland, Modern, s.244-245.

203 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.83.

204 Yusuf Kodaz, "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)", *TAD*, 59.35 (2016): 213-237, s.221.

205 Cleveland, Modern, s.247-249.

Ülke 1943'te kâğıt üstünde, 1946'daysa fiilen bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından, ilk darbe 1949'da Kürt General Hüsnü Zaim tarafından yapılmıştır. Zaim, birkaç ay sonra devrilip idam edilmiş ve ülkede bu süreçten sonra pek çok darbe yaşanmıştır. 1958'de Mısır'la Birleşik Arap Cumhuriyeti kurma tecrübesi yaşayan Suriye, bu konuda başarılı olamamış ve 1961'de birlikten ayrılmıştır. 28 Eylül 1961'de Haydar el-Kuzberi tarafından yapılan darbeye büyük çoğunluğu askerlerden oluşan yeni bir zümre iktidara gelmiştir. 8 Mart 1963'te Hafız el-Esad, Salah Cedid ve Amin el- Hafız liderliğinde oluşturulan Baas grubu, yeni bir darbe yaparak hükümetin yerine Devrim Komuta Konseyi'ni geçirmiştir. Hafız Esad bu tarihten itibaren sivil ve askeri yönetimde pek çok görev almış, 13 Kasım 1970'de kansız bir darbe yaparak iktidara gelmiştir.²⁰⁶ Mustafa Sibai tarafından 1945-1946'da dağınık haldeki İslami cemiyet ve dernekleri bir araya getirilerek kurulan Suriye İhvanı, Baas rejimine karşı çıkmıştır. İhvana göre 'laik kâfir Baas' rejiminin yıkılması gerekmektedir. Buna karşılık Baas rejimi de tehlikeli fanatiklerin toplumdan sökülüp atılması konusunda fikir birliği yapmıştır. Sonuç olarak 2 Şubat 1982'de Hama'da ayaklanma başlamış, İhvan'ın başlattığı ayaklanma Hafız Esad'ın müdahalesiyle kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Ancak 1982'den sonra da şiddet tamamen durmamıştır. Örneğin 1986'da Şam'da düzenlenen bombalı saldırıda pek çok kişi hayatını kaybetmiştir.²⁰⁷

1990 ve sonrasında Suriye'de hükümet, devlet kontrolünü kaybetme sürecine girmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından SSCB'nin dağılması, Suriye'nin Batı'ya ve ABD'ye karşı en güçlü desteğinin kaybolmasına sebep olmuştur. ABD'nin Körfez Harekâtı'yla Orta Doğu'da varlığı ve Baasçı Saddam rejimini kısıtlaması da Suriye'nin ideolojik yapısının bozulmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Suriye'de Baas rejimi ve rejimin yarattığı baskı ve korku politikaları da etkisini kaybetmeye başlamıştır.²⁰⁸

10 Haziran 2000'de Hafız Esad'ın ölümünün ardından, görevi oğlu Beşar Esad devralmıştır. Suriye içinde ve dışında pek çok sorunla karşılaşan Beşar Esad,

---

206 Hamit Bozaslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.92-93.

207 Fehim Taştekin, *Suriye Yıkıl Git, Diren Kal!*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.37-40.

208 Timuçin Kodaman, Haktan Birsal, "Arap Baharı Rüzgarında Bir Kimlik Arayışı, Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliliğe: Bir Suriye Paradoksu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C.4, n.7, 2012, s.24.

kimi zaman babasıyla aynı doğrultuda, kimi zamansa farklı politikalar izlemiştir. Avrupa ve ABD'yle iyi ilişkiler yürütmek istemiş ve 2003 Irak müdahalesinde ABD'yle uyumlu hale gelmeye çalışmıştır.²⁰⁹ Halka reform ve şeffaflık sözü veren Esad, Irak Müdahalesi sonrasında ortaya çıkan Iraklı mülteci sorunu, 2004'te Kamışlı'da Kürtlerin isyanı, İsrail'in Lübnan ve Gazze saldırıları gibi sebeplerle gündemini reformlardan güvenlik eksenli önlemlere doğru kaydırmıştır.²¹⁰

Esad rejimi uzun bir süre vaad ettiği şeyleri gerçekleştirememiş ve ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Geçmişten beri tam anlamıyla istikrarın sağlanamadığı ülke, son yıllarda gerçekleşen olaylarda verilen kayıplar ve kitlesel göç hareketleri gibi sebeplerle uluslararası kamuoyunda dikkat çekmeye devam etmektedir.

3.3. ARAP AYAKLANMALARI VE SURİYE

17 Aralık 2010'da Tunus'un Sidi Bu Zeyd şehrinde Muhammed Buazizi'nin kendini yakarak gerçekleştirdiği eylem, Arap ayaklanmalarının sembolü olmuştur. Eyleminin sebebi, Buazizi'nin polis tarafından aşağılanması ve geçim kaynağını kaybetme korkusu olarak ifade edilmiştir.²¹¹ Yaşanan bu olaydan sonra başlayan ayaklanmalar ve gösteriler, yüz yıl önce kaybedilen Arap devlet sisteminin yenilenmesi için bir fırsat sayılmıştır. İsyanlar bir süre, eski otoriter rejimlerin yarattığı, devlet ve millet çıkarları arasındaki yanlış ikili yapının alaşağı edileceği izlenimini vermiştir.²¹² Olayların kökeninde anti-demokratik yönetimlere karşı demokrasi, değişim, insani hak ve hukuk talepleriyle yönetime katılım istekleri yer almaktadır. Ayrıca, kuvvetli dini eğilimlere sahip Arap toplumların iktidar olmak adına verdiği mücadeleler de bu sebepler arasında sayılmıştır.²¹³

²⁰⁹Muhammed Hüseyin Mercan, "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", *Akademik ORTA DOĞU*, c.4, s.2, 2010, s.110.

²¹⁰ Taştekin, Suriye, s.48.

²¹¹ Katerina Dalacoura, "The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications", *International Affairs*, V.88, I.1, January 2012, s.63-64.

²¹² Bassel Salloukh, "The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, V.48, I.2, 2013, s.32.

²¹³ Sertif Demir, "Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.12, S.2, 2012, s.564-565.

Yakın tarihte yaşanan bu ayaklanmaların, Arap dünyasında ilk kez gerçekleşmediği dile getirilmiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında, I. Dünya Savaşı'nın ardından Orta Doğu'da bulunan ülkelerin sınırları da tekrar şekillendirilmiştir.²¹⁴ Belirlenen sınırların başlangıçtan itibaren sorunlu olmasıyla birlikte, Batılı güçlerin manda yönetimlerinin sona ermesinden sonra başa getirdiği hükümetlerin de idari sorunlara sahip olduğu dile getirilmiştir. Özellikle Suriye, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde, çoğulcu meşru rejimlerden ziyade, yönetim idaresi belirli etnik ve dinsel azınlıklara verilmiştir.²¹⁵ İzlenilen etnik ve dinsel ayrımcılık politikalarıyla, anti-demokratik yaklaşımlar, Arap halklarını memnuniyetsizliğe sürüklemiş, böylelikle ayaklanmalar, çatışmalar ve darbeler yaşanmıştır. Örneğin; Mısır'da gerçekleşen ve 30 Haziran 2013 darbesiyle kıyaslandığında toplumsal seferberlik boyutunun daha sınırlı kaldığı görülen, 1952 Temmuz Devrimi, kitlelerin siyasete katılmasına olanak sağlaması açısından önemli görülmektedir. Bu devrimle, yönetimi ele geçiren Cemal Abdül Nasır'sa, Orta Doğu'da sosyal adalet, eşitsizlik, bağımsızlık, Arap sosyalizmi gibi değerlerin sembol ismi olarak görülmeye başlanmıştır.²¹⁶ 2000'li yıllarda Filistin'de yaşanan toplumsal hareketler de benzer bir örnektir. 2000-2005 döneminde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Filistinliler için İsrail'e karşı büyük bir örgütlenme yaşanmıştır.²¹⁷ Bu dönemde yaşanan dayanışma hareketleri, protesto gösterileri, yardım faaliyetleri; öğrenci, esnaf ve işçilerden oluşan toplumun büyük bir kesimiyle, kısmen de olsa İsrail hükümetiyle kısmen de olsa iyi ilişkiler yürüten yöneticileri karşı karşıya getirmiştir.²¹⁸

2010'da Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak nitelendirilen ayaklanmalar, geçmişte olduğu gibi büyük yankı uyandırmış, hükümet değişikliklerine, uzun süre devam eden iç çatışmalara ve büyük sivil kayıplara sebep olmuştur. Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali'nin resmen devrilmesi, Mısır'da popüler politik hareketlenmelere

---

214 Robert Fisk, *The Great War for Civilization: The Conquest of the Middle East*, First Vintage Books Edition, New York, 2006, s.21.

215 Abdullah Kıran, "Arap Baharı, Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri", Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.2, n.1, 2014, s.98.

216 Doğan Çetinkaya, "Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011)", Der. Y. Doğan Çetinkaya, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.53-54.

217 Asef Bayat, *Life as Politics How Ordinary People Change the Middle East*, ISIM/ Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010, s.80.

218 Çetinkaya, Kalın Çizgilerle, s.61.

örnek teşkil etmiştir. Ülkede 25 Ocak 2011’de sivil toplumun ve rejim karşıtı grupların katılımıyla gösteriler başlamış ve hızla yayılmıştır. 11 Şubat’ta Mısır lideri Hüsnü Mübarek istifa ederek yönetimi orduya teslim etmiş ve altı ay sonra yargılanmaya başlamıştır. Benzer hareketler Libya’da da görülmüş ve Muammer Kaddafi’nin yönetimi ele geçirilmiştir. 20 Ekim 2011’de Kaddafi yakalanarak öldürülmüştür.²¹⁹

Tunus, Mısır, Libya’daki olaylardan sonra Suriye cumhurbaşkanı Beşar Esad, 31 Ocak 2011’de verdiği röportajda; ülkesinin gerçekleşen bu devrimlerden etkilenmeyeceğini, çünkü hükümetin halka ve halkın çıkarlarına yakın davrandığını dile getirmiştir. Aslında pek çok Arap rejimi bu görüşü paylaşmış, ülkelerinin halkına sunduğu farklı ve özel koşullar sebebiyle söz konusu hareketlerden etkilenmeyeceğini ileri sürmüştür. Fakat bu ülkelerin birbirinden farklı olmasından ziyade, işkence, yargısız infaz ve ayrımcılık yoluyla insanlara hakaret gibi pek çok ortak noktasının bulunduğu dile getirilmiştir. Nitekim Tunus’ta başlayan hareket Mısır ve Libya’yı etkisi altına almış ve ardından Suriye’ye de yayılmıştır. Ülkedeki yozlaşmış koşullar, yoksullar ve zenginler arasındaki büyük eşitsizlik ve halkın yaklaşık % 30’unun yoksulluk sınırının altında yaşaması gibi faktörler öfke ortamının yaratılmasına zemin hazırlamış, Tunus’ta yaşananlara oldukça benzer olayların yaşanmasına sebep olmuştur.²²⁰

Suriye, Sünni çoğunluk üzerinde Şii azınlığın hüküm sürdüğü, baskıcı rejime sahip bir ülke olarak kabul edilmektedir. Yaşanan ayaklanmalarsa ekonomik sebeplerin dışında, etnik ve mezhepsel mücadeleye dayandırılmıştır. Yönetimi elinde bulunduran Baas rejiminin baskıcı olması ve katı devletçi idare şekli sebebiyle, uzun yıllar boyunca Suriyeliler büyük sıkıntı yaşamıştır. Bölgedeki gelişmelerden etkilenen halk, özellikle Baas’ın geleneksel destekçileri olan işçiler ve köylüler, ilk kez rejime sırt çevirmiş ve Mart 2011’de Dera’da köklü siyasi, ekonomik ve toplumsal reformlar talep etmek için protesto gösterilerine başlamıştır.²²¹ Ayaklanmaların Dera’da başlamasının en önemli sebepleri, ülkenin neredeyse tamamını etkileyen kuraklık ve yolsuzluklar sonucunda Lübnan’daki iş olanaklarının

---

219 Dalacoura, The 2011 Uprisings, s.64-65.

220 Syrian Center for Political and Strategic Studies, *Syria Transition Roadmap*, Washington, 2013, s.41.

221 Demir, Irak ve Suriye, s.567-568.

yitilmesi sonucunda büyük bir işsizlik sorununun ortaya çıkması olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Banyas, Lazkiye, Hama ve Humus'a da sıçrayan olaylar, rejimin geri adım atmaması sebebiyle iç savaşa dönüşmüştür. Esad yaşanan olayları, ülke geneline yayılan bir rahatsızlığın sonucu olarak değil, kendi yerel dinamikleri içinde, bölgesel nitelikte ortaya çıkan sorunlar olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple genel ve yapısal çözümler yerine, yerel sorunların çözülmesinin yeterli olacağını düşünmüştür.²²² Sadece ekonomik sorunları düzeltmenin bu olayları yatıştırmak için bir çözüm olmaması da yaşananların aslında insanlık onuru için yapılan bir devrim olduğunun dile getirilmesine sebep olmuştur. Tunuslular, Mısırlılar, Libyalılar ve Suriyeliler, güvenlik güçlerinin uzun yıllardır süren hakaretlerine, işkence ve bu işkenceler sırasında gerçekleşen ölümlere, eğitim hakkı da dâhil olmak üzere birçok temel hakta yapılan ayrımcılığa, hâkim parti dışındakilerin hükümet pozisyonlarında terfi etmesinin engellenmesine, yolsuzluklara ve şeffaflığın olmaması gibi insanlık onurunu doğrudan zedeleyen uygulamalara maruz kalmıştır. Totaliter rejimlerse, isyanlara kadar geçen sürede Arapların insanlık onuruna verdiği değeri anlamakta geç kalmıştır.²²³

Meydana gelen çatışmalar, iç çatışmaların ne kadar şiddetli ve uzun sürebileceğinin bir kanıtı olmuştur. Rejim güçleri ilk zamanlarda muhalif sesleri kontrol etmeyi başarsa da hareketlere karşı uyguladığı artan şiddet politikası sebebiyle ülke istikrarsızlığa sürüklenmiştir. Muhalif güçler olarak ortaya çıkan PYD, El Nusra, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) gibi yapılanmalar çatışmaların devam etmesine ve daha da şiddetlenmesine sebep olmuştur.²²⁴ Ayrıca, olayların ülke geneline yayılmasından sonra rejim güçlerinin, silahlı şiddeti arttırması ve sivillere karşı ağır silahlar ve tanklarla saldırması da çatışmaların şiddetlenmesinde etkili olmuştur. Yapılan bu eylemler, ordu içindeki pek çok subayın emirlere uymamasına ve ordudan ayrılmasına sebep olmuştur. Böylelikle, ülkedeki olaylar geri dönüşün olmadığı ve ancak askeri çözüm yoluyla sona erdirilebilecek noktaya getirilmiştir.²²⁵ Bunların yanı sıra, Esad yönetiminin gerekli reformları yapmakta ve ülkeyi

---

222 Yağmur Şen, "Suriye'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi*, 23 (2013), s.59.

223 Syrian Center for Political and Strategic Studies, Syria, s.41.

224 Duygu Dersan Orhan, "Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği", *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1-2, 2013, 17-29, s.26.

225 Syrian Center for Political and Strategic Studies, Syria, s.42.

normalleştirme sürecine götürmekte geç kaldığı ifade edilmiştir.²²⁶ Esad, ayaklanmaların başlamasının ardından Nisan 2011’de, 1963’ten beri devam eden olağanüstü hal durumunu kaldırmıştır. Fakat insan hakları ihlalleri ve özgürlüklerin kısıtlanmasına devam edilmiştir. Rejime bağlı olan güvenlik güçlerinin halka karşı davranışları değişmemiş; baskı, keyfi tutuklamalar ve orantısız güç kullanımında azalma olmamıştır.²²⁷

Suriye’de yaşanan Arap ayaklanması uluslararası nitelik açısından büyük öneme sahip bir olay olarak görülmüştür. Sivil hedeflere yönelen aşırı şiddetle birlikte etnik ve mezhepsel çatışmaların artması, pek çok kişinin yer değiştirmesine sebep olmuştur. Yaklaşık beş yıldır devam eden çatışmalar sebebiyle, 21 milyon nüfuslu ülkenin yarısı göç etmek zorunda kalmış ve ölü sayısı yaklaşık 250.000’e ulaşmıştır.²²⁸

3.4. SURİYE’DE ARAP AYAKLANMALARI SONRASINDA YAŞANAN ÇATIŞMALARIN GÖÇE ETKİSİ

Binlerce yıldır, insanlar daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmek için göç etmektedir. Göç, insanların daha iyi yaşam elde etmek, daha iyi bir çevrede yaşamak, yurtdışındaki aile ya da arkadaşlarına katılmak amacıyla gerçekleştirdiği, birden çok faktörün sonucunda ortaya çıkan karmaşık bir olgudur. Elbette göçmenlerin büyük bir kısmı, bu yolu kendi isteğiyle seçmemiştir. Özellikle ülke dışına çıkan mültecilerin büyük kısmı, zulümden kurtulmak, çatışma ya da doğal afetler sebebiyle bu yolu seçmektedir.²²⁹

Nitekim Suriye halkı 2011’den bu yana bu zorunlu göç deneyimlerini yaşamak mecburiyetinde kalmıştır. 2010’da başlayan Arap Ayaklanmaları 2011’de ülkeyi etkisi altına almaya başlayınca kitlesel göçler meydana gelmeye başlamıştır.

---

226 Kocaoğlu, *Arap Baharına Farklı Bakış*, s.24.

227 Oktay Bingöl, “Krizlerin Uluslararasılaşması: Rejime Karşı Protestolardan Bölgesel Çatışmaya Suriye Örneği”, Ed. M. Seyfettin Erol, Ertan Efegil, *Krizler ve Kriz Yönetimi: “Temel Yaklaşımlar, Aktörler, Örnek Olaylar”*, Barış Kitap, Ankara, 2012. ss.541-484.

228 Engin Erkiner, *Mülteciler ve Göçmenler*, TDAS Yayınları, İstanbul, 2016, s.142.

229 IOM, *World Migration Report 2013: Migrant, Well-Being and Development*, 2013, s.31.

Ortaya çıkan mülteci krizinin etkisi, komşu ülkelerden Avrupa'ya doğru genişlemiştir. Günümüzde sadece boyutu, şiddeti, sebepleri ve uluslararası etkisi değişse de Suriye için göç, yeni bir olgu değildir.

2011'e kadar ülkeden gerçekleşen göçte, literatürde ağırlıklı olarak ekonomik nedenlere vurgu yapılmıştır. Bu tarihten sonra başlayan çatışmalar ve şiddetin ülke genelinde yaygınlaşması, ülkenin göç tarihinde dönüm noktası olmuştur. 1922 öncesi göçmen sayısı yaklaşık 500.000 iken, bu sayı 2007'de yaklaşık 4.190.000'e, 2016'da ise 11,5 milyona yükselmiştir. Sokak protestoları şeklinde başlayan olaylar, ilerleyen zamanda iç savaşa dönüşmüş ve muazzam bir göç akışına neden olmuştur. Yaşanan kriz sadece yerinden olmayı arttırmamış, aynı zamanda insani durumun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur.²³⁰ Öyle ki Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri António Guterres, Suriyeli mültecilerin bir nesilde tek bir çatışma nedeniyle yerinden edilmiş dünyadaki en büyük mülteci nüfusunu oluşturduğunu belirtmiş, dünyanın desteğine ihtiyaç duyan bu neslin, kötü koşullar altında yaşadığını ve ekonomik koşullarının gün geçtikçe kötüye gittiğini ifade etmiştir.²³¹

Ülkede göç hareketlerinin 2011 sonrasında bu kadar şiddetli yaşanmasında en büyük sebep, ayaklanmalarla başlayan ve her geçen gün artan çatışma ortamıdır. Rejime karşı barışçıl protestolarla başlayan isyan, geçen süre içerisinde derin bir iç savaşa ve birinci bölümde bahsedilen 'yeni savaşlar' kavramının güncel bir örneğine dönüşmüştür. Esad rejiminin sivil halkı şiddet içeren eylemlerle bastırması, ülkenin çeşitli yerlerinde muhalif grupların oluşmasına sebep olmuş ve çatışmaları başlatmıştır.²³²

Çatışmalarla birlikte ortaya çıkan oluşumlardan bir tanesi Nusra Cephesi, 2011'in sonlarında kurulmuş ve 2012 başlarından itibaren adını duyurmaya başlamıştır. İnsan kaynağı açısından büyük imkânlara sahip olmayan örgütün % 70'i Suriyelilerden oluşmuştur. Eylem yapma kapasitesi oldukça fazla olan örgütün temel amacı, Esad rejimini devirerek ülkede İslami bir rejim kurmaktır. Ayrıca, rejime olduğu kadar uluslararası dış müdahalelere de karşıdır. Başlarda El-Kaide'ye biat

---

230 Pınar Yazgan, Deniz Eroğlu Utku ve İbrahim Sirkeci, "Syrian Crisis and Migration", *Migration Letters* 12.3 (2015): 181-192, s.181-185.

231 UNHCR, UNHCR: Suriyeli Mültecilerin Toplam Sayısı İlk Kez 4 Milyonu Geçti, (Çevrimiçi), <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=648>, 23 Nisan 2016.

232 Sami Eker, "Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2.1 (2015): 31-66, s.45.

ettiğini açıklayan örgüt, ilerleyen zamanlarda El-Kaide'den ayrılarak adını Fethüş-Şam Cephesi olarak değiştirmiş ve eylemlerine devam etmiştir.²³³

Diğer dikkat çeken gruplardan biri olan, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), rejimin halka karşı uyguladığı şiddet ve tutuklama eylemlerinin ardından 29 Temmuz 2011'de kurulmuştur. Temel amacı rejimi sona erdirmek olan örgüt, rejime destek veren tüm birimleri hedef alacağını belirtmiştir. Başlangıçta yerli savaşçılardan oluşan grubun en dikkat çeken eylemi, 2012'de Cısrı's Şuğur kasabasında 120 rejim askerinin öldürülmesiyle gerçekleştirilmiştir. Grup kısa sürede orduya karşı büyük başarılar elde etmiş, rejimin birçok bölgede toplu katliamlar yapmasını engellemiştir.²³⁴

Irak'ta ortaya çıkan ve Suriye'de de en etkin gruplardan biri olan IŞİD, 2012'de ülkede rejime karşı savaşmaya başlamıştır. 2014'te Halep'i kontrol altına alan örgüt, aynı yıl halifeliği ilan etmiş, Irak ve Suriye'de yeni bir İslam Devleti kurduğunu açıklamıştır. Kullandığı terörist taktiklerin yanı sıra, elde ettiği bölgelerde vergi toplayarak, mahkemeler kurarak, petrol ve elektrik satarak adeta bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştır. Sünni olmayan gruplara saldıran IŞİD, izlediği mezhepçi politika sebebiyle çok sayıda insanın ölümüne ve göç etmesine sebep olmuştur.²³⁵ Örneğin; örgütün Halep'in kuzeyindeki 10 mülteci kampına yaptığı saldırılar nedeniyle 2016'da 30 bin kişi, Türkiye'ye giriş yapabilmek için Kilis sınırında beklemeye başlamıştır.

Suriye rejimi, tüm bu aktörlerle çatışırken ülke dışından da destek almaktadır. Bu desteklerden bir kısmı Hizbullah'tan gelmektedir. Rejimi açıkça savunan grup, olayların dış güçler tarafından düzenlenmiş bir komplo olduğunu ileri sürmektedir. Rejime karşı rahatsızlığı kabul etmemekte direnen ve Suriye hükümetiyle arasının bozulmasını istemeyen örgüt, tüm insani gerekçeleri bir tarafa atarak rejimden ve çatışmalardan kaçan mülteciler için Lübnan'da kamplar kurulmasına ve ülkeye kabul edilmelerine karşı çıkmıştır.²³⁶

233 Nusra Cephesi'nde Neler Oluyor, *Aljazeera Türk*, (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nusra-cephesinde-neler-oluyor>, 25 Haziran 2016.

234 ORSAM, *Suriye Askeri Muhalefeti*, Rapor No:202, Ekim 2015, s.16.

235 Fatma Taşdemir, "İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C.11, 2015, ss.57-59, s. 42.

236 Ali Hussein Bakeer, "Hizbullah'ın Suriye'deki Askeri Operasyonları ve Olası Yansımaları", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)*, Analiz No:22, 2013, s.3-6.

Kürdistan İşçi Partisi (PKK), 2003'te Suriye uzantısı Demokratik Birlik Partisi (PYD)'ni kurmuştur. Bu kuruluş PKK'ya yardım eden Esad tarafından hoş karşılanmamış ve bu yapıya yönelik tutukmalar gerçekleştirilmiştir. 2011'de başlayan ayaklanmalarla birlikte diğer Kürt gruplarla hareket eden PYD, rejim karşıtı ayaklanmalara destek vermiştir. Fakat daha sonra Esad'la anlaşmaya varan PYD, rejimin yanında savaşımaya başlamış ve diğer isyancı Kürt hareketleriyle de karşı karşıya gelmiştir. Haseke kentini rejime bağlı güçlerle yöneten PYD, IŞİD'in Kobani kuşatması sonrasında ABD'den de askeri destek ve silah yardımı almaya başlamıştır. 2014'te Kuzey Suriye'nin Cezire, Kobani, Afrin gibi bazı bölgelerinde özerklik ilan edilmiş ve bu bölgeler kanton olarak kabul edilip yönetilmeye başlamıştır. 2015'te Rusya'nın Suriye savaşına dâhil olmasıyla bu ülkeyle işbirliği arayışına giren PYD, rejim yanlısı olarak savaşımaya devam etmiştir.²³⁷

Savaşan aktörlerle birlikte yayılan şiddet sonucunda göç oranları da artmıştır. Temmuz 2012'de 100.000 olan Suriyeli mülteci sayısı, 2013'te 1,5 milyona, 2015'te 3,5 milyona ve 2016'da 4,8 milyona yükselmiştir.²³⁸

BMMYK 2014 verilerine göre Suriye'de;

- 12.2 milyon kişinin insani yardıma ihtiyacı vardır. Bunların 7,6 milyonunu ülke içinde yerinden edilenler, 5,6 milyonunu çocuklar oluşturmuştur.
- 4,8 milyon ulaşılması zor alanlarda yaşamaktadır. 212.000 kişi kuşatma altındaki bölgelerde yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Yaklaşık 191.000 kişi de hayatını kaybetmiştir.
- Yaklaşık 2 milyon kişi işini kaybetmiş, işsizlik oranı % 54 olmuştur.
- Yaklaşık 140 trilyon ekonomik kayıp ortaya çıkmıştır.
- Yaklaşık 1,2 milyon ev zarar görmüş, 400.000 ev tamamen yıkılmıştır.

Dengesiz güvenlik durumları, BM personeli ve malına yapılan saldırılar, ulaşılması zor alanlardaki çatışmalardan etkilenen nüfusa erişimin kısıtlı olması, yardımların azalması ve büyük göç dalgaları gibi sebeplerden dolayı ülkede

---

²³⁷Can Acun, "Bünyamin Keskin, PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG", *Seta Rapor*, 2016, s.10-16.

²³⁸ Quick facts: What you need to know about the Syria crisis, Mercy Corps, (Çevrimiçi), <https://www.mercycorps.org/articles/iraq-jordan-lebanon-syria-turkey/quick-facts-what-you-need-know-about-syria-crisis>, 25 Mayıs 2017.

çatışmalardan zarar gören insanlara yapılması gereken yardımlar oldukça zorlaşmıştır. Aynı zamanda var olan çatışmalar, hastalıkların artmasına ve yayılmasına, ölüm oranlarının yükselmesine de sebep olmuştur.²³⁹

24 Şubat 2014'te BM Güvenlik Konseyi'nde 2139 nolu karar alınmış ve bütün taraflara taleplerde bulunulmuştur. Bu talepler;

- Şiddete ve sivillere yönelik saldırıların her türüne son vermek
- İnsani yardım operasyonlarının yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmak
- Nüfusun yoğun olduğu bölgelerden kuşatmayı kaldırmak ve bu bölgelere insani yardım kuruluşlarının ve ortaklarının yardım ulaştırabilmesine olanak tanımak
- Çatışma sınırlarını da içeren doğrudan rotalarla muhtaç kişilere yardım sağlamak.²⁴⁰

Bunun dışında “Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), 2014'ten itibaren çocuklara ve gençlere eğitim, sağlık, gıda, barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir dizi yardım planını devreye sokmuştur. Özellikle eğitim konusunda okullarına gidemeyen hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki çocuklara yardım etmek amacıyla, malzemeler dağıtmıştır. Ülke dışındaki mülteci çocukların eğitimlerini devam ettirebilmesi için öğretmen yardımı, malzeme yardımı, para yardımında bulunmaya başlamıştır.²⁴¹

Çatışmaların başlamasından itibaren mültecilerin yoğun olarak gittiği beş ülke; Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır olmuştur. 2014'te Sakarya'da mitingde yaptığı konuşmada dönemin Türkiye Cumhuriyeti başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'de artan mülteci sayısı ile ilgili olarak, “Biz bunları bombalara mı terk edelim? Son günlerde Suriyeli kardeşlerimize yönelik maalesef bazı yerlerde provokatif eylemler var. Ben kimler tarafından bunların yapıldığını biliyorum, bunu bu süreçte bunu seslendirmeyeceğim. Ama gerekirse açıklarım.” açıklamasında bulunmuştur. O dönemde, Suriyeli mültecilerin yoğun olarak bulunduğu Gaziantep, Adana, İstanbul gibi kentlerde toplumsal sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunlar hala

---

239 UNHCR, *Voices From the Field UNHCR Syria End of Year Report 2014*, s.5-9.

240 UNHCR, *UNHCR Syria Mid Year Report 2014*, s.5.

241 UNICEF, *Suriye Krizi Aylık İnsani Durum Raporu*, Ekim 2014.

devam etmektedir. Yerel halk mültecileri; iş yerlerini almak, istihdamı azaltmak ve askeri ücret altında çalışmaya razı olarak maaşları düşürmek gibi ekonomik sebeplerden dolayı suçlamaktadır.²⁴²

2015'e gelindiğinde BMMYK verilerine göre Suriye'de;

- İnsani yardıma muhtaç kişi sayısı 13,5 milyona ulaşmıştır.
- Ülke içinde yerinden edilenlerin sayısı yaklaşık 6,5 milyon kişidir.
- 4,2 milyon Suriyeli mülteci konumuna gelmiştir.
- Ulaşılması zor alanlarda yaşayan 4,5 milyon kişi desteğe ihtiyaç duymaktadır.
- Yaklaşık 11 milyon kişinin sağlık yardımına ihtiyacı vardır.
- Hayatını kaybedenlerin sayısı 250.000'in üstüne çıkmıştır.
- 2,4 milyon Suriyeli yaşamlarını geçirebileceği barınaktan yoksun duruma gelmiştir.
- 1,7 milyon ülke içinde yerinden edilen kişi kamplarda ve toplama merkezlerinde yaşamak zorunda bırakılmıştır.
- Yaklaşık 5,7 milyon çocuk ve genç eğitim yardımına muhtaçtır.
- Krizin başlangıcından bu yana geçen sürede ortalama ömür beklentisi 20 yıl gerilemiştir.²⁴³

Artan sayıda mülteci nüfusu pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar;

- Ülkeye geri dönüş umudunun azalması
- Mültecilerin yoksullaşması
- Çocuk işçiliği, dilencilik ve çocuk yaşta evliliklerin artması

---

242 Suriyeli Mülteci Sorunu Kontrolde Çıkıyor, *Al-Monitor*, (Çevrimiçi), , <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/07/idiz-turkey-syrian-refugees-local-tension-adana-istanbul.html#>, 23 Nisan 2016.

243 UNHCR, *Protecting and Supporting the Displaced in Syria, Syria End of Year Report 2015*, s.9.

- Mültecilere ev sahipliği yapan toplumlarda temel ihtiyaçlar için artan gelir harcamaları ve yerel halkın mültecilere gösterdikleri tepkiler olarak ifade edilmiştir.²⁴⁴

Orta Doğu'da 2010 sonrasında yaşanan bu olaylar dizisi, uluslararası kamuoyunun dünyada son zamanlarda insani açıdan yaşanan en kötü krizlerden biriyle karşılaşmasına sebep olmuştur. Güvenliğin sağlanamaması yardım programlarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Güvenliğin eksikliği çocukların okula gidememesine sebep olmuş, kadınları evde kalmaya zorlamış, eğitimden uzaklaşmalarını ve iş fırsatlarını kaçırmalarını da beraberinde getirmiştir. Temel sağlık hizmetlerine bile ulaşım zorlaşmıştır. Özellikle çocuklar, çocuk işçilikten cinsel şiddete, silahlı gruplar tarafından kullanılmaya kadar bir çok açıdan sömürüye maruz kalmıştır. Aynı zamanda ülkede çocuk yaşta evlilik, savaşın başlamasının ardından artış göstermiştir. 2011'de bu oran % 13'ken 2014'te % 34'e yükselmiştir.²⁴⁵

Ülke halkının maruz kaldığı ölümler ve yaralanmalar, zorla yerlerinden edilmeleri, mal varlıklarının ellerinden alınması, tarihi ve kültürel simgelerin yok edilmesi, insanlar üzerinde aynı zamanda psikolojik yıkım da yaratmıştır. Suriye hükümeti ve diğer silahlı grupların bu süreç içerisinde sivillere zarar vererek pek çok savaş suçu işlediği ve uluslararası hukuka aykırı davrandığı ifade edilmiştir.²⁴⁶

Suriye'de yaşanan bu gelişmeleri ve etkilerini ifade etmek için sadece rakamları kullanmak yeterli değildir. Dünyada, yerinden edilenlerin oluşturduğu en büyük nüfusa sahip olan ülkenin kültürel mirası ve doğal kaynakları da yerle bir edilmiştir. Savaşta hayatını kaybetme korkusuyla ülkesini terk eden halk, çoğu zaman göç etmek için çıktığı yolda hayatını kaybetmiştir. Savaştan kaçan ailesiyle birlikte göç ettiği sırada teknenin batması sonucunda cesedi Bodrum'da kıyıya vuran üç yaşındaki Aylan Kurdi, göçmenlerin yaşadığı sıkıntılara dikkat çeken bir sembol olmuştur. Diğer yanda, mülteci olarak yaşamını başka ülkelerde devam ettiren Suriyelilerin birçoğu kötü koşullarda, psikolojik şiddet eylemlerine maruz kalarak, kendi kültürlerinden uzakta yaşamak zorunda kalmıştır. Sağlık, barınma, eğitim gibi

---

²⁴⁴ UNHCR, UNHCR: Suriyeli.

²⁴⁵ Benedetta Berti, "The Syrian Refugee Crisis: Regional and Human Security Implications", *Strategic Assessment*, 17.4 (2015): 41-53, s.42-43.

²⁴⁶ Amnesty International, *Uluslararası Af Örgütü Raporu 2016/2017 Dünyada İnsan Haklarının Durumu*, s.21

temel haklardan yoksun kalan bu halkın geleceği, çatışmaların devam etmesi sebebiyle belirsizliğe sürüklenmiştir.

SONUÇ

Göç, kesin bir tanımlamaya sahip olmayan, birden fazla nedenden ve bunların birbiriyle bağlantısından kaynaklanan karmaşık bir olgudur. Genellikle ekonomik, sosyal ya da kültürel faktörlerin etkisiyle yaşanan göçün, günümüzdeki sebeplerini daha çok siyasal faktörler oluşturmaktadır. Bu faktörler içinde yer alan savaş, istila, askeri darbeler, çatışmalar, etnik ve dini gerekçelerle yapılan saldırılardan kaçmak için toplumlar zorunlu olarak yer değiştirmektedir. Göç nedenleri arasında yer alan çatışmaların Soğuk Savaş sonrası dönemde şekil değiştirerek iç savaşa dönüşmesi ve bu savaşların artış göstermesi, zorunlu göç eğilimlerinin de artış göstermesine sebep olmuştur.

Orta Doğu bölgesinde, siyasi sebeplerle çıkan çatışmalardan diğerlerine göre daha fazla etkilenen ülkeler, Irak ve Suriye olmuştur. İki ülkede de, tarih boyunca tam anlamıyla siyasi istikrarı sağlayamamış; pek çok darbenin ve çatışmanın yaşandığı yer konumuna gelmiştir. Etnik ve dini açıdan çeşitliliğe sahip bu ülkelerde iktidar sahipleri, kendi kimlikleri dışında kalan halka karşı baskı, şiddet ve ayrımcılık politikası izlemiş, böylelikle var olan çatışma ortamı daha da gerginleşmiştir.

Irak ve Suriye’de 2003-2015 döneminde yaşanan yer değiştirme hareketlerinin, bu hareketler kadar karmaşık olan birden fazla nedeni bulunmaktadır. Sadece ülke içinde değil, ülke dışına da gerçekleştirilen bu ülkelerdeki göç hareketleri daha çok çatışmalardan kaynaklanan siyasal faktörlerin neden olduğu göç hareketleridir. Günümüzde de hala devam eden iç savaş ve çatışma hali, bu ülkelerin göç veren ülkeler arasında üst sıralara yerleşmesine sebep olmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, iki ülkede de çatışmaların başladığı ilk zamanlarda yoğun göç hareketleri beklenilenin aksine gerçekleşmemiştir. Çatışmaların yoğunlaştığı ve artış gösterdiği dönemlerde kitlesel göç akımları yaşanmıştır. Buradan hareketle her çatışmanın göçe sebep olmayacağı, çatışmaların yoğunluğuna göre göç hareketlerinin şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tarihsel süreçlerinde de belirtildiği üzere, ülke yönetimlerinde izlenen etnik ve dini ayrıma dayalı benzer politikalar, çalışmada incelenen dönem içerisinde yaşanan çatışmalara bir nevi zemin hazırlamıştır. Göç hareketleri de bu ayrıma dayalı izlenen şiddet politikaları etrafında şekillenmiştir. Irak’ta Mart 2003’te başlayan ABD liderliğindeki müdahale de geçmişten beri var olan ayrımcılığın daha da

artmasına sebep olmuştur. Daha önceki dönemlerde, ülkedeki göçmen nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Şiiler ve Kürtlere verilen ayrıcalıklar, bu grupların geleceğe dair olan umutlarını arttırmıştır. 2003-2005 döneminde baskıcı rejimden kurtulduğuna inanan halkın, demokrasinin geleceğine dair beklentisi ve şiddetten kurtulacağına inancı göç akımlarını da yavaşlatmıştır. Ancak 2006'da Şiiler için büyük öneme sahip olan Samarra kentindeki camiye yapılan saldırı, mezhepsel ayrımı tetiklemiş ve yer değiştirme hareketleri bu tarihten sonra artış göstermeye başlamıştır.

Bu saldırının ardından, devlet dışı aktörlerin eylemlerini arttırması da, göç hareketlerinin yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Nitekim IŞİD'in bağlı olduğu selefi cihatçı anlayışı benimsemeyenlere uyguladığı aşırı şiddet içeren eylemler, 2014'te örgütün Musul, Telafer, Tikrit ve Sincar'ı ele geçirmesiyle artan çatışmalar ve bu sebeple yaşanan yer değiştirme hareketleri, Irak'ta göçmen sayılarının büyük oranda artmasına sebep olmuştur. Öyle ki sadece 2015'te ülke içerisinde ve ülke dışına yapılan göçler dâhil toplam göçmen sayısının yaklaşık 4,5 milyon olduğu BMMYK tarafından belirtilmiştir. Göçmen sayılarının bu kadar büyük olması beraberinde pek çok sorunu da getirmiştir. Barınma, yiyecek, su, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlara dahi ulaşımın yok denecek kadar az olması, ülkedeki insani yardıma muhtaç kişi sayısını her geçen gün arttırmıştır. Bu durum ve devam eden çatışmalar, göçmenlerin evlerine döneceklerine dair umutlarını da azaltmış, geri dönüş oranları göç oranlarına göre çok düşük seviyelerde kalmıştır.

Suriye, geçmişten beri tam olarak siyasi istikrarını sağlayamamış, demokrasi olgusunun tam olarak yerleşmediği, ekonomik koşulların git gide kötü olduğu bir ülke konumundadır. Esad ailesinin başa gelmesi ve özellikle Hafız Esad döneminde izlenilen şiddet yanlısı, etnik ve dini ayrıma dayalı politikalar, ülkeyi Arap ayaklanmalarına kadar götüren sürecin zeminini hazırlamıştır. 2010'da Arap dünyasında başlayan ayaklanmaların etkisi, 2011'de Suriye'ye ulaşmış; azınlık hükümeti olarak görülen Beşar Esad'a karşı düzenlenen protesto gösterileriyle hükümetin istifası talep edilmiştir. Daha sonra Esad'ın geri adım atmaması, protestoculara karşı güvenlik güçlerinin gösterdiği orantısız şiddet, muhalif grupların taleplerinin karşılanmaması ve bu ortamdan faydalanarak ülkede etkin olmaya başlayan şiddet yanlısı gruplarla birlikte protesto gösterileri iç savaşa dönüşmüştür. Özellikle radikal grupların birbirlerine ve Esad'a yönelik sergilediği aşırı şiddet

içeren eylemler, en çok sivil halka zarar vermiştir. Bu çatışma durumundan kaçmak isteyen halk, yarattığı büyük göç akımları sebebiyle dünya kamuoyunda da büyük oranda dikkat çekmiştir. Temmuz 2012’de 100.000 olan mülteci sayısı, 2015’te 3,5 milyona yükselmiştir. Ülke içinde yerinden edilenlerin sayısıysa 2015’te 6,5 milyona ulaşmıştır. Göç hareketliliğinin bu kadar yoğun olduğu ülke, bu oranlarla en çok göç veren ülke konumuna gelmiştir. Verilerden de görüldüğü üzere, çatışmaların yoğun olmadığı ilk dönemlerde göçmen sayısı oldukça daha azdır. Çatışmaların şiddetini arttırması ve süresinin uzaması, göçmen yoğunluğunu da arttırmıştır.

Yaşanan bu çatışmalar, diğer ülkelerde de büyük krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Ülkelerine gelen göçmenleri kabul etmeyenler, yer değiştirenlerin var olan sorunlarının daha da artmasına sebep olmuştur. Göçmenlerin gittikleri ülkelere uyum sağlaması, temel ihtiyaçlarını karşılaması, ekonomik açıdan refaha ulaşmaları oldukça zordur. Pek çok göçmen, çadır kamplarda verilen kısıtlı imkânlarla hayatını devam ettirmeye çalışmakta ve bu durumun ne zaman sona ereceği belirsizliğini korumaktadır. Göçmen kabul etme ve kabul eden ülkelere yardım konusunda da dünya kamuoyunda pek çok sorun yaşanmıştır. İnsani yardıma muhtaç kişi sayısının her geçen gün artması ve çatışmaların devam etmesi sebebiyle onlara ulaşımın zorluğu durumu kötüleştirmeye devam etmektedir.

Çatışmaların yarattığı göç akımlarının dışında, pek çok kişi bu çatışmalar sebebiyle işkenceye maruz kalmış ya da hayatını kaybetmiştir. Radikal grupların özellikle kadın ve çocuklara yönelik izlediği şiddet yanlısı politikalar psikolojik açıdan ağır tahribatlara sebep olmuştur. IŞİD’in Şii ve Yezidi kadınlara yönelik cinsel istismar suçları, küçük yaştaki kız çocuklarını ailelerinden kaçırıp kendi hizmetkârı olarak kullanmaları da çatışmaların psikolojik sonuçlarının ne kadar ağır olduğunun bir kanıtı olmuştur.

Sonuç olarak, çatışmaların yoğun olduğu dönemlerde yaşanan büyük göç akımları beraberinde sosyal, psikolojik, kültürel pek çok sorunu da getirmiştir. İki ülkenin parçalanmış halkını birbirinden daha da uzaklaştıran bu akımlar, iki ülkenin milli bütünlüğünü sağlaması için uzun süre sorun yaşanmasına sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

Acun, C., Keskin, Bünyamin, “PKK’nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG”, *Seta Rapor*, 2016.

Akdemir, E., *Avrupa Birliği’nde Kimlik, Kültür Tartışmaları ve Türkiye*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2013.

Akyeşilmen, N., “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, Ed: Nezir Akyeşilmen, *Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2013.

Algan, N., Künçek, Ö., “Transboundary Population Movements: Refugees, Environment and Politics”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt: XXVIII, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, ss. 75-103.

Amnesty International, *Annual Report 2015/2016*.

Amnesty International, *Uluslararası Af Örgütü Raporu 2016/2017 Dünyada İnsan Haklarının Durumu*, 2017.

Anbar’da 90 bin Kişi Göç Etti, *Aljazeera*, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/anbarda-90-bin-kisi-goc-etti>, 22 Mayıs 2017.

Arı, T., *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2007.

Arı, T., *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2007.

Aşçı, B., “Medeniyetler İçin Coğrafya’nın Önemi ve Bereketli Hilal”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, (Çevrimiçi), <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2013/11/04/7279/medeniyetler-icin-cografyanin-onemi-ve-bereketli-hilal> , 15 Mayıs 2017.

Atay, M., “Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 1, 2000.

Aydın, M., Özcan, N. A., Kaptanoğlu, N., “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, *Tepav Ortadoğu Çalışmaları II*, Temmuz 2007.

Aydın, M., *Barış Çalışmaları ve Çatışmaların Çözümü*, Avsam Yayınları, Ankara, 2001.

Bakeer, A. H., “Hizbullah’ın Suriye’deki Askeri Operasyonları ve Olası Yansımaları”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)*, Analiz No:22, 2013.

Bayat, A., *Life as Politics How Ordinary People Change the Middle East*, ISIM/ Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010.

Berti, B., “The Syrian Refugee Crisis: Regional and Human Security Implications”, *Strategic Assessment*, C:17, No.4, 2015, ss.41-53.

BİLGESAM, *Terörün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği*, , Haziran 2015, Rapor No:67, Haziran 2015.

Bingöl, O., “Krizlerin Uluslararasılaşması: Rejime Karşı Protestolardan Bölgesel Çatışmaya Suriye Örneği”, Ed. M. Seyfettin Erol, Ertan Efeğil, *Krizler ve Kriz Yönetimi: “Temel Yaklaşımlar, Aktörler, Örnek Olaylar”*, Barış Kitap, Ankara, 2012.

Bowie, C., “The Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL): Combatting the Challenge of Post-Modern Islamic Terrorism”, James Madison University Scholarly Commons.

Bozarslan, H., *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan El- Kaide’ye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Can, A., “Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)”, *Seta Perspektif*, Haziran 2014, Sayı:53.

Carment, D., James, P., “Two Level Games and Third- Party Intervention: Evidence from Ethnic Conflict in the Balkans and South Asia”, *Canadian Journal of Political Science*, C.29, No.3,1996, ss. 521-554.

Castles, S., Miller, M. J., *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev. İbrahim Akbulut, Bülent Bal, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Ceylan, Ş. Ş., *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Chatty, D., Mansour, N., “Unlocking Protracted Displacement: An Iraqi Case Study”, *Refugee Survey Quarterly* (2011), Working Paper Series No. 78.

Clarion Project, *The Islamic State*, Special Report, Mayıs 2015.

Cleveland, W. L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, 2008.

Cockburn, P., “War with ISIS: Islamic militants have army 200.000, claims senior Kurdish Leader”, *Independent*, November 2014, (Çevrimiçi) <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-with-isis-islamic-militants-have-army-of-200000-claims-kurdish-leader-9863418.html>, 21 Nisan 2016.

Cockburn, P., *İslam Devleti'nin Yükselişi IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014.

Collier, P., “On the Economic Consequences of Civil War”, *Oxford Economic Papers*, C:51, No:1, pp. 168-183.

Congressional Research Service, Status of Forces Agreement (SOFA): What Is It, and How Has It Been Utilized?, R. Chuck Mason, 15 Mart 2012, (Çevrimiçi), <https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL34531.pdf>, 20 Mart 2017.

Çelikkol, A. O., *İçimizdeki Komşu Suriye*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2015.

Çetinkaya, D., “Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011)”, Der. Y. Doğan Çetinkaya, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2014.

Çimen, A., *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Dabiq, The Return of Khilafah, Issue 1, 2014, (Çevrimiçi), <https://clarionproject.org/docs/isis-isil-islamic-state-magazine-Issue-1-the-return-of-khilafah.pdf>, 20 Nisan 2017.

Dalacoura, K., “The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications”, *International Affairs*, C:88, No:1, January 2012.

Danış, D., “Irak’tan Uzağa: 1991 Sonrası Dışarı Göç”, *Ortadoğu Analiz*, C:1, No:6, 2009.

Demir, S., “Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C:12, No:2, 2012.

e-akademi, 2004 Irak Geçiş Anayasası, Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu, Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayhan Ceylan, (Çevrimiçi), <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=2004%2520IRAK%2520GE%25C7%25DD%25DE%2520ANAYASASI&kimlik=1086772176&url=makaleler%2Faceylan-5.htm>, 22 Nisan 2017.

Efegil, E., “Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri”, *HÜTAD Türkiyat Araştırmaları*, 2009.

Eker, S., “Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği”, *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, C:2, No:1, 2015, ss.31-66.

Erkiner, E., *Mülteciler ve Göçmenler*, TDAS Yayınları, İstanbul, 2016.

Erkmen, S., “Irak’ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri”, *Ortadoğu Etütleri*, C:2, No:3, Temmuz 2010.

Ertosun, E., Akpınar, M., Altundegir, N., *Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar Örgüt-Mezhep-Etnisite*, İldem Yayınları, Ankara, 2015.

Esman, M. J., Rabinovich, I., *Ortadoğu’da Etnisite*, Çoğulculuk ve Devlet, Çev: Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004.

Evans, G., Newnham, J., *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Çev: H.Ahsen Utku, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007.

Fearon, J. D., Laitin, D. D., “Ethnicity, Insurgency and Civil War”, *American Political Science Review*, C:97, No:1, 2003, ss.75-90.

Fisk, R., *The Great War for Civilization: The Conquest of the Middle East*, First Vintage Books Edition, New York, 2006.

Fund For Peace, *Failed State Index 2012*, Ed. J. J. Messner, 2012.

Galbraith, P., *Irak’ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, Çev: Murat İnceayan, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007.

Gürcan, M., “Savaşın Evrimi ve Teorik Yaklaşımlar”, Der. Atilla Sandıklı, *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul, 2012.

Gürler, R. T., Özdemir, Ö. B., “El Kaide’den Post Kaide’ye Dönüşüm: IŞİD”, *Sakarya Üniversitesi Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C:1, No:1, Mayıs 2014.

Halliday, F., *İslam ve Çatışma Miti*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.

Harbom, L., Wallensteen, P., “Armed Conflict and It’s International Dimensions 1946-2004”, *Journal of Peace Research*, C:42, No:5, 2005, ss. 623-635.

Harding, S., Libal, K., “Iraqi refugees and the humanitarian costs of the Iraq war: What role for social work?”, *International Journal of Social Welfare*, C:21, No:1, 2012, ss. 94-104.

Heisbourg, F., “A Work in Progress: The Bush Doctrine and Its Consequences”, *The Washington Quarterly*, C:26, No:2, 2003, ss. 73-88.

IIK, *Conflict Barometer*, 2009.

Human Rights Watch, Iraqi Refugees, Asylum Seekers, and Displaced Persons: Current Conditions and Concerns in the Event of War, A Human Rights Watch Briefing Paper, February 2003.

International Crisis Group, *Arming Iraq’s Kurds: Fighting IS, Inviting Conflict*, Middle East Report No: 158, 12 May 2015.

International Displacement Monitoring Centre, *Global Report on Internal Displacement*, Grid 2016.

International Labor Office (ILO), *Towards a Fair Deal For Migrant Workers in the Global Economy*, Report IV, Geneva, 2004.

International Organization for Migration, *Ongoing Displacement A Profile of Iraq 2013-2014*, September 2014.

IOM Iraq, *Displacement Tracking Matrix DTM Round 68*, Mart 2017.

IOM, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Ed: Bülent Çiçekli, İsviçre, 2009.

IOM, *Iraqi Returnees From Syria Following the 2011 Syria Crisis*, December 2014.

IOM, *World Migration Report 2013: Migrant, Well-Being and Development*, 2013.

Irak Anayasası Kabul Edildi, NTV, (Çevrimiçi), <http://arsiv.ntv.com.tr/news/260313.asp>, 14 Nisan 2017.

Irak'ta Maliki Değil, İbadi Görevlendirildi, Aljazeera, (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irakta-maliki-degil-ibadi-gorevlendirildi>, 22 Nisan 2017.

Irak'taki IŞİD krizinde 6 bin kişi öldü, *Dünya Bülteni*, (Çevrimiçi), <http://www.dunyabulteni.net/asya/317583/1-milyon-yezidi-ve-turkmen-isidden-kacti>, 13 Mayıs 2016.

IŞİD'den Kaçan Iraklı Hristiyanlar, BBC Türkçe, (Çevrimiçi), http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141015_isid_hristiyanlar, 27 Nisan 2016.

İçduygu, A., Sirkeci, İ., “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, Ed: Metin Celal, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 1999.

İnat, K., Duran, B., Ataman, M., *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları I. Cilt*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010.

İrat, A. M., Peygamber’den IŞİD’e Modern Dünyada İslami Yaklaşımlar, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2015.

İshakoğlu, Ö., *Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriye’sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.

İşyar, Ö. G., *Suriye Krizi ve Türk Dış Politikası Uluslararası Politikanın Çözümlememeyen Düşümü*, Hipotez Yayıncılık, Bursa, 2017.

Kaldor, M., “In defence of new wars”, *Stability: International Journal of Security and Development*, C:2, No:1, 2013.

Kaldor, M., *New and Old War: Organized Violence in a Global Era*, John Wiley & Sons, 2013.

Kalyvas, S., *The Logic of Violence in Civil War*, Department of Politics New York University, 2000.

Kam, E., “The Rise of the Islamic State Organization”, *Strategic Assessment*, October 2014, C:17, No:3, ss. 41-53.

Karpat, K. H., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Kıran, A., “Arap Baharı, Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:2, No:1, 2014.

Kodaman, T., Birsell, H., “Arap Baharı Rüzgarında Bir Kimlik Arayışı, Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliliğe: Bir Suriye Paradoksu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C:4, No:7, 2012.

Kodaz, Y., “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)”, *TAD*, C:39, No:55, 2016, ss. 213-237.

Kurubaş, E., “Etnik Sorunlar: Ulus-devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:44, 2008, ss. 11-41.

Kürdistan İslami Hareketi Ensar’ul İslam’ın kurucusu Molla Krikar ile Röportaj, (Çevrimiçi), <http://kureselanaliz.com/2016/03/kurdistan-islami-hareketi-ensarul-islamin-kurucusu-molla-krikar-ile-roportaj-tr-altyazili/>, 24.05.2017.

Lewis, B., *The Multiple Identities of the Middle East*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1998.

Lewis, J., “Al Qaeda in Iraq Resurgent: The Breaking the Walls Campaign”, *Institute for the Study of War*, 2013.

Lewis, J., “The Islamic State: A Counter-Strategy for A Counter-State”, *Institute for The Study of War*, Middle East Security Report 21, 2014.

Lind W. S., vd., “The Changing Face Of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, 1989.

Longman, *Longman Dictionary of Contemporary English*, (Çevrimiçi) <http://www.ldoceonline.com>, 22 Şubat 2017.

Luizard, P. J., *İŞİD Tuzağı*, Çev. Yasemin Özden Charles, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Manaz, A., “Dünden Bugüne Suriye”, *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi*, Sayı 10, Kasım 2013.

Mansfield, P., *Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Marfleet, P., “Iraq’s Refugees: Exit From the State”, *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, C:1, No:3, 2007, ss. 397-419.

Marshall, G., *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Derya Kömürcü, Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

McDowall, D., *Modern Kürt Tarihi*, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayımcılık, Ankara, 2004.

Mengiler, Ö., *Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü*, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

Mercan, M. H., “Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim”, *Akademik ORTA DOĞU*, c.4, s.2, 2010.

Musul’dan Kaçış Sürüyor, *Aljazeera*, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/musuldan-kacis-suruyor>, 22.05.2017.

Napoleoni, L., İslam ve Modern Cihat, Çev. Fulya Çeçen, Ahmet Faruk Çeçen, Altın Bilek Yayınevi, İstanbul 2015.

Nickholson, M., K.M. Fierke, “Divided By a Common Language: Formal and Constructivist Approaches to Games”, *Global Society: Journal of Interdisciplinary International Relations*, Ocak 2001, C:15, No:1, ss. 7-25.

Nusra Cephesi’nde Neler Oluyor, *Aljazeera Türk*, (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nusra-cephesinde-neler-oluyor>, 25 Haziran 2016.

Orhan, D. D., “Ortadoğu’nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, C:3, No:1-2, 2013, ss.17-29.

ORSAM, *Suriye Askeri Muhalefeti*, Rapor No:202, Ankara, 2015.

Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Irak’tan İrağa: 2003 Sonrası Irak’tan Komşu Ülkelere ve Türkiye’ye Yönelik Göçler*, Rapor No. 21, Kasım 2010.

Özerdem, A., *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Kasım 2013.

Özyakışır, D., *Göç: Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013.

Pazarcı, H., *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2013.

Quick facts: What you need to know about the Syria crisis, *Mercy Corps*, (Çevrimiçi), <https://www.mercycorps.org/articles/iraq-jordan-lebanon-syria-turkey/quick-facts-what-you-need-know-about-syria-crisis>, 25 Mayıs 2017.

Salloukh, B., “The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, C:48, No:2, 2013.

Sambanis, N., “What is Civil War? Conceptual and Empirical Complexities of an Operational Definition”, *Journal of Conflict Resolution*, C:48, No:6, 2004, ss. 814-858.

Sander, O., *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Sander, O., *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

SETA, İşgalin 6. Yılında Irak, Gökhan Çetinsaya, Taha Özhan, 2009.

Smith, A. D., *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Suriyeli Mülteci Sorunu Kontrolden Çıkıyor, *Al-Monitor*, (Çevrimiçi), <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/07/idiz-turkey-syrian-refugees-local-tension-adana-istanbul.html#>, 23 Nisan 2016.

Syrian Center for Political and Strategic Studies, *Syria Transition Roadmap*, Washington, 2013.

Şatana, N. S., “İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler”, Ed: Evren Balta, *Küresel Siyasete Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Şen, Y., “Suriye’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, No:23, 2013.

Tan, A., *Hız. İbrahim’in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2016.

Taşdemir, F., “İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C:11, 2015, ss.57-59.

Taştekin, F., *Suriye Yıkıl Git, Diren Kal!*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015.

The White House Washington, *The National Security Strategy of the United States of America*, (Çevrimiçi), <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, 20 Nisan 2017.

The World Factbook, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>, 11 Nisan 2017.

Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, 22 Şubat 2017.

Uçarol, R., *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul, 2010.

UK Ministry of Defence, *Iraq: Cultural Appreciation Booklet*, (Çevrimiçi), <https://www.gov.uk/government/publications/cultural-appreciation-booklets>, 15 Nisan 2017.

Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi, *Yirminci Yüzyılda BM Güvenlik Konseyi Daimi Temsilcisi 5 Devletin İşlediği Soykırım ve Katliamlar*, Ed. Hüseyin Türkan, İstanbul, Ekim 2014.

Umar, Ö. O., *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

UN, *The Islamic State in Iraq and the Levant and the Al-Nusrah Front for the People of the Levant: Report and Recommendations Submitted Pursuant to Resolution 2170*, Security Council Report, 2014.

UNHCR, *Global Trends Forced Displacement in 2015*.

UNHCR, *Iraq: UNHCR Cautious About Returns*, Briefing Notes, November 2007, (Çevrimiçi), <http://www.unhcr.org/uk/news/briefing/2007/11/4746da102/iraq-unhcr-cautious-returns.html>, 14 Nisan 2017.

UNHCR, *Protecting and Supporting the Displaced in Syria, Syria End of Year Report 2015*.

UNHCR, *Statistics on Displaced Iraqis Around the World*, April 2007, (Çevrimiçi) <http://www.unhcr.org/461f7cb92.pdf>, 15 Mayıs 2017.

UNHCR, Syria Emergency, (Çevrimiçi), <http://www.unhcr.org/syria-emergency.html>, 26 Mayıs 2017.

UNHCR, *UNHCR Syria Mid Year Report 2014*.

UNHCR, *UNHCR: Suriyeli Mültecilerin Toplam Sayısı İlk Kez 4 Milyonu Geçti*, (Çevrimiçi) www.unhcr.org/turkey/home.php?content=648, 23 Nisan 2016.

UNHCR, *Voices From the Field UNHCR Syria End of Year Report 2014*.

UNICEF, *Suriye Krizi Aylık İnsani Durum Raporu*, Ekim 2014.

Viotti, P. R., Kauppi, M. V., *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Çev: Ayşe Özbay Erozan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2014.

Weiss, M., Hassan, H., *IŞİD Terör Ordusunun İçyüzü*, Çev. Emine Arzu Kayhan, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2016.

William, S. L., Colonel, K. N., Captain J. F., Schmitt, C., Joseph, W. S., Lieutenant G. I. W., "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", *Marine Corps Gazette*, 1989, ss. 22-26.

Yalçın, C., *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

Yazgan, P., Eroğlu, U. D., Sirkeci, İ., "Syrian Crisis and Migration", *Migration Letters*, C:12, No:3, 2015, ss.181-192.

Yazıcı, N., "Suriye Siyasi Tarihi", Derleyen: Ümit Özdağ, *Küçük Ortadoğu Suriye İç Çatışmadan Ortadoğu İç Savaşına Giden Yolun İlk Durağı Mı?*, Kripto Yayınları, Ankara, 2012.

Yılmaz, S., *Irak Dosyası*, Kum Saati Yayın Dağıtım, İstanbul, 2011.

Yılmaz, A. "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri" *Electronic Turkish Studies*, C:9, No:2, 2014, ss. 1685-1704.

